

Flygtninge på langvarig starthjælp

Adam Johansen · Marianne Højland · Henning Hansen · 2011

CASA

PROFESSIONSHØJSKOLEN

METROPOL

Flygtninge på langvarig starthjælp

© CASA, Januar 2011

ISBN: 978-87-92384-78-2

Elektronisk udgave: ISBN 978-87-92384-80-5

Forord

Denne undersøgelse belyser langtidsvirkninger af flygtnings forsørgelse på starthjælp. Undersøgelsen er sat i værk, fordi langtidsforsørgelse på en lav indkomst tillægges afgørende betydning for forekomsten af fattigdom. I 2008 var der 2.796 helårsmodtagere på starthjælp og 1.782 på introduktionsydelse, dvs. i alt 4.578. Alle var ikke flygtninge, og alle var ikke langtidsforsørgede på starthjælp. Her dækker ordet starthjælp over både starthjælp og introduktionsydelse.

Denne undersøgelse analyserer alene konsekvenserne af langvarig starthjælp, når den ikke fører til beskæftigelse. Undersøgelsen er en opfølgning på undersøgelsen ”Flygtninge på starthjælp”, som CASA publicerede i 2006 (Blauenfeldt m.fl.). Det er lykkedes at få kendskab til 12 af de 14 voksne, som bidrog til undersøgelsen i 2006, og at interviewe 7 af de voksne fra dengang igen i denne undersøgelse. Yderligere 9 voksne indgår som nye informanter.

Det er også lykkedes at interviewe 8 unge i alderen fra 12 til 23 år, hvoraf 3 også indgik i undersøgelsen fra 2006. De medvirkende børn og unge fortæller bl.a., hvordan forældrenes langvarige starthjælp har konsekvenser for deres liv, når de er flyttet hjemmefra.

Det er flygtnings subjektive svar om deres situation og deres afsavn, der analyseres i denne undersøgelse. Der inddrages også viden fra de socialrådgivere og sagsbehandlere, der i deres arbejde på ydelsescentre, jobcentre og i socialforvaltninger møder flygtninge på langvarig starthjælp. Langvarig starthjælp er et uforanderligt vilkår for en stor gruppe flygtninge, der ikke har udsigt til at få arbejde, men konsekvenser af langvarig starthjælp som forsørgelsesgrundlag for voksne og børn er ikke tidligere blevet undersøgt.

Langvarig er ud fra fattigdomsforskning og socialpolitiske forhold i denne undersøgelse fastsat til 2½ år. Flygtninge er omfattet af integrationsloven de første 3 år af deres ophold i Danmark, og vi har antaget, at da flygtninge i disse første 3 år vies en særlig opmærksomhed af socialforvaltningerne, ville det også være lettere at finde frem til dem. Vi har således primært fundet frem til flygtninge med henblik på personlige interview via socialrådgivere og sagsbehandlere, der indgår i forskellige professionelle netværk, fx under Integrationsministeriet og Dansk Socialrådgiverforening.

Denne undersøgelse bygger på analyser af et bredt sæt af data. Starthjælpen er ikke længere et socialpolitisk eksperiment, som Blauenfeldt m.fl. skrev i 2006. Starthjælp synes at være en del af den siddende regerings social- og udlændingepolitiske grundlag. Regeringen har nok undersøgt de beskæftigelsesmæssige konsekvenser af starthjælp (som er yderst beskedne), men ikke på nogen måde undersøgt starthjælp som forsørgelsesydelse.

Vi ønsker at takke de flygtninge, tolke, socialrådgivere og sagsbehandlere, som har bidraget til denne undersøgelse. Vi værdsætter den store imødekommenhed, flygtningefamilier har vist os ved at invitere os hjem til et interview, og vi påskønner tolkenes professionelle bidrag. Mange travle socialrådgivere og sagsbe-

handlere har taget sig tid til at udfylde spørgeskemaer og til at deltage i fokus-gruppeinterview rundt i landets regioner. Derved har de ydet en ekstraordinær indsats. Vi har desuden fået mulighed for at trække på kvantitative data fra den undersøgelse, Rådet for Socialt Udsatte har finansieret med titlen ”Konsekvenser af at have de laveste sociale ydelser som forsørgelsesgrundlag” (Forskningsprojektet, 2009-10). De data, vi har brugt derfra, er ikke tidligere offentliggjort, da de er et resultat af nye statistiske analyser med fokus på flygtninge. Mange har således ydet et værdifuldt bidrag og gjort denne undersøgelse mulig.

Det har kun været muligt at gennemføre denne undersøgelse takket være økonomisk støtte fra TrykFonden, Susi og Peter Robinsohns fond, Inger Kunst-Hansens fond, Dansk Flygtningehjælp, Dansk Socialrådgiverforening, Dansk Sygeplejeråd, og ikke mindst CASA samt Socialrådgiveruddannelserne Metropol.

Projektet har fået inspiration og konstruktiv kritik fra en følgegruppe med henblik på både at tilrettelægge undersøgelsen og udarbejde denne rapport. Gruppen bestod af socialrådgiver Bettina Post, formand for Dansk Socialrådgiverforening, socialrådgiver Mette Blauenfeldt, leder af Center for særligt udsatte flygtninge, CUF, Dansk Flygtningehjælp, socialrådgiverstuderende ved VIA Århus, Shadman Salih, cand. jur. Simon Thorbek, cand.jur. Idamarie Leth Svendsen, lektor ved Socialrådgiveruddannelserne Metropol, cand. scient. soc. Morten Ejrnæs, lektor i sociale problemer ved Ålborg Universitet, og cand.polit. Finn Kenneth Hansen, forskningsleder på CASA.

Undersøgelsen er udført af cand.scient.pol. Adam Johansen, lektor ved Socialrådgiveruddannelserne Metropol, socialrådgiver og cand.scient.soc. Marianne Højland, konsulent på CASA, og cand.polit. Henning Hansen, konsulent på CASA. Mette Blauenfeldt har bidraget med indsamling af spørgeskemaer og fokusgruppeinterview med socialrådgivere og sagsbehandlere. Sociologistuderende ved Københavns Universitet, Anne Marie Bach Svendsen, har transskriberet størstedelen af interviewene og kodet dem som forberedelse til analysen.

Dataindsamlingen er udført fra oktober 2009 til og med august 2010. Rapporten er færdiggjort januar 2011.

Adam Johansen

Henning Hansen

Marianne Højland

Indholdsfortegnelse

1	Indledning og sammenfatning	3
1.1	Baggrund og formål	3
1.2	Problemstilling	4
1.3	Datagrundlag	6
1.4	Sammenfatning af undersøgelsen	7
1.4.1	Børnene og de unge betaler en høj pris	7
1.4.2	De voksnes afsavn	9
1.4.3	Integrationen modvirkes	10
1.4.4	Mindreværd	11
2	Langvarig starthjælps betydning set med børn og unges øjne.....	13
2.1	Konkrete materielle afsavn	13
2.2	Sociale aktiviteter	15
2.3	De unge og børnenes følelsesmæssige reaktioner	17
2.4	Børn og unges mestring af fattigdomsproblemerne.....	18
2.5	Unge, der er flyttet hjemmefra, er fortsat bundet til familiens økonomi	20
2.6	Sammenfatning	21
3	De voksnes afsavn som følge af langtidsforsørgelse på starthjælp	23
3.1	Daglige fornødenheder på langvarig starthjælp	26
3.1.1	Udgifter i tilknytning til boligen	29
3.1.2	Udgifter i tilknytning til helbred og fritid	31
3.1.3	Gæld	32
3.1.4	Vurdering af deres økonomiske situation	34
3.1.5	Bedre eller dårligere økonomi	34
3.1.6	Flygtninges sociale relationer og netværk	35
3.2	Sociale netværk	36
3.2.1	Starthjælpsmodtagernes sociale relationer og netværk ifølge de personlige interview	37
3.2.2	Individuelle livsbetingelsers betydning for et liv på langvarig starthjælp	39
3.3	Sammenfatning	42
4	Forældrenes opfattelse af børnenes liv på langvarig starthjælp	45
4.1	Børnefamilieydelse	46
4.2	Forældres syn på deres børns afsavn	46
4.2.1	Afsavn i tilknytning til børnenes sociale liv og fritid	49
4.2.2	Særlige begivenheder er der ikke råd til	50
4.3	Forældrenes strategier	51
4.4	Børnenes strategier	52
4.5	Frygt for konsekvenserne og forventninger til fremtiden	53
4.6	Sammenfatning	54

5	Incitamentsvirkningen af langvarig starthjælp og barrierer for beskæftigelse	57
5.1	Arbejdsvilje	57
5.2	Langvarig starthjælp som incitament til at arbejde	60
5.3	Barrierer for at blive selvforsørgende/komme i fast arbejde.....	62
5.4	Helbred	63
5.5	Sprogvanskeligheder	65
5.6	Uddannelse	66
5.7	I arbejde og stadig fattig.....	69
5.8	Frigørelse fra fattigdom, hvis... ..	70
5.9	Fri af starthjælp på andre overførselsindkomster	71
5.10	Sammenfatning.....	72
6	Flygtningestatus og integration.....	75
6.1	Både taknemlige og ilde stedt	76
6.2	Integration	77
6.3	Statsborgerskab	79
6.4	Sammenfatning.....	81
7	Sagsbehandlerne vurderinger af starthjælpens langtidsvirkninger for flygtningene	83
7.1	Starthjælp som effektivt redskab i forhold til at gøre starthjælpsmodtagere selvforsørgende	84
7.2	Hvad skal der ifølge sagsbehandlerne til for at starthjælpsmodtagerne kan blive selvforsørgende?.....	90
7.3	Sammenfatning.....	91
7.4	Hvilke konsekvenser har det for familierne, at de lever på langvarig starthjælp?	92
7.5	Sammenfatning.....	104
7.6	Hvilken betydning har det for socialt arbejde, når flygtninge er langvarigt på starthjælp?	105
7.7	Sammenfatning.....	110
8	Metode.....	113
8.1	Intensive interview	113
8.2	Sagsbehandlerundersøgelse.....	114
8.3	Dialogmøder.....	114
8.4	En undersøgelse af lave ydelser	115
8.5	Spørgeskema	119
8.6	Interviewguider	124
8.6.1	Interviewguide til voksne (forældre):.....	124
8.6.2	Interviewguide til unge (12-25 år).....	126
8.6.3	Temaer til fokusgruppeinterview med sagsbehandlere på tværs af afdelinger i 5 regioner (2 i region Hovedstaden)...	128
	Litteraturfortegnelse	129

1 Indledning og sammenfatning

Denne rapport sætter fokus på flygtninge på langvarig starthjælp. Dette indledende kapitel indeholder en præsentation af undersøgelsens baggrund, formål, problemstilling og datagrundlag. Desuden er der en sammenfatning af undersøgelses resultater, som kan læses selvstændigt.

1.1 Baggrund og formål

I midten af 2002 trådte nye regler omkring starthjælp og introduktionsydelse¹ i kraft i Danmark. Det særegne ved de nye regler var, at den nye ydelse var ca. 35 % lavere end kontanthjælpen, som hidtil havde været den laveste ydelse i det danske ydelsessystem. Desuden var det karakteristisk, at modtagerne i overvejende grad var indvandrere og flygtninge. Siden regleres ikrafttræden har de været debatteret i medierne, både de beskæftigelsesmæssige og de økonomiske konsekvenser for modtagerne.

I 2006 gennemførte en arbejdsgruppe i CASA med økonomisk støtte fra en række fagorganisationer og fonde en empirisk undersøgelse af flygtninge på starthjælp². Undersøgelsen konkluderede blandt andet, at mange af flygtningene på starthjælp havde det økonomisk svært og led en del materielle afsavn. Mange af dem havde personlige og helbredsmæssige problemer, som gjorde det svært for dem at komme ud af deres dårlige situation og blive selvforsørgende. Især var det svært for nogle af børnefamilierne, hvor børnene led afsavn og risikerede at blive socialt marginaliserede og isolerede.

Andre undersøgelser og rapporter har de senere år bekræftet en række af de problemer, som CASA-rapporten pegede på. Eksempelvis har Rockwool Fondens Forskningsenhed publiceret en artikel, som konkluderer, at starthjælpen ganske vist får lidt flere flygtninge i arbejde, men at det ”... skal dog holdes op mod de omkostninger, der er ved, at ganske mange familier lever på nedsat ydelse i mange år”³. Den seneste undersøgelse fra Rockwool Fondens Forskningsenhed handler om flygtningenes beskæftigelse og løn- og indkomstforhold frem til og med udgangen af 2006⁴.

¹ I det følgende bruges betegnelsen ’starthjælp’ om både introduktionsydelse og starthjælp, selvom det lovgivningsmæssigt er to forskellige ydelser.

² Blauenfeldt, M., Hansen, H.: og Johansen, A.: Flygtninge på starthjælp. CASA 2006.

³ Rockwool Fondens Forskningsenhed. Nyhedsbrev, april 2007.

⁴ Andersen, H.L. m.fl.: Starthjælpens betydning for flygtninges levevilkår og beskæftigelse. Rockwool Fondens Forskningsenhed. Juni 2009.

SFI har også gennemført undersøgelser af indvandrernes familie- og arbejdsliv, som belyser starthjælpsmodtageres forhold⁵.

Senest har en forskningsgruppe under Sociologisk Institut på Københavns Universitet offentliggjort flere rapporter om starthjælpsmodtagere, og rapporterne peger også på behovet for mere viden om de langsigtede konsekvenser af at modtage lave ydelser⁶.

Hovedformålet med denne undersøgelse er netop at gennemføre en grundig undersøgelse af langtidsvirkningerne af starthjælpens økonomiske og levekårs-mæssige konsekvenser for modtagerne, når de har været forsørget af starthjælp i længere tid, dvs. mere end 2½ år. Hvordan indretter folk sig, når de bliver klar over, at de sikkert skal leve af den lave ydelse i meget lang tid, og når de bliver bevidste om, at det ikke bare er en midlertidig situation? Hvad betyder familiens langvarige materielle begrænsninger for børnenes liv? Hvordan klarer de sig i dagligdagen? Spiser de usund mad? Bliver de socialt isolerede? Sparer de på noget og stifter de gæld? Hvordan påvirkes børnene? Hvad betyder den lave forsørgelsesydelse for personernes oplevelse af integration og medborgerskab i Danmark? Det er disse spørgsmål, som denne undersøgelse gerne vil besvare.

1.2 Problemstilling

Folketingets officielle begrundelse for at indføre en starthjælp på et lavere niveau end kontanthjælpen var, at det ville give indvandrere og flygtninge et større incitament til at finde et job og blive selvforsørgende⁷. Et vigtigt problem er imidlertid, hvad der vil ske, hvis modtagerne af den lave ydelse ikke kan skaffe sig et ordinært arbejde og blive selvforsørgende. Der er nemlig tale om en gruppe i samfundet, som er beskæftigelsesmæssigt meget dårligt stillet, fordi de ofte har dårlige sprogkunderskaber, dårligt netværk, og ingen uddannelse eller en uddannelse, som ikke kan bruges i Danmark. Mange af flygtningene har desuden krigstraumer, som hæmmer dem i at arbejde og blive selvforsørgende.

⁵ Deding, M. og Jakobsen, V.: Indvandreres arbejdsliv og familieliv. SFI-rapport 06:31. 2006.

⁶ Se forskningsgruppens hjemmeside, hvor alle rapporter og artikler fra projektet findes: www.fattigdomogulighed.dk

⁷ Arbejdsdirektoratet: Introduktionsydelse på starthjælpsniveau og selvforsørgelse. December 2005.

Hansen, F.K. og Hansen, H.: Starthjælp og introduktionsydelse - Hvordan virker ydelserne? CASA-rapport. April 2004.

Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration: Effekten af kommunernes integrationsindsats målt ved udlændiges beskæftigelse. April 2005.

Beskæftigelsesministeriet og KL: Afrapportering fra arbejdsgruppen om indsamling af oplysninger om virkning af introduktionsydelse på starthjælpsniveau/starthjælp. 2005.

I teori om fattigdom betyder varigheden meget for, hvordan fattigdom opleves af de berørte. Varigheden kan forværre de konkrete materielle og sociale afsavn, og varigheden kan vanskeliggøre de berørtes vej ud af fattigdom (Halvorsen, 2002).

Ifølge Townsend kommer fattigdom ikke kun til udtryk som materielle afsavn i forhold til den udbredte forventning til et almindeligt liv i et samfund, men også som begrænsninger i adgangen til at indfri de roller og sociale relationer, samfundet forventer af den enkelte:

"Mennesker ... er sociale væsener, der forventes at leve op til socialt krævende roller som arbejdere, borgere, forældre, ægtefæller, naboer og venner. De er ikke alene forbrugere af fysiske goder, men også producenter af disse goder og medlemmer af komplekse sociale fællesskaber." (Townsend, 1979)

Derudover kan fattigdom få konsekvenser for den enkeltes selvopfattelse (Scheff & Starrin, 2004). Den enkelte kan opleve sig mindreværdig, ydmyget og skamfuld. I flygtnings tilfælde er de tildelt ophold, fordi de ikke længere kan leve i deres eget land. De er derfor, modsat andre offentligt forsørgede danskere, særligt optagede af at finde fodfæste i Danmark og er samtidig opmærksomme på den status, de opnår, og på de forventninger, det danske samfund stiller til dem.

Da starthjælpen blev indført, blev den bl.a. begrundet med et optjeningsprincip. For at blive berettiget til kontanthjælp skulle flygtninge først modtage starthjælp i 7 år. Derefter kunne de blive berettigede til fuld kontanthjælp på lige fod med danskere. Det gælder fortsat for alle flygtninge, der har fået asyl inden 1. juli 2006, at de efter 7 år kan se frem til et indkomstløft, hvis de da ikke inden er blevet selvforsørgende. Siden er reglerne ændret, hvorefter flygtninge, som har fået ophold efter 1. juli 2006, er henvist til varig starthjælp, medmindre de opnår 2½ års ustøttet arbejde som selvforsørgende. Det gælder også, når de får (førtids-)pension.

Socialpolitisk var starthjælp fra 2002 til 2006 den laveste ydelse til forsørgere af børn. Her blev starthjælpen suppleret af 300-timers reglen (nu 225-timers reglen), som udløste et endnu lavere forsørgergrundlag for børnefamilier end starthjælpen, til trods for Claus Hjort Frederiksens løfte om, at starthjælpen ikke var et første skridt i en generel nedsættelse af kontanthjælpsydelser i Danmark. Samme folketingsflertal indførte både nedsættelsen af kontanthjælp efter 6 måneder og kontanthjælpsloftet gældende for alle kontanthjælpsmodtagere, så starthjælp viste sig at være et første skridt på vejen til generelle nedsættelser af kontanthjælpsydelser. Starthjælpen indgår i en socialpolitik, hvor især familier med anden etnisk baggrund mister retten til fuld kontanthjælp.

En anden begrundelse for indførelse af starthjælp var at skabe et større incitament til, at de voksne skulle søge arbejde. Hvis man sammenligner beskæftigelseseffekten for kontanthjælpsmodtagere fra før juli 2002, hvor starthjælpen blev indført, med starthjælpsmodtagere efter, er der en forskel på 12 procentpoint. Starthjælpen har derfor opfyldt sit formål i begrænset omfang. Samme undersøgelse viser, at godt halvdelen af starthjælpsmodtagerne efter 4 år ikke er kommet i arbejde, og at beskæftigelseseffekten for dem før og efter juli 2002 tilnærmer sig hinanden på lang sigt.

En tredje begrundelse for indførelse af starthjælp var ønsket om at få flygtninge til at fravælge Danmark som asylsøgende. Amnesty International har analyseret, hvordan argumenterne for indførelse af starthjælpen i 2002 i Folketinget også handlede om, at et af formålene med indførelsen af starthjælp, ifølge bl.a. daværende statsminister Anders Fogh-Rasmussen, var at afskrække flygtninge fra overhovedet at søge asyl i Danmark (AI, 2007).

Starthjælp skal som ydelse både forsørge familiens voksne og familiens børn. Da starthjælpen blev indført, talte man ikke om de konsekvenser, den lave ydelse kunne få for børnene. Starthjælp som forsørgelsesydelse for familier, dvs. for forældre og deres børn, har været forbigået af folketingsflertallet for starthjælp.

1.3 Datagrundlag

En nærmere redegørelse for metoder og datagrundlag for undersøgelsen fremgår af kapitel 8, men her præsenteres analysens datagrundlag i kort form. Vi har foretaget personlige interview med 8 unge i alderen 12-23 år og med 16 voksne, der alle enten har været langvarigt forsørget af starthjælp eller fortsat er på starthjælp. Af disse indgik 3 af de unge og 7 af de voksne respondenter også i undersøgelsen i 2006, ”Flygtninge på starthjælp” (Blauenfeldt m.fl.).

Vi har desuden via korte telefonsamtaler og mail fået kendskab til yderligere 5 af de i alt 14 voksne, der bidrog til undersøgelsen i 2006. Kendskabet omfatter deres nuværende forsørgelsesgrundlag og, i begrænset omfang, deres rådighedsbeløb.

Ud over flygtninges personlige bidrag bygger undersøgelsen på en spørgeskemaundersøgelse i de kommuner, der har modtaget flest nye flygtninge i 2007. Sagsbehandlere på ydelseskontorerne med erfaring med starthjælpsager er blevet bedt om at svare på en række spørgsmål om deres viden om flygtningenes økonomiske og sociale situation. Vi bad dem i foråret 2010 fokusere på nyankomne flygtninge fra 2007 for at sikre, at de svarede, om flygtninge på langvarig starthjælp, dvs. med mindst 2½ års ophold i kommunen.

Som supplement til spørgeskemaerne og med det formål at få indsamlet yderligere viden om socialrådgiveres og sagsbehandleres erfaringer med og vurderinger af, hvilke konsekvenser langvarig starthjælp har for flygtnings trivsel og integration, har vi samlet en gruppe sagsbehandlere i hver af landets 5 regioner. Deltagerne i disse fokusgruppeinterview er fundet via forskellige netværk og er ansat i forskellige afdelinger, fx jobcentre og socialforvaltninger, og i forskellige kommuner i hver region. I Region Hovedstaden er der både afholdt fokusgruppeinterview på Bornholm og i Storkøbenhavn.

De personlige interview med voksne flygtninge og med børn og unge, som vokser op eller er vokset op i familier forsørget på langvarig starthjælp, fylder mest i analysen, da vi har været interesseret i at fremstille en dybtgående og nuanceret forståelse af flygtnings erfaringer og opfattelser. Det samme gør sig gældende i analysen af sagsbehandlerens syn på flygtnings sociale situation.

Rådet for Socialt Udsatte har givet os mulighed for at anvende det statistiske materiale, som er indsamlet i forbindelse med forskningsprojektet om ”Konsekvenser af at have de laveste sociale ydelser som forsørgelsesgrundlag” (Forskningsprojektet, 2009-10). Forskningsprojektet løber frem til 2011, hvor resultaterne for det samlede projekt vil foreligge. Projektet er allerede publiceret i en række delrapporter, som fremgår af litteraturlisten. Da de data, vi har fået adgang til, er indsamlet som led i disse delundersøgelser i perioden 2009-10, henvises der til denne periode af projektet.

Data fra forskningsprojektet for Rådet for Socialt Udsatte er særligt udvalgt med henblik på at dokumentere flygtnings forsørgelse og opfattelser af deres vilkår og har ikke været publiceret før. I de tabeller, som indgår her, sammenlignes flygtingene indbyrdes og med ikke-flygtninge.

1.4 Sammenfatning af undersøgelsen

I dette afsnit gives en sammenfatning af undersøgelsens resultater. Indholdet er hentet fra alle de efterfølgende kapitler, og det er tilstræbt, at afsnittet kan læses selvstændigt.

1.4.1 Børnene og de unge betaler en høj pris

Interviewene viser, at børnene i familier på langvarig starthjælp betaler en høj pris for, at familierne er på starthjælp. Det fortæller de selv, det fortæller forældrene, og det fortæller sagsbehandlerne. Samstemmende er det historien om børn, der oplever mange materielle afsavn – bl.a. sund mad, men også legetøj, mobiltelefon, en cykel eller tøj, der passer til årstiden og at høre til i den børne- eller ungdomsgruppe, de ønsker at blive integreret i.

De materielle afsavn suppleres af sociale afsavn, der strækker sig fra de børne- og familiesammenkomster, som familiens økonomi udelukker dem

fra, til integrerende og udviklende aktiviteter i børne- og ungeinstitutioner, fritids- og foreningsliv.

Langvarig starthjælp holder børn og unge ude fra aktiviteter, fordi der ikke er penge til kontingenter, sportstøj, det sociale liv i tilknytning til sportsarrangementer, biograf, svømmehal, skolerejser, lejrskoler, børnefødselsdage, opdaterede computere eller eftermiddagsmad i SFO'en. Resultatet er forældre, der mangler kræfter til forælderrollen og fyldes af bekymringer for børnenes fremtid, og børn og unge, der føler sig fattige, usikre, udelukkede og mindreværdige.

Det er bemærkelsesværdigt, at børnene og de unge selv taler om både fattigdom og skam. Det kan bidrage til en identitet af mindreværd, som det kan være svært at frigøre sig fra, også selvom man kommer til penge. Det er langtidsvirkninger, som kan få konsekvenser for deres voksenliv, både i familien og på arbejdsmarkedet. Fx i form af manglende selvrespekt og selvtillid, som er væsentlige ressourcer i privatlivet og i arbejdslivet.

Langvarig starthjælp gør børn og unge til medforsørgere og skævvrider familierelationerne. Tidligt gør de, hvad de kan for at bidrage til familiens forsørgelse og får job efter skoletid. I modsætning til resourcefyldte danske unge med fritidsjob går pengene ikke til at forsøge eget børne- eller ungdomsliv, men til at lette presset på forældrenes kamp for at få en dagligdag til at hænge sammen – og mad på bordet. Flygtningebørnene skuffes over, at deres forældre ikke kan give dem det samme liv, som danske børn har, ligesom de er fulde af bekymringer for deres forældre og for deres familier.

Ifølge sagsbehandlerne er det en dårlig prioritering, for der er tale om børn og unge, der har behov for at prioritere deres fritid til integration i et dansk børne- og ungdomsliv og til udvikling af skolefærdigheder. Desuden er sagsbehandlerne usikre på, om børnenes situation vil bringe dem ud på kanten af samfundet, hvor de kan møde andre børn og unge, som af forskellige grunde er marginaliserede og isolerede i forhold til fællesskabet.

Ansvarsfølelsen over for familiens og de mindre søskendes forsørgelse varer tilsyneladende ved langt ind i ungdoms- og voksenlivet, hvor de unge fortæller, hvordan de udsætter uddannelsesplaner og planer omkring egne voksenliv, fordi de føler en forpligtelse til fortsat at bidrage til forsørgelsen af forældre og mindre søskende, som de ønsker at skærme for nogle af de ydmygelser og afsavn, de selv oplevede.

I disse beretninger ses det, hvordan starthjælpen også medvirker til at forvrænge og nogen gange ødelægge forholdet imellem forældre og deres børn, når den materielle og sociale fattigdom, som langvarig starthjælp skaber, fører til skæv rollefordeling og sorg over uindfrie forventninger.

1.4.2 De voksnes afsavn

Flygtninge på langvarig starthjælp skaffer den daglige mad, men må give køb på kvaliteten: der er kun råd til de billigste varer. Kostråd om mange grøntsager, fedtfattige produkter og økologi er der ikke plads til i deres økonomi. På samme måde er det svært at give måltidet plads i det sociale fællesskab, fordi der ikke er råd til gæster.

Også påklædningen spares der på, ligesom forældre sparer på udgifter til dem selv og prioriterer ressourcerne til børnene. De voksne har tilsyneladende meget lidt tøj. Men de går i det, de har, eller får forærende, og køber som hovedregel kun genbrugstøj. Nogle er heldige og får hjælp til især vintertøj fra kommunen. Den langvarige starthjælp giver ikke mulighed for at spare op, planlægge forbedringer og foretage nyindkøb til hjemmet. Det lever familierne med, men udtrykker dog ønsker om, at især børnene kunne få bedre boligvilkår – eget værelse og bedre udstyr, som kunne måle sig bedre med danske kammeraters.

Udgifter til sygdomsbehandling dækkes ifølge de voksne starthjælpsmodtagere, men ofte gælder det ikke for tandbehandling. Indtrykket er, at forespørgsler om hjælp til tandbehandling mødes så modvilligt i kommunerne, at modtagere af langvarig starthjælp holder op med at søge, og konsekvensen er, at de ikke modtager tandbehandling.

Langtidsforsørgelse på starthjælp ledsages som regel af gældsstiftelse. Lånte penge kan være en kortsigtet udvej for at realisere forbrugsønsker, fx til en bil. De familier, som har bil, prioriterer den, fordi de har mange børn, ønsker at understøtte børnenes hverdag og har andre behov, der begrundes en bil. Væsentlige afsavn kan dermed tilgodeses, men afdragene på renter og lån indskrænker det månedlige rådighedsbeløb.

Flygtningene presses, ifølge sagsbehandlerne, ud i gråzoneområder med dyre lån og sort arbejde på grund af deres økonomi. Og de bruger en del af egne, men også forvaltningens ressourcer på at søge hjælp og rådgivning og på ansøgninger om dækning af enkeltudgifter. Flygtningene er fastlåste i deres situation, og mange må gå ”tiggergang” om ekstra ydelser og samtidig skjule ressourcer for at leve op til kravene for at få den ekstra hjælp. Det fører, ifølge sagsbehandlerne, til frustrationer, slukket fremtidshåb og nogle gange truende adfærd.

Den lave indkomst har også betydning for det sociale liv, der kan leves på langvarig starthjælp. De få økonomiske ressourcer gør det svært at indgå i fællesskaber og venskaber, og gør det desuden vanskeligt at fastholde forbindelsen til familien både her og i hjemlandet, og til at leve op til sociale forpligtelser i hjemlandet. Over for børnene oplever de voksne, at de ikke kan være de forældre for dem, de ønsker at være, fordi de ikke kan opfylde børnenes ønsker i et omfang, der bare tilnærmelsesvis lever op til de nor-

mer, der er for børns liv i det danske samfund. De plages desuden af konstante bekymringer om penge, og det tager energi fra overskuddet til at være forældre.

Flygtninge på langvarig starthjælp fortæller om liv med tab og sorg, barske erfaringer fra livet som flygtninge i flygtningelejre og asylcentre, samt skamfølelse over at modtage hjælp. Derudover har de en følelse af ikke at blive budt ind i det nye fællesskab og en angst for, at opholdsgrundlaget ikke holder. Det er disse usikkerheder i forhold til det danske samfund, der gør livet svært at leve, når de kombineres med en økonomi uden råderum. En lang periode med stram økonomi er i sig selv vanskelig at klare for de fleste familier, men det bliver næsten umuligt og nedbrydende, hvis der i øvrigt ikke er et psykisk overskud til stede.

Efter lang tids forsørgelse på starthjælp oplever flygtninge, at det er vanskeligt at opnå sociale relationer med danskere. Godt hver anden har et dårligt eller utilstrækkeligt netværk. Hver femte flygtning på langvarig starthjælp kommer ikke sammen med nogen i deres fritid.

1.4.3 Integrationen modvirkes

Den langvarige starthjælpsydelse modvirker flygtninges og indvandrers integration i det danske samfund. De svære økonomiske vilkår betyder, at både børn, unge og voksne flygtninge og indvandrere må afstå fra at deltage i forenings- og fritidsliv, fra at bo i ressourcefyldte boligområder, og fra at deltage i dagligdagsfællesskaber, som kan tilbyde ressourcer og netværk, fortrolighed med dansk kultur og nogle gange formidle adgang til arbejdsmarkedet.

Interviewene viser, at både børn, unge og voksne i princippet er parate og rigtig gerne vil deltage og integreres. De voksnes dårlige helbred, den daglige overlevelseskamp og den manglende mulighed for at træffe beslutninger i eget liv og børnenes liv tapper energien og fylder samtidig starthjælpsmodtagerne med mindreværd, bekymringer og manglende selvværd og selvtillid. De får en følelse af ikke at høre til og være velkomne. Det er næsten umulige odds, når der skal findes kræfter til at integrere sig i ny kultur, anderledes livsformer, sprog og tankebaner.

Langvarig starthjælp reducerer det sociale arbejde til drøftelser af økonomi, og begrænser sagsbehandlernes handlemuligheder. Starthjælpsmodtagernes begrænsede økonomi gør det vanskeligt at boligplacere dem i ressourcerige boligområder. Den lave forsørgerydelse forstærker den såkaldte ghettoisering, som regeringen ønsker at bekæmpe. Desuden afskærer starthjælpen sagsbehandlerne fra at bruge foreninger, sportsklubber m.m. i integrationsarbejdet.

Starthjælpsmodtagernes begrænsede økonomi betyder, at sagsbehandlernes ressourcer til integrationsarbejde, kulturformidling, job- og uddannelses-

planlægning reelt er begrænsede, fordi tiden bruges til familiernes altoverskyggende problem: hvordan de skal klare dagligdagen med få penge, ansøgninger om supplerende ydelser i offentligt og privat regi, forsøg på at skaffe billigere boliger osv. Dette arbejde fylder hos sagsbehandlerne uanset, om de er ansat på ydelseskontoret, integrationskontoret eller i jobcentret.

Konsekvensen for sagsbehandlerne er erkendelsen af at levere en utilstrækkelig socialfaglig indsats, som ofte virker umyndiggørende og klientgørende. Klientgørende, især fordi flygtningene ustandselig er nødt til at henvende sig til kommunen om økonomisk hjælp til udgifter, som de selv bedre kunne dække og prioritere, hvis de havde en tilstrækkelig forsørgerydelse.

Efter sagsbehandlerne opfattelse har modtagere af langvarig starthjælp behov for en samlet helhedsorienteret indsats. De har ofte en belastet baggrund og desuden en belastet nutid præget af bl.a. lang tid på den økonomisk lave starthjælpsydelse. Men starthjælpsmodtagerne sendes fra kontor til kontor, de skal ofte selv styre processen, og undersøgelsen fortæller, at mange ender med at give op. Ingen af kommunens kontorer har overblik over familiernes samlede problemer, ressourcer og behov. Den lave starthjælpsydelse, den manglende helhedsorienterede og fokuserede indsats, den besværlige adgang til ekstra ydelser, den opdeltede hjælp, der sender flygtningene fra kontor til kontor osv. giver samlet det indtryk, at modtagerne af langvarig starthjælp er en målgruppe, der er lavt prioriteret socialpolitisk. Og at kommunernes forventninger til den socialfaglige hjælp, som starthjælpsfamilierne skal have ifølge lovgivningen, i realiteten er lav.

Sagsbehandlerne oplysninger giver anledning til at overveje, om den sociale indsats, der ydes starthjælpsmodtagerne, i sig selv udgør en barriere for deres mulighed for at blive selvforsørgende. Selvom ganske mange i gruppen af starthjælpsmodtagere er uddannede og derfor burde have et uddannelsesmæssigt udgangspunkt, der kan bygges videre på, tilbydes revalidering tilsyneladende sjældent.

1.4.4 Mindreværd

Langvarig starthjælp fungerer, ifølge deltagerne i denne undersøgelse, ikke som et incitament til at komme i arbejde. Flygtningene mangler nemlig ikke arbejdsvilje. Starthjælpsens lave niveau motiverer nogle få starthjælpsmodtagere til at komme i arbejde hurtigere, end hvis de havde været på kontanthjælp. Det viser andre undersøgelser, og sagsbehandlerne i denne undersøgelse bekræfter, at nogle af de ressourcestærke flygtninge motiveres af starthjælpen. Sammenlignet med kontanthjælp er den største effekt af starthjælp udbredt fattigdom.

Undersøgelsen viser, at flygtningene ikke mangler arbejdsvilje og ofte har svært ved at acceptere rollen som starthjælpsmodtagere og arbejdsløse. Frigørelsen fra en tilværelse på starthjælpsniveau forudsætter, at begge foræl-

dre får arbejde, og at det ofte er udelukket, fordi den anden ægtefælle er for syg til at arbejde. Når familien er selvforsørgende, fordi den ene ægtefælle har fået arbejde, er rådighedsbeløbet stort set det samme. De bliver til det, der i USA og England kaldes 'working poor'. Nok styrker et arbejde flygtninges integration og selvværd, men hvad nytter det børnene, hvis de fortsat er afskåret fra at komme i klub, gå til sport eller invitere deres kammerater til fødselsdag? Børnene kan være stolte af, at familien er selvforsørgende, men samtidig være ligeså socialt marginaliserede, som da familien var på starthjælp. De voksne mister troen på, at deres eget liv kan frigøres fra fattigdom.

Starthjælpsmodtagerne er oppe mod strukturelle barrierer: det er svært at få arbejde, og arbejdsgivernes krav til sprog og kvalifikationer er vanskelige at opfylde for mange flygtninge. De strukturelle barrierer suppleres med personlige vanskeligheder – især helbredet, som fx traumer og anden alvorlig sygdom, og sprogvanskeligheder. Det er disse strukturelle og personlige barrierer, der bestemmer, hvorvidt starthjælpsmodtagerne kommer i arbejde og bliver selvforsørgende og ikke, at starthjælpsydelsen har et særligt lavt niveau.

2 Langvarig starthjælps betydning set med børn og unges øjne

Det er ikke altid børn og unge i starthjælpsfamilier ved, at forældrene er forsørget af starthjælp, men de ved, at familien har og længe har haft få penge. Som vi skal se i det følgende betyder forældres lave indkomst konkrete materielle afsavn for børnene og de unge, udelukkelse og marginalisering fra almindelige sociale aktiviteter, følelsesmæssige reaktioner, særlige former for mestring og fortsat binding til familiens økonomi, selvom de er flyttet hjemmefra.

De 8 børn og unge, vi har interviewet, er både børn og unge, som bor hjemme hos deres forældre, og unge, der er flyttet hjemmefra. De er i alderen fra 12 til 24 år. Nogles forældre er fortsat på starthjælp, andre ikke, men børnene og de unge har det til fælles, at de i deres barndom og ungdom er vokset op i flygtningefamilier på langvarig starthjælp.

2.1 Konkrete materielle afsavn

I dette første afsnit beskriver børn og unge nogle af de afsavn, de aktuelt oplever eller tidligere oplevede i deres barndom på langvarig starthjælp. Deres fortællinger viser, at materielle goder og vilkår, der i dag betragtes som almindeligt tilgængelige i et børneliv, ikke var det i deres liv. Afsavne har givet dem oplevelsen af at være fattige og udenfor.

Børnenes bolig er ofte sparsomt udstyret. Det sparsomme udstyr repræsenterer afsavn, som ofte vil være usynlige for andre, men tydelige og konkrete for børnene, og den type afsavn har givet dem et konkret indblik i familiens situation:

”Dengang, hvor vi ikke kunne købe fx fjernsyn eller radio... ikke engang mad fx - Altså, der var nogen gange hvor vi bare sad... sad i mørke, fordi min far ikke havde råd til lys... Han var bange for, hvis der kom regninger, og han så skulle af med penge.”

Sportsudstyr og legetøj har også været en mangelvare. Børnene og de unge fortæller om genbrugstøj og arvet sportsudstyr, som de får af gavmildt netværk – og om arvede fodboldstøvler, der må repareres og lappes med tape, når der ikke er råd til at erstatte det slidte. De unge fortæller, hvordan børns leg i dag minder dem om det legetøj, de ikke selv kunne få:

”Når jeg ser på en dansk pige, som måske er 12 år gammel, hun tænker på smykker, og alt det der ’dukke-noget’ osv. osv. Det havde jeg ikke...”

Det samme gælder smart tøj som kammeraternes, eller fx det at komme til frisør. Børnene har ikke haft mulighed for at benytte påklædning, frisur osv. til at markere deres identitet og deres fællesskab med de jævnaldrende:

”Når man kommer i den der alder – 16-17 år, så vil man gerne gå i sådan noget mærketøj... man går til frisør og alt det der. Jeg havde ikke råd til at gå i mærketøj eller gå til frisør.”

Hvis man er ressourcerig og har et stort selvværd, der hviler på alternative kompetencer, kan man udfordre de andre børn og unges fokusering på ”at have de rigtige tøjmærker, det dyre legetøj” osv. Det erkender disse børn. Men det er sjældent en mulighed for dem, fordi de i forvejen sammen med deres familier kæmper med den usikkerhed, som bl.a. følger af nyt sprog og den nye kultur, de skal finde ind i. Det har derfor ekstra betydning for dem og deres selvværdsfølelse, at ’det ydre’ kan matche de andre børn og unge. Deres oplevelse bliver, at afsavnene placerer dem lavest i hierarkiet i børnegrupperne:

”Du ved, der er sådan nogle grupper (blandt børn). Hvis man har mærketøj på eller fint tøj, så er man i en højere gruppe. Og det var ligesom mig, der var i den laveste gruppe... Der var også nogle danskere, men de var ikke sådan fattige. Der var nogen, der godt kunne købe det fine tøj, men ikke gad.”

Disse sammenligninger med danske børn viser, hvordan forskellige former for ulighed også har betydning for børn. Børn, der har levet et børneliv på langvarig starthjælp, ser forskellene på deres eget liv og de andre børns liv. De fortæller om savnet af oplevelser, børnefødselsdage og ferier bl.a. til det hjemland, de har forladt, men stadig tænker på. Og de fortæller om de minder fra barndommen, fx i form af billedberetninger om deres barndom og de relationer og rammer, der formede den – som de ikke har, fordi der heller ikke var råd til et fotografiapparat:

”Billeder fx ... det har jeg jo intet af. De (andre børn) har masser af billeder, fødselsdagsbilleder, eller fra dengang man var lille... Det kunne være sjovt at se sig selv... Hvordan man var.”

Der er et enkelt barn, som ikke erindrer afsavn i sin barndom. Han fik det, han ønskede, fortæller han. Han repræsenterer de familier, der ved prioritering og andre fravalg har formået at friholde børnene fra afsavn. Men ellers er børnenes beretninger præget af oplevelser af ulighed og afsavn, som har præget deres trivsel. De har ikke kunnet leve op til den samfundsmæssige norm om at være forbrugere, som også moderne børn er præget af. De kan dermed ikke bekræfte det moderne samfundsfællesskab, men tilhører en særskilt klasse, der må nøjes med at drømme om forbrug og dermed også om integration:

”Jeg vidste jo godt, at vi var underklasse i forhold til de danske børn. Jeg mener – de havde alt i forhold til, hvad vi havde. Det jeg drømte om hver nat... det havde de. Og det havde vi ikke.”

2.2 Sociale aktiviteter

De børn og unge, vi har interviewet, er ikke alle klar over, hvad starthjælp er til forskel fra kontanthjælp, men de ved, at familien har og har haft få penge. Man kan argumentere for, at alt forbrug er socialt. Materielle ting som cykler, mobiltelefoner, tøj og mad er ressourcer, som både indgår i sociale sammenhænge og er forudsætninger for at blive en deltager i sociale sammenhænge (Johansen, 2009).

Et almindeligt barne- og ungdomsliv i Danmark er knyttet til deltagelse og sociale aktiviteter i daginstitutioner, skoler og fritidstilbud, i SFO, ungdomsklubber, sportsklubber, musik, teater og dans, m.m. Deltagelse i nogle af institutionerne, som fx skolen, er i princippet gratis, men beror i praksis typisk på en buket af brugerbetaling til fx klassekasse, hyttetur, lejrskoler og studierejser, til frokostmad og mælk m.m. Sådanne udgifter, der ikke kun er kontante udlæg, men også er udtryk for bekræftelse på deltagelse i fællesskabet, har modtagere af starthjælp svært ved at betale.

Det betyder let, at barnet bliver begrænset eller holdt ude fra både deres kammeraters fællesskab, men også de sociale fællesskaber og aktiviteter, der er en vigtig del af de danske institutioner, som børnene skal integreres i.

Børnene og de unge fortæller, hvordan de på grund af familiernes trange økonomi ikke kunne deltage i den type fællesskaber og arrangementer. Det handler fx om studieture i skolen:

”Jeg er gået glip af en del studieture, især det er det værste. Vi (informant og søskende) har aldrig været med.”

Det handler fx om at deltage i eftermiddagsmåltidet på fritidshjemmet. Det er forskellen på at være integreret i fællesskabet eller udgrænset:

”Man skulle aflevere 25 kr., så fik du sådan en madkupon, og så krydser de af... Jeg havde jo ikke noget. De sidder og spiser der, og jeg sidder og tænker: ”Hvad fanden skal jeg gøre, skal jeg bare tage hjem?””

Og det handler om de fritidsaktiviteter, der er en almindelig del af danske børns liv – at gå på fritidshjem, at være med i en sportsklub osv.:

”Vi skulle bare sidde hjemme og måtte ikke gå til sport og sådan noget, fordi vores far skulle betale regninger. Så det var mest skole og derefter hjem. (Kom I ikke på fritidshjem?) Nej, for min far havde ikke råd til det.”

Barndomsoplevelser såsom jævnlige fejring af fødselsdage og andre mærkedage handler også om at opbygge netværk og familieband, dvs. relationer, som efterlader gode minder og social kapital. Ressourcer af netværk og indbyrdes bekræftelse styrker den personlige anerkendelse og bidrager til børns opbygning af identitet og selvrespekt. Børn fra familier på langvarig starthjælp er ofte gået glip af den type oplevelser, som har været en del af de fleste børns opvækst:

"Barndommen var jo hård. Den var umulig at komme igennem, syntes jeg. Altså når man tænker nu... Så havde jeg en forfærdelig barndom. Det er fx fødselsdage, det kan være konfirmation. Det kan være hvad som helst. Bare den mindste ting (fra dengang) de (danske unge) taler om, dem kan jeg ikke snakke om. Det irriterer mig grusomt... Alt det de andre har – det mangler jeg."

Familiearrangementer er forbundet med oplevelsen af at tilhøre et større primært fællesskab. Det handler om at have råd til at være mange sammen, og i nogle tilfælde er det også forbundet med gaver, hvilket understreger pointen om, at social aktivitet ofte forudsætter materielle ressourcer – at sociale aktiviteter koster penge:

"Familiearrangementer fx, det er jeg slet ikke vant til. Altså, når jeg bliver inviteret af mine venner til familiearrangementer, så er det: "WOW! What – hvordan kan I være så mange"? Og alle er så glade for at se hinanden. Og alle de gaver de får. Puha!"

Få penge udelukker børn og unge fra at omgås deres jævnaldrende, fordi de ikke har råd til at deltage, til at købe tøj, til at gå på café osv. En strategi, når manglende købekraft gør det umuligt at deltage i basale sociale aktiviteter med vennerne er at prøve at "holde den kørende" ved at henvise til, at "jeg skal noget andet". Nødløgnen skal forhindre, at man isoleres helt fra fællesskabet ved ikke at få nye invitationer:

"Hvis vi skal noget, så siger jeg til mine veninder: "Jeg kan desværre ikke". Jeg vil ikke sige: "Jeg har ingen penge", for så vil de måske holde sig væk fra mig og sige: "O.k. vi skal bare lade hende være.""

En anden strategi er at afstå fra oplevelser med jævnaldrende, når pengene mangler, og planerne for det sociale liv ikke kan føres ud i livet. Men det giver en følelse af at være lukket inde i et begrænset liv:

"Jeg havde planer om at skulle købe tøj eller gå ud med en pige. Det kunne jo så ikke lade sig gøre... Så på den måde var jeg nærmest indelukket."

En tredje strategi er at ty til en forklaring, som af andre kan tolkes som udtryk for en kulturforklaring. Fx at fravær fra en studietur, der reelt er begrundet i familiens økonomi, bliver tolket som udtryk for andre værdier og normer:

"Jeg sagde bare, at jeg ikke kunne. Eller at jeg ikke måtte."

2.3 De unge og børnenes følelsesmæssige reaktioner

Livet med de få penge påvirker børnene og de unge følelsesmæssigt. De har svært ved at se mening og retfærdighed i de ulige vilkår, de oplever, og de unge fortæller, hvordan det skabte nogle voldsomme følelsesmæssige reaktioner i deres barndom:

”Man bliver jo aggressiv, man bliver jo en helt anden, fordi man ikke kan få det, man vil ha’. Og når de andre kan få det, hvorfor kan jeg så ikke?... Dengang jeg var lille, var jeg den mest hidsige... Det havde med alting at gøre. At jeg ikke var med i mængden, at jeg ikke havde madkuponer, at jeg ikke havde det samme tøj som de andre, at jeg ikke havde sko... Jeg var jo altid et trin lavere end de andre.”

I senere afsnit i denne rapport fortæller både forældre og sagsbehandlere om deres frygt for, at børn og unge skal søge ud i fx kriminelle miljøer, som en konsekvens af deres liv uden for – eller på kanten af fællesskabet. De unge fortæller, at tanken er der:

”I min ungdom der fik jeg lyst til bare at være ligeglad med alt og så bare gøre det nemmeste – ryge, drikke, lave kriminalitet – var den nemmeste udvej. Så jeg har været så heldig, at jeg var fornuftig nok selv til ikke at (vælge) den vej. Men jeg var tit sur og tit irriteret over, hvorfor jeg skulle leve det her liv, og hvorfor lige mig, og hvorfor har jeg ikke (det samme som andre)? Jeg var tit jaloux over, at andre havde ting, som jeg ikke selv havde.”

Børn og unge fortæller også om at ligge vågne om natten, fordi de bekymrer sig over familiens manglende penge, og over de midler de selv mangler for at kunne være ligestillet deltager i de fællesskaber, som de ønsker at være en del af:

”Man kan godt ligge søvnløs om natten nogle gange – at man ikke har de penge.”

Skam over familiens og egen fattige situation er en del af disse børns følelser og barndomserindringer. Skamfølelsen knyttets til egne oplevelser i børnefællesskabet:

”Jeg skammede mig over, at jeg ikke havde nogen penge, over for mine venner og klassekammerater.”

Skammen knyttes også til hele familiens sociale situation og til deres forståelse af, hvorfor deres familie, i modsætning til deres kammeraters, ikke havde gæster i hjemmet:

”Jeg tror, det var skam... Da de (forældrene) fandt ud af, hvordan det er at være i Danmark, og hvordan de andre har det, så var det en skam, en skam overfor at invitere nogen til den bolig, de ikke kunne stå inde for.”

Skamfølelsen kan være svær at ryste af sig:

”Jeg vil mene, jeg har et sår for altid. Altså, det vil jo sidde fast for altid. Det sidder i nethinden, hver gang jeg tænker tilbage.”

2.4 Børn og unges mestring af fattigdomsproblemerne

Både børn og unge har forskellige strategier for, hvordan de handler på familiernes fattigdom. Det fortæller de indirekte i interviewene, og deres strategier handler dels om at bidrage til familiens økonomi med penge fra deres fritidsjob, dels om at skjule fattigdommen og sige fra eller nedsætte egne behov og undlade at plage – og endelig om at finde en mening med den lave ydelse og fattigdommen og acceptere eller udfordre situationen.

En strategi for børnene og de unge er at blive medforsørgere. De tager job efter skoletid og tjener penge, som de afleverer hjemme. Det er forskelligt, hvor mange af de penge de unge tjener, som de giver til forældrene. Men nogen har i perioder givet det hele:

”Hvad har jeg givet? Stort set alle mine penge, da jeg var under 20. Så da jeg blev 20, da begyndte jeg at tænke over, hvor meget jeg så har tilbage. Før det, der tænkte jeg slet ikke. Da kunne jeg give hele min løn til (min far).”

Når børnene og de unge beholder noget af lønnen fra fritidsjobbet til sig selv, betyder det, at de selv skal købe deres tøj, betale mobilabonnement m.v.

Det fremgår af de unges beretninger, at det har påvirket relationen mellem børn og forældre, at børnene i så stor udstrækning har været nødt til at bidrage til familiernes økonomi – og aldrig selv har kunnet bruge penge på deres ungdomsliv. Selvom det er den langvarige starthjælp, der er årsag til familiernes økonomiske problemer, ender vanskelighederne med at blive placeret i relationen til forældrene – frem for i den lave ydelse. En ung mand fortæller:

”Det er det mine brødre blevet så trætte af. Det er derfor, de har mistet forbindelsen med ham (faderen)... Han sagde bare, hvad han skulle bruge. Og det var svært for os at sige nej... Man har forståelse for det, men det ødelægger da ens ungdom, at man ikke kan nyde den ligesom alle andre.”

En anden variation af denne materielle problemløsningsstrategi er at acceptere bidrag fra netværket – og derved nedbringe presset på forældrene. Den løsning må børnene og de unge også acceptere og fx gå i genbrugstøj, lade andre betale for sig, eller acceptere ikke at give de bidrag eller gaver, som andre børn kommer med. Men nogle børn sætter grænser her, fordi de føler, at forældrenes materielle afmagtssituation udstilles. Det føles flovt, og de vælger derfor at prøve at skjule familiens fattigdom. De siger fra fx ved del-

tagelse i en børnefødselsdag, når der ikke er penge til at komme med en gave ligesom kammeraterne:

”Der var også flere forældre, der var søde og sagde: ”Du behøver ikke komme med en gave” (til fødselsdag), og så syntes jeg, det var flovt. Jeg ville jo ikke fremvise min far som fattig eller et eller andet, så jeg sagde: ”Nej, det er ikke på grund af det.””

Strategien med at nedsætte egne behov og skåne forældrene udtrykkes af denne unge pige, der i følgende udsagn fortæller, hvordan hun mindes, at hun som barn var loyal og viste sit ansvar over for familiens situation ved ikke at bede om penge til en smule slik, som andre børn kan købe for lommepenge:

”Sådan som når man får lommepenge, som man kan købe for... bare en pakke tyggegummi, det havde jeg ikke penge til. Og jeg kunne ikke engang spørge ham, for jeg vidste, hvordan hans situation var, så det var lidt svært for mig.”

Der er også børn og unge, der søger at finde en mening med fattigdommen og på den måde forlige sig med familiens situation. Det er en form for mestring, hvor børnene prøver at lette presset på sig selv og familien.

I denne 14-årige drengs fortælling er det en accept, der er båret af dels en mindreværdsfølelse og erkendelse af at være ”hadet som indvandrer”, dels af et håb om, at hans godtagelse af den lave ydelse på sigt vil betyde, at danskerne vil inkludere ham og hans familie i Danmark. Han tænker derfor, at han selv og flygtninge må affinde sig med en lavere levestandard, end danskere har:

”Jeg synes, et eller andet sted, at jeg skal acceptere det. Det er en ny kultur. Danskerne skal også acceptere det og give os en god start på livet... Der er også nogen, som hader indvandrere... Hvis vi får lige så meget som danskerne, kan det godt være, at der er nogle danskere, der ikke er tilfredse mere... fx kunne jeg tænke mig, at hvis I får 100, får vi 75 %.”

Der er børn og unge, der udfordrer fattigdommen og familiens ringe materielle situation ved at fortælle, at de mener, der er andre værdier i tilværelsen, der er vigtigere end penge. Det er en anden form for mestring end ovenfor – man prøver at lette presset på sig selv ved at finde alternative værdier til de materielle. En ung svarer således følgende på et spørgsmål om, hvad han, i sammenligning med sin egen barndom, vil ønske for sine fremtidige børn:

”Kærlighed. Det er det vigtigste, kærlighed, kærlighed, kærlighed... og ikke at føle sig udenfor. Altså, mine børn skal ikke føle, at de er rige eller fattige eller sådan noget... De skal ikke vide, hvad penge er!”

2.5 Unge, der er flyttet hjemmefra, er fortsat bundet til familiens økonomi

De unge, der er flyttet hjemmefra, fortæller i interviewene, hvordan forældrenes vanskelige økonomiske situation på langvarig starthjælp fortsat giver dem bekymringer og binder dem til familiens økonomi. De sender derfor penge hjem – så mange de kan hver måned for at lette familiens økonomiske vanskeligheder.

En ung kvinde, der sender sin far op til 2.000 kr. om måneden, fortæller:

”Så meget jeg kan (afleverer jeg)... for hans økonomi er meget dårlig. Den har været dårlig i lang tid faktisk, og han kan ikke betale sine regninger. Han kan ikke engang betale for min lillebrors fodboldstævne og sådan, hvad han går til. Og han har lånt penge, så han skylder også.”

De mindre søskende hjemme og ønsket om at spare dem for de afsavn, de selv har lidt, ligger de unge meget på sinde. En ung mand siger:

”Jeg hjælper stadig min far, når jeg kan. Han har jo nogle flere børn nu, og dem vil jeg jo ikke have skal føle det samme, som jeg har følt. Så dem sender jeg 1.500, nogle gange 1.000 og 500, det jeg kan undvære... Det er jo kun for deres skyld, jeg gør det. Det er ikke for min fars.”

De unges fortsatte medforsørgelse af familierne hjemme har konsekvenser for deres eget liv. De sparer på udgifterne til sig selv og undlader fx at gå til tandlæge. Flere fortæller om konsekvenser, der er knyttet til manglende mulighed for at komme i gang med en uddannelse eller for at blive i uddannelsessystemet – når de ved, at familien hjemme har brug for hjælp til at klare de daglige udgifter. En ung mand fortæller, at han foreløbig har fravalgt uddannelse, og i stedet arbejder fuld tid på et slagteri for at kunne sende penge til familien på langvarig starthjælp. Og i det følgende citat fortæller en ung pige, hvordan hun er opmærksom på, at hun skal i gang med en uddannelse – men bekymringen for familien hjemme gør det svært at prioritere egne behov. Hun arbejder på fuld tid for at forsørge sig selv – og familien:

”Jeg er nødt til at læse videre. Jeg kan ikke bare arbejde på fuld tid hele tiden... Jeg skal tænke på min fremtid, mit liv og alt det der. Det kan jeg ikke nu, selvom jeg er flyttet, for hvis jeg bruger penge på noget, tænker jeg: ”Hvorfor sender jeg dem ikke til min far i stedet.””

Andre unge står i dilemmaet, når de er gået i gang med uddannelse, men synes – og måske bebrejdes – at de svigter familien:

”Man kan godt tænke nogen gange, skal jeg ikke bare stoppe skolen og så arbejde. Så bliver min far glad.”

2.6 Sammenfatning

De 8 børn og unge, vi interviewede, har alle oplevet materielle afsavn i deres børne- og ungdomsliv – knyttet til deres familiers langvarige starthjælp. Det handler både om sparsomt udstyrede boliger, manglende legetøj og tøj, men også om manglende midler til at afholde familiearrangementer og til at indgå i de fællesskaber, som er almindelige i danske børns liv, privat og i skole- og fritidslivet. Det er afsavn, som erindrere dem om en barndom, hvor de var begrænsede socialt, og hvor de ikke blev fejret eller deltog i familiesammenkomster. Og det er erindringer om et direkte sammenfald imellem materielle afsavn og social marginalisering eller udelukkelse.

En erindring eller aktuel bekymring for at blive sat udenfor eller blive nedgraderet socialt, fordi de ikke har penge til at deltage i børnefællesskaber og i ungdomslivet. Udelukkelse fra sportsaktiviteter, skolerejser og børnefødselsdage er erfaringer om social eksklusion. Det er sådanne afsavn, der præger identitet og selvværd, og det er afsavn, som er alvorlige eksempler på langtidsvirkninger af et liv på starthjælp.

Som børn sammenligner de sig med danske børn og finder den store ulighed i vilkår svær og uretfærdig.

Børnene bruger forskellige strategier til at takle familiens fattigdom. De påtager sig rollen som medforsørgere, de accepterer situationen og lever med genbrugstøj og opholder sig hjemme frem for at deltage i kammeraternes fritidsaktiviteter, eller de prøver at skabe en mening med fattigdommen og accepterer, at deres vilkår skal være ringere end andres. På den måde håber de på sigt at gøre sig fortjent til inklusion i samfundets fællesskab.

Når de som unge flytter hjemmefra, er de fortsat bundet til familiens dårlige økonomi. Det medfører nye afsavn. Deres økonomiske råderum og autonomi er begrænset, og det blokerer bl.a. for deres ønsker om at uddanne sig. Det er en langtidsvirkning af starthjælpen, der således trækker spor fra den ene generation til den næste.

De unge beretter om stærke følelser som aggressivitet og jalousi i forhold til dem, der har og kan deltage fuldt ud i børns og unges fællesskaber. Det er følelser, der følger af usikkerhed og bekymringer, som netop har præget disse børn og unge og deres familiers liv i Danmark, når de er forsørget af langvarig starthjælp. Børns relation til deres forældre belastes af den begrænsede økonomi. Børn og unge censurerer deres behov og tager tidligt ansvar for familiens økonomi. De viser også kreativitet og omsorg, når de loyalt søger at skjule deres forældres uformåen for at bevare deres forældres og egen selvrespekt.

Mange faktorer spiller ind på børns og unges liv. Her har vi kun set på effekterne af forældrenes langvarige forsørgelse på starthjælp. Herefter vil vi

se på de voksnes egne afsavn, de voksnes tanker om deres børns afsavn, og på deres opfattelse af deres rolle som forældre i lyset af lang tids forsørgelse af starthjælp.

3 De voksnes afsavn som følge af langtidsforsørgelse på starthjælp

Børnefamiliernes økonomiske situation er forskellig, især pga. endda meget store forskelle i husleje, og desuden efter, hvor mange børn de har. Her analyserer vi de voksnes subjektive syn på deres faktiske forbrug og afsavn, når de har været forsørget af starthjælp i mindst 2½ år.

Som skrevet i indledningen havde et par med et barn (fra 3 til 6 år) et gennemsnitligt rådighedsbeløb på 8.583 kr. efter skat, boligtilskud, børnetilskud og betalt husleje (Rockwool Fonden, 2009). Vi har ikke interesseret os yderligere for at kortlægge familiernes rådighedsbeløb, fordi de er velkendte (Ibid.; Blauenfeldt m.fl., 2006). Derimod har vi undersøgt familiernes behov og afsavn, fordi de i mindre grad er dokumenteret.

Fra Forskningsprojektet (2009-10) har vi kunnet opgøre husstandenes afsavn. Afsavn betyder i denne sammenhæng, at man af økonomiske grunde har undladt at købe noget eller gøre noget, der normalt koster penge. I undersøgelsen af lave ydelser indgik 19 forskellige afsavn plus 7 særlige børneafsavn (se kapitel 4). I første omgang er det undersøgt, hvad forskellige grupper opfatter som nødvendigt at kunne forbruge og gøre forskellige ting.

Tabel 3.1: Procentdel, der opfatter det som en nødvendighed at købe/gøre forskellige ting og aktiviteter. 19 nødvendigheder

	Flygtninge på starthjælp	Flygtninge på kontanthjælp	Flygtninge i arbejde	Dagpengemodtagere	Beskæftigede
Betale husleje mv. til tiden	100	97	99	99	99
Have tv.....	98	92	95	85	90
Lægeordineret medicin	96	94	96	89	93
Spise frisk frugt/grøntsager dagligt	94	83	92	81	91
Gå til tandlægen	94	83	89	94	99
Have telefon/mobiltelefon	94	94	99	96	97
Købe nyt tøj/fodtøj	85	82	92	90	96
Spise tre måltider mad om dagen	85	83	80	76	86
Give fødselsdagsgaver	83	80	90	94	92
Have computer mv.....	76	73	92	91	88
Invitere gæster hjem	75	66	90	84	88
Besøge familie/venner	75	66	81	84	93
Have internet	75	69	94	88	89
Husstandsforsikring	70	69	72	92	98
Reparationer i boligen.....	64	76	79	87	93
Holde ferie	62	56	77	56	61
Dyrke fritidsinteresser	54	52	75	78	84
Gå i byen med venner	32	39	51	61	74
Medlem af a-kasse	27	20	81	96	91
Antal – N.....	96	71	79	140	454

Tabellen viser, at der er en rimelig overensstemmelse mellem, hvad flygtninge og andre grupper i det danske samfund opfatter som nødvendigheder. I hvert fald er rækkefølgen af de 19 ting/aktiviteter nogenlunde den samme, bortset fra nogle enkelte ting. Ikke-flygtninge på dagpenge og i beskæftigelse lægger meget mere vægt på husstandsforsikring, reparation af bolig, medlemskab af a-kasse, ferie og 'gå i byen med venner' end flygtningegrupperne.

Der er imidlertid meget større forskelle inden for flygtningegrupperne, og man kan bemærke, at de flygtningegrupper, der er i arbejde, er mere enige med ikke-flygtningene end med flygtningene på starthjælp og kontanthjælp. Det ser også ud til, at flygtninge på kontanthjælp lægger mindre vægt på at spise tre måltider eller spise frugt og grøntsager end flygtninge på starthjælp.

Man lægger specielt mærke til, at flygtninge på starthjælp og kontanthjælp ikke lægger særlig stor vægt på at 'gå i byen med venner' og være 'medlem af a-kasse' og meget mindre vægt på at 'dyrke fritidsinteresser' end de andre grupper.

Tabel 3.2: Procentdel, der har lidt afsavn af økonomiske grunde på forskellige områder. 19 afsavn

	Flygtninge på start-hjælp	Flygtninge på kontant-hjælp	Flygtninge i arbejde	Dagpen-gemod-tagere	Beskæf-tigede
Holde ferie	84	73	63	36	12
Købe nyt tøj/fodtøj	71	63	48	17	7
Gå til tandlægen	69	62	53	18	5
Spise frisk frugt/grøntsager dagligt	60	34	33	13	3
Besøge familie/venner	59	52	37	12	3
Dyrke fritidsinteresser	60	49	42	14	5
Give fødselsdagsgaver	53	32	28	9	2
Gå i byen med venner	51	39	49	22	7
Invitere gæster hjem	51	51	32	8	2
Husstandsforsikring	49	39	38	5	2
Reparationer i boligen	42	35	33	18	7
Spise tre måltider mad om dagen	37	30	19	8	2
Lægeordineret medicin	30	24	18	6	2
Have computer mv.	28	24	11	4	2
Have internet	18	23	14	5	2
Have telefon/mobiltelefon	18	14	9	4	1
Medlem af a-kasse	17	18	14	1	2
Betale husleje mv. til tiden	14	21	15	4	2
Have tv	13	9	3	4	2
Antal – N.....	96	71	79	140	454

Det er helt klart 'ferie', som flest har lidt afsavn på. 82 % af flygtningene på starthjælp har ikke holdt ferie eller ikke holdt så meget, som de gerne ville. Det tilsvarende tal for flygtninge på kontanthjælp er 73 %, og blandt alle beskæftigede var det 12 %.

Der er også mange af flygtningene på starthjælp (69 %), der har lidt afsavn i forhold til at købe tøj eller fodtøj, og 67 % af dem har undladt at gå til tandlæge inden for det seneste år, selvom begge dele ligger højt på listen over nødvendigheder.

Ca. 60 % af flygtningene på starthjælp har undladt at spise frugt og grøntsager, og 59 % har undladt at besøge venner eller familie, mens 56 % har undladt at dyrke fritidsinteresser.

Langt nede på afsavnslisten for flygtningene på starthjælp findes tv, telefon, internet og computer, som relativt få har lidt afsavn i forhold til. Det samme er tilfældet med at betale husleje til tiden.

I sammenligning med flygtninge på kontanthjælp er flygtninge på starthjælp generelt dårligere stillet med afsavn, og i forhold til alle de beskæftigede i Danmark eller dagpengemodtagerne, er der meget store forskelle til den

samlede flygtningegruppe. Selv i arbejde har flygtninge betydeligt flere afsavn end andre i arbejde og andre på arbejdsløshedsdagpenge. Det kan hænge sammen med, at flygtninge i arbejde ofte har det samme lave rådighedsbeløb som flygtninge på starthjælp, hvis kun den ene ægtefælle er i arbejde.

Blandt de beskæftigede er det kun en meget lille gruppe, der har lidt afsavn, og det højeste tal er, at 12 % af de beskæftigede har lidt afsavn mht. ferie. Dagpengemodtagerne har også lidt afsavn i forhold til ferie, men også i forhold til at gå i byen med venner.

I den følgende tabel er der foretaget en summarisk optælling af antallet af afsavn, som findes i de forskellige flygtningegrupper. Det giver et groft samlet billede af afsavnssituationen, men det nærmere indhold i afsavnene kan aflæses i tabel 3.2.

Tabel 3.3: Antal afsavn i flygtningegrupper. (19 afsavn)

	Flygtninge på start-hjælp	Flygtninge på kon-tanthjælp	Flygtninge i arbejde	Dagpen-gemodta-gere	Beskæf-tigede
Ingen afsavn	0	6	13	51	80
1-6 afsavn	31	41	48	39	17
7-10 afsavn	40	34	23	7	2
Mere end 10 afsavn	29	20	16	3	1
I alt.....	100	101	100	100	100
N – Antal.....	96	71	79	140	454

Tabellen viser, at der er ret klare forskelle i afsavnssituationen. Flygtninge på starthjælp oplever flest afsavn, efterfulgt af flygtninge på kontanthjælp og flygtninge i arbejde, mens grupperne af dagpengemodtagere og beskæftigede har betydeligt færre afsavn. 29 % af flygtningene på starthjælp har mere end '10 afsavn' (ud af 19), mens 40 % har '7-10 afsavn', og ingen har '0 afsavn'. Igen er det påfaldende, at både i tabel 3.2 og 3.3 er det største skel imellem flygtninge på den ene side og ikke-flygtninge på anden. Det kan hænge sammen med, at flygtninge i arbejde ikke har fået forbedret deres rådighedsbeløb, fordi kun den ene af ægtefællerne er kommet i arbejde. Vi har ikke kunnet spørge til alle afsavn i de personlige interview, og vi har i høj grad ladet flygtningene selv bestemme, hvilke afsavn de ville tale om.

3.1 Daglige fornødenheder på langvarig starthjælp

Vi går i det følgende i dybden med et blik ind i det dagligliv, der leves på langvarig starthjælp: Hvor må der spares, hvordan må der prioriteres, hvilke strategier bruger familierne? Hvilke muligheder giver et dagligliv på langvarig starthjælp for at indgå i det sociale liv, sædvanlige livsmønstre og aktiviteter? Hvordan lykkes man med at indfri de sociale forventninger fra

øvrig familie og samfundsfællesskab? Alle disse sociale roller, som er en del af at være familie og medborger i et samfund.

Første fokus er på de daglige fornødenheder. Forskningsprojektet har fundet, at hver tredje langtidsmodtager af starthjælp ikke spiser 3 måltider mad om dagen (tabel 3.2 ovenfor). Som det vil fremgå nedenfor, har ingen i denne undersøgelse på samme måde givet udtryk for, at de spiser mindre, end det er sædvane i Danmark. Men samtalerne viser, at flygtninge og indvandrere må slække på både variation og kvalitetskrav. Nogen fortæller således, at de spiser 'det samme og det samme', andre at de må købe det billigste eller købe mad tæt på udløbsdatoen for at få pengene til at række:

"Hvis jeg havde flere penge, ville jeg selvfølgelig købe bedre mad, mere mad... Det ville jeg ændre lidt, i hverdagen. I den forstand sulter vi ikke. Jeg finder nok mad at spise, men det er ikke den mad, som er optimal. Jeg kan jo ikke købe den dyreste kylling, men kun den til den laveste pris."

"Når vi køber ind, køber vi mad, der nærmer sig udløbsdatoen. Det er billigt, så det er vi nødt til at købe. Vi spiser også ris, men ikke mange grøntsager. Hvis vi køber mad som danskerne, kan vi ikke leve af de penge, vi har. Det er få penge. Vi køber også rugbrød, det billigste rugbrød til 3,5 kr., og børnene skal have frokost, så pålæg køber vi også, det billigste vi kan finde til børnene."

Hvor svært det kan være at få familiens dagligdag og madbudget til at hænge sammen økonomisk sammenfattes af denne familiefar, der fortæller, at den lave ydelse har fået ham til at begrænse sin tidshorisont til kun at række en måned frem, og livs- og fremtidsperspektivet til kun at handle om, hvorvidt der er mad nok på bordet:

"Jeg tænker ikke længere på fremtiden, jeg tænker: 'Bare jeg kan klare den her måned!' Og så hele tiden: 'Bare jeg kan klare den næste måned!' ... Det er ikke et liv, at man kun kan nøjes med at forudse, om man har mad nok at spise."

Nogle af de voksne er opmærksomme på, at den mad, de serverer for familien, er vitamin- og proteinfattig, fordi den bl.a. ikke rummer nok grøntsager. Familiens integration i Danmark indebærer både en videreførelse af madvaner hjemmefra, men også en tilegnelse af en ny madkultur og nye madvaner med fokus på rigeligt med grøntsager, fedtfattig, fiberrig, økologisk m.m. kost.

Flygtningene er ofte bekendt med disse krav til maden og med deres egen manglende evne til at leve op til dem, bl.a. i forhold til børnene, der, når de ønsker at tage del i de danske madvaner, må acceptere, at det bliver med "det billigste rugbrød og pålæg". Nogle voksne har konstruktivt forsøgt at løse problemet med manglende grøntsager, vitaminer og sundhed ved at leje en kolonihave og dyrke grøntsager selv. På den måde er det lykkedes for

nogen – ved egenproduktion – at skaffe grøntsager til kosten i sommermånederne.

Måltidet har også en social dimension som rammen om socialt fællesskab. De voksne har ikke fortalt meget om, hvad mad betyder for deres samvær med andre voksne. En fortæller dog, hvor vanskeligt det var for ham at få råd til mad til gæsterne, som hans tradition byder, til sin kones begravelse.

En anden giver et billede på, hvordan maden også har betydning for børnenes sociale liv. I Danmark er det en naturlig ting, at børnene kan invitere kammerater hjem og lege – og nærmer det sig spisetid, kan de tilbydes at spise med. Denne far fortæller, hvordan han også ønskede at tilbyde sine børn et åbent hjem og bl.a. foreslog sønnen at tage sine kammerater med hjem. Sønnen takkede nej og svarede med henvisning til vilkårene hos kammeraten:

”De har masser af mad. Vi spiser der...”

Og faren forklarer:

”Så jeg tror bare, det er fordi, de har en masse legetøj og masser af mad.”

Citaterne viser, at også madbudgettet har betydning for muligheden for at leve op til de sociale forventninger og roller – og for børnenes og familiernes integration i de daglige fællesskaber. Men de fortæller også, hvordan børn tidligt lærer, dels at beskytte sig selv, men også familien, mod omverdenens indsigt i deres fattige levevilkår. De skåner for indsigt og er med til at holde fattigdommen og dens konsekvenser skjult. Og de lærer tidligt at tage ansvar for og finde strategier i forhold til familiens fattigdom.

Indtrykket fra interviewene er, at de voksne i familierne bruger mange kræfter på, men også er dygtige til at strække pengene, så der er mad på bordet. Det lykkes bl.a., fordi de voksne undlader at købe tøj til sig selv. Man kan ikke både købe mad og tøj:

”Når jeg ikke køber noget til mig selv, kan det passe fint med maden. Men hvis nu jeg skal købe tøj til mig selv og mine børn, vil det gå ud over kosten...”

De voksne fortæller, at de stort set aldrig køber tøj til dem selv, selvom de tilsyneladende har meget meget lidt:

”Jeg har et par bukser, og det er det eneste, jeg har.”

Fodtøj er ofte dyrt, det købes tilsyneladende også ofte i genbrugsbutikker. Hvis ikke, er man afhængig af udsalg og tilbud og håbet om, at det er de rigtige størrelser, der er på tilbud. En kvinde fortæller her, hvordan hun

måtte vente til januarudsalget på at købe nye sko – i håbet om at kunne finde den rigtige størrelse:

”Det vil sige fra vinteren startede og frem her til januar, og det var måske også en af årsagerne til, at jeg frøs om fødderne, hvilket gjorde, at jeg var rigtig meget syg, flere gange lige efter hinanden, faktisk fra den ene forkølelse til den anden til den tredje... Først her til januar har jeg så fået købt nogle, men du ved, når man venter på tilbud og tilbudsting, det er jo ikke altid, det er din størrelse... Så er det heldigt, at du får den rigtige størrelse.”

De voksne i familierne har ofte ikke fået nyt tøj, siden de kom til Danmark. De prioriterer de få tøjpenge til børnene, som de fortæller, sammenligner sig med deres kammerater og deres mærketøj. Det kan de ikke leve op til, men nyt tøj prioriteres til børnene, hvis det er muligt. Men genbrugstøj er ofte den eneste mulighed – og tilsyneladende gælder det næsten altid de voksne, der også fortæller, at de ser stort på, om tøjet passer og desuden tyr til ’lag på lag strategien’, når det er koldt:

”Da vi kom til Danmark, fik vi nogle penge til tøj fra kommunen. Da købte vi noget nyt tøj. Siden har vi aldrig købt nyt tøj. Jeg har købt nogle sko til 20 kroner fra en genbrugsbutik, som jeg stadigvæk bruger... Selvom det er koldt, bruger vi 2 strømper og 2 bukser, så vi køber ikke noget. Vi får også noget fra vores kontaktfamilie og fra lærerne på sprogskolen. Så bruger vi det tøj, selvom det er koldt, og selvom det ikke passer.”

Vi ved fra sagsbehandlerne, at de voksne på langvarig starthjælp nogen gange er egentlig miseriesprægede i deres udseende, ikke mindst på grund af tøjet, og at de skønner, det er en barriere for integration på arbejdsmarkedet.

I nogle tilfælde giver kommunerne enkelttydelser til indkøb af vintertøj, fordi det er indlysende, at flygtningene ikke har råd til at spare op til det. I andre kommuner ikke.

3.1.1 Udgifter i tilknytning til boligen

De trange økonomiske kår på langvarig starthjælp ses sjældent på boligen udadtil, men afspejles i livet i boligen indadtil. Et liv på langvarig starthjælp giver ikke mulighed for at spare op, planlægge forbedringer og foretage nyindkøb til hjemmet. Opsparing er en typisk strategi, når man ønsker større nyanskaffelser eller dyre forbrugsgoder, men et liv på langvarig starthjælp giver ikke mulighed for opsparing:

”Vi er jo på overlevelsesvilkår lige nu, hvor vi dårligt kan klare at overleve. Så hvordan skulle jeg spare penge op?”

Mange fortæller, at de ønsker (nye) senge til børnene, en ny sofa, et spisebord med stole, en reol osv. Nogen ønsker sig et nyt tv eller adgang til flere kanaler. Men generelt er de voksnes ønsker omkring bolig og indbo få. Det

er tydeligt, at alle udgifter skal prioriteres – og børnenes behov i dagligdagen har førsteprioritet. Der drømmes om nyt indbo og forbrugsgoder, men familierne er klar over, at det forbliver drømme. Forældre, der har travlt med praktikforløb og sprogskole, fortæller:

”Opvaskemaskine! Det kunne vi godt tænke os, når vi er sådan en stor familie, og vi har begge to travlt. Jeg er lige kommet hjem, og nu skal jeg i gang med at vaske op og sørge for, at børnene har noget at spise osv. Så – der er jo mange ting, og det kunne gøre livet lidt lettere, hvis vi havde sådan en. Og jeg kunne også godt tænke mig at købe nye senge til børnene. Det er nogle rigtig gamle slidte senge, de har.”

En væsentlig udgift til boligen er en indboforsikring. Nogle familier fortæller, at de får den betalt af kommunen, andre har selv tegnet en, men det er langt fra alle. Nogle familier ved ikke, hvad en indboforsikring er – andre henviser til, at det er en udgift, de først kan påtage sig, når de får arbejde. Den kan ikke prioriteres i det nuværende budget.

I interviewene mødte vi denne mor, der takket være sin indboforsikring havde fået løst en del af de problemer, man får som langvarig modtager af starthjælp. De nedslidte møbler blev udskiftet, og ønsket om en computer til sønnen blev indfriet, fordi hun havde indbrud i sin lejlighed – og en indboforsikring:

”Jeg har haft indbrud, og jeg var heldig. De (indbrudstyvene) havde taget, hvad de kunne bruge, og ødelagt min sofa, så det har jeg fået dækket fra min forsikring. Jeg har skiftet alt ud i mit hjem. Mit hjem, det er rigtig godt. Men det er på grund af indbruddet, jeg har fået det (griner)... Jeg har også fået en ny computer til min søn.”

Langvarig starthjælp gør det umuligt at tænke langsigtet, og uforudsete udgifter eller ting, der går i stykker, kan hurtigt vælte økonomien helt. Hjælp fra håndværkere er ikke en mulighed. En familie fortæller her, hvordan de har brug for hjælp fra en elektriker til at genetablere lys i en nyistandsat lejlighed – men de har ikke råd. De lever nu med en meget sparsom belysning i lejligheden, men tør ikke selv gå i kast med opgaven:

”Vi kunne godt tænke os at hænge nogle lamper op. Det havde vi jo i starten, men da lejligheden skulle males, havde de fjernet alt, og nu skal vi jo så starte helt forfra. Så skal vi ringe til en elektriker for at få lamper sat op over det hele... Vi skal jo pille ved elektriciteten, og det kan vi ikke finde ud af.”

Flere voksne giver udtryk for, at de ville ønske, de havde mulighed for en større bolig, så børnene kunne få egne værelser og desuden bedre møbler og udstyr på værelset. Eget værelse kan have betydning for, hvordan det er for børnene at have venner på besøg, hvad enten det er til leg eller til fælles skoleopgaver. Eller for om de overhovedet vil tage venner med hjem – hvis pladsforhold og de materielle ting – fx en computer – de råder over, ikke

anses for tilstrækkelige. Det er nogle af disse erfaringer, som her udtrykkes af et forældrepar, der helt fik forandret deres levevilkår, da de kom i arbejde efter tre år på starthjælpsydelsen. De fortæller om de forbedringer i boligen, de kunne anskaffe sig – ikke mindst til glæde for børnene – da de efter 1½ års' økonomisk genopretningsarbejde' fik luft i økonomien:

"Jeg købte frugt, brød og mælk... Mange ting... og grøntsager. Senge... Børnene fik senge og tæpper og alt muligt, Vi smed det hele ud. Nyt fjernsyn. Vi skiftede det hele. Og børnene blev meget glade. De fik en ny computer... hver især."

3.1.2 Udgifter i tilknytning til helbred og fritid

Det handler om udgifter til fx medicin, tandbehandling, fritidsinteresser og ferie. Det er udgifter, som er nødvendige, når man skal tage vare på eget helbred, og derfor også vigtige i forhold til integration på arbejdsmarkedet.

Vi ved, at imellem halvdelen og to tredjedele af familierne er berørt af alvorlige helbredsproblemer, i hvert fald for den ene voksnes vedkommende (Blauenfeldt m.fl., 2006), hvorfor vi har undladt at spørge grundigt ind til helbredsproblemer i de personlige interview. Forskningsprojektet (2009-10) viser også, at 61 % af den samlede gruppe af starthjælpsmodtagere har et dårligt helbred.

Ifølge de voksne får de typisk dækket udgifter til medicin, behandling for traumer og øvrig sygdomsbehandling. Men det kan for nogen knibe med at komme frem til behandling, fordi de ofte selv må betale transport, der kan være dyr alt efter bopæl og afstand til behandlingen. Læge og hospitalsbehandling er gratis i Danmark i modsætning til tandlægebehandling for voksne, hvor familierne har forskellige erfaringer med kommunerne. I et land som Danmark er tandlægebehandling en væsentlig indikator for fattigdom, fordi tandbehandling skal betales af familierne selv og derfor bliver fravalgt af fattige familier, således som det fx fremgår af fattigdomsundersøgelsen i København (Københavns Kommune, 2010).

Vi spurgte de voksne, om de får særlig hjælp til tandbehandling. Nogle får, men mange ikke. Og undersøgelsen viser, at mange modtagere af langvarig starthjælp har ubehandlede tandproblemer, huller i tænderne og paradentose. Indtrykket er, at kommunerne møder forespørgsler om hjælp til tandbehandling så modvilligt, at mange reelt undlader at tage kampen op eller i det hele taget at søge. Kommunernes afvisninger har internaliseret sig i flygtningene, der opgiver at få hjælp. De vælger i stedet at leve med ubehag, smerter og egne løsninger. De følgende to udsagn giver et indtryk af vanskelighederne:

"Det er længe siden, jeg har været til tandlæge, jeg kan ikke huske hvornår. Jeg har huller heroppe. De rensede dem dengang, men de er ikke fyldt ud med plomber. Tandlægen sagde til mig: "Du er nødt til at søge din kommune", men jeg har ikke lyst til at søge mere. Det tager

lang tid. Jeg har sagt det rigtigt mange gange, men jeg føler ligesom, de er ligeglade, selvom man siger det... ”

”Det er måske 3 eller 4 år siden, jeg var til tandlægen. Nogen gange får jeg ondt i en tand, men så prøver jeg sådan at skylle det med et el-ler andet, at skylle det væk. Jeg prøver sådan at rense det, og jeg er bange for, at hvis jeg tager til tandlægen, så vil jeg få en stor regning, og det har jeg ikke råd til. Det er jo dyrt. (Har du spurgt på socialforvaltningen, om de vil betale for tandlægen?) Nej, det har jeg ikke, fordi jeg ved, at de ikke hjælper mig så meget, så det har jeg ikke gjort.”

De voksne i de familier, vi har interviewet, bruger ikke penge på dem selv til fritidsinteresser. Og ferie og andre oplevelser, forbundet med udgifter, har familierne ikke penge til. Det var et stort ønske for de fleste at have råd til oplevelser eller ferie, men ikke en mulighed:

”Fx kan vi ikke rejse. Vi kan ikke holde ferie. Vi kan ikke komme ud. Jeg og min familie er aldrig i biografen eller i København eller sådan noget.”

3.1.3 Gæld

Den dårlige økonomi får en del flygtninge til at stifte gæld. Dermed forringes det månedlige rådighedsbeløb yderligere, fordi der nu også skal betales månedlige afdrag på gælden, og fattigdommen forværres. Derudover fører gæld ofte til yderligere bekymringer og stress, ligesom det kan belaste sociale relationer, når gælden stiftes hos venner og familie og er svær at tilbagebetale.

Nedenstående tabel viser en opgørelse over forskellige gruppers oplysninger om, hvorvidt de har stiftet gæld – men ikke noget om gældens størrelse. Når mange har så dårlig økonomi, er der også mange af flygtningene, der har stiftet gæld. Det er de også blevet spurgt om. Desværre er størrelsen af gælden behæftet med en del usikkerhed. Men der er svaret på, om de har gæld eller ej, og til hvem.

Tabel 3.4: Hvordan tror du den økonomiske situation vil være for dig og din husstand om et år?

	Flygtninge på start-hjælp	Flygtninge på kon-tanthjælp	Flygtninge i arbejde	Dagpen-gemodta-gere	Beskæf-tigede
Gæld til det offentlige	22	28	23	15	6
Gæld til banker	26	39	38	19	14
Kontokort/kreditter	7	9	17	2	1
Gæld til familie/venner	19	17	23	3	2
Private pengeudlånere.....	1	0	4	0	0
Ingen gæld.....	51	35	41	70	82

Tabellen viser, at en stor del af flygtningegrupperne har stiftet gæld, både til det offentlige og det private. Men der er 51 % af flygtningene på starthjælp, der ikke har stiftet gæld, og det er flere end de andre flygtningegrupper. Det skyldes sandsynligvis, at der ikke er ret mange, der vil låne dem penge, når deres økonomi er så dårlig. Gælden er tilsyneladende fordelt ret jævnt på de forskellige lånetyper, bortset fra, at der næsten ikke er nogen, der har benyttet såkaldte 'private pengeudlånere' og samtidig ret få, der har kontokort/-kreditter.

Gennem de personlige interview af flygtningene får vi lidt indsigt i, hvorfor og til hvad lånene optages, og hvilken betydning det har for de voksne at stifte denne gæld.

Det første citat er fra en far, der levede på starthjælp i fem år, før han fik tilkendt førtidspension (FØP). Hans månedlige afdrag er aktuelt af banken sat til 6.000 kr. om måneden. Han fortæller, at han har lånt mange penge i banken – vi ved ikke *hvor* mange – og begrundet sin låntagning i banken med, at familien ikke kunne leve for starthjælpsydelsen:

”Som sagt fik vi 7.000 kr., da jeg var på starthjælp, og det var ikke nok for hele familien, så jeg blev nødt til at låne penge fra banken, så vi kunne overleve. Nu har jeg fået førtidspension... Man kan sige, at den løn (FØP), jeg får udbetalt, den ryger næsten til det lån, jeg skal tilbagebetale.”

Gæld til diverse pengeinstitutter kan være belastende, fordi der ikke – som ved gæld til det offentlige – findes regler for, hvor stort et rådighedsbeløb en familie skal være i besiddelse af, før gælden kan inddrives.

Nogen får afslag på anmodning om lån i bankerne, andre spørger ikke, men vælger at låne penge i netværket. Gæld hos familie og venner kan som nævnt udgøre en særlig belastning. Nogen fortæller i interviewene, at det er en del af deres kultur, at man går til hinanden, hvis man mangler penge sidst på måneden. Ulykken er, at problemerne så hober sig op, for *”så har man det mindre den næste måned”*, oplyser en starthjælpsmodtager, der har en privat gæld på 16.000 kr.

Problemerne med lån hos venner og familie beskrives af denne kvinde, der belaster sin samvittighed og sin søskenderelation ved at låne af sin søster, som hun ved, selv er presset på økonomien:

”Jeg har lånt af min søster... Det er meget svært. Selvfølgelig betaler jeg det af til hende, men det er svært at bede om hjælp hele tiden, selvom det er ens søster. Der er ikke nogen, som har så meget i overskud. Man jeg kan heller ikke lide det. (Synes du, det er ydmygende at spørge din søster?) Selvfølgelig... Jeg har ikke andre at spørge, så jeg får det altid betalt tilbage.”

3.1.4 Vurdering af deres økonomiske situation

I Forskningsprojektet (2009-10) indgik også en række spørgsmål om personernes egen oplevelse af deres økonomiske situation. Det første spørgsmål handler om deres generelle oplevelse af, om de har svært ved at få pengene til at slå til.

Tabel 3.5: Har du og din husstand svært ved at få pengene til at slå til?

	Flygtninge på starthjælp	Flygtninge på kontanthjælp	Flygtninge i arbejde	Dagpenge-modtagere	Beskæftigede
Hele tiden.....	76	60	29	17	2
Ofte.....	9	17	19	12	4
En gang imellem.....	12	17	20	19	10
Sjældent.....	2	3	17	12	15
Aldrig.....	1	3	15	40	69
I alt.....	100	100	100	100	100
N – Antal.....	96	70	79	139	453

Tabellen viser, at flygtningegruppen på starthjælp generelt har svært ved at få pengene til at slå til. 76 % af flygtningene på starthjælp har svaret 'hele tiden', og 9 % har svaret 'ofte'. Flygtninge på kontanthjælp har lidt færre problemer, mens flygtninge i arbejde har betydeligt færre økonomiske problemer. Men flygtningegrupperne har dog generelt større problemer med at få pengene til at slå til end sammenligningsgrupper med dagpengemodtagere og beskæftigede.

3.1.5 Bedre eller dårligere økonomi

I Forskningsprojektet blev personerne desuden bedt om at sammenligne deres nuværende økonomiske situation med situationen for et år siden.

Tabel 3.6: Når du sammenligner den økonomiske situation med situationen for et år siden, er den blevet bedre eller dårligere?

	Flygtninge på starthjælp	Flygtninge på kontanthjælp	Flygtninge i arbejde	Dagpenge-modtagere	Beskæftigede
Meget bedre.....	1	0	21	2	9
Noget bedre.....	12	13	21	10	17
Uændret.....	41	41	23	34	61
Noget dårligere ...	28	29	21	35	10
Meget dårligere...	18	17	13	19	3
I alt.....	100	100	99	100	100
N – Antal.....	96	70	79	139	453

Tabellen viser, at der er et klart billede af, at den økonomiske situation er blevet dårligere. 18 % af flygtningene på starthjælp synes, den er 'meget dårligere', og 28 % synes, den er 'noget dårligere'. Der er derimod ret få, der synes, deres situation er blevet bedre. Tabellen viser, at situationen også

har udviklet sig negativt i flygtningegruppen, der modtager kontanthjælp, mens flygtninge, der har arbejde, synes situationen er blevet lidt bedre.

3.1.6 Flygtnings sociale relationer og netværk

Fra Forskningsprojektet (2009-10) ved vi noget om, hvilke sociale relationer flygtninge har adgang til i fritiden, og hvilken glæde de har af deres netværk.

Tabel 3.7: Procentdel, der kommer sammen med forskellige personer i fritiden. Flere svar tilladt

	Flygtninge på starthjælp	Flygtninge på kontanthjælp	Flygtninge i arbejde	Dagpenge-modtagere	Beskæftigede
Familie.....	40	61	42	83	86
Naboer/folk/venner i boligområdet	40	41	46	27	34
Kolleger/studiekammerater.....	3	3	19	26	34
Andre venner.....	28	35	48	83	87
Kommer ikke sammen med nogen	21	13	8	3	1
N – procentbasis.....	96	69	79	140	454

Tabellen viser, at flygtningene på starthjælp klart er den gruppe, som har mindst socialt samvær med andre i form af at komme sammen med nogen i fritiden. 21 % af flygtningene på starthjælp kommer ikke sammen med nogen i deres fritid, mens 40 % kommer sammen med familie, og andre 40 % kommer sammen med naboer og venner i boligområdet.

I gruppen af flygtninge på kontanthjælp er der kun 13 %, der ikke kommer sammen med nogen i fritiden, og de adskiller sig især fra flygtningene på starthjælp ved, at de oftere kommer sammen med familie, som de måske har mere af. Tabellen viser også, at der er store forskelle til sammenligningsgrupperne af dagpengemodtagere og beskæftigede, som næsten alle kommer sammen med familie og/eller venner i fritiden.

De manglende sociale kontakter blandt flygtningene kan også ses, når man måler ensomhed (= uønsket alene). Det er især gruppen af flygtninge på starthjælp, som kom før 2003, der føler sig ensomme, 31 % har svaret 'ofte', og 35 % har svaret 'en gang imellem'.

Tabel 3.8: Er du nogensinde alene, selvom du havde mest lyst til at være sammen med andre? (= ensomhed)

	Flygtninge på start-hjælp	Flygtninge på kontant-hjælp	Flygtninge i arbejde	Dagpenge-modtagere	Beskæftigede
Ofte.....	25	25	14	11	2
En gang imellem.....	33	30	33	19	11
Sjældent.....	13	16	24	16	23
Nej, aldrig.....	29	29	29	55	63
I alt.....	100	100	100	101	99
N – procentbasis.....	95	69	76	140	454

25 % af flygtningene på starthjælp føler sig 'ofte' ensomme (uønsket alene), mens 33 % er det 'en gang imellem', og 13 % er det 'sjældent'. Det er det samme svarmønster, som vi ser blandt flygtninge på kontanthjælp.

Sammenligningsgrupperne er betydeligt mindre ensomme end flygtningegrupperne, selvom halvdelen af flygtningene i arbejde 'en gang imellem' eller 'ofte' føler sig ensomme.

3.2 Sociale netværk

Ovenfor beskæftigede vi os primært med de sociale kontakter og følelse af ensomhed. Men det er også relevant at undersøge, om flygtningenes kontakter også har karakter af et socialt netværk. Vi betragter her socialt netværk som lidt anderledes end sociale kontakter. Et netværk er karakteriseret ved at være et "redskab", som man kan benytte i forskellige situationer. Sociale kontakter har derimod mere karakter af adspredelse og selskabelighed. I mange tilfælde kan der dog være tale om flere ting samtidig.

I Forskningsprojektets (2009-10) undersøgelse af netværket har vi primært set på følgende situationer:

- Få praktisk hjælp, hvis du bliver syg?
- Tale fortroligt med om personlige problemer?
- Søge råd hos, hvis du har problemer?
- Få passet børn af, når du skal noget en aften?
- Få hjælp til at skrive et brev til en offentlig myndighed eller et forsikrings-selskab?

Man kan nævne en række andre situationer, hvor et socialt netværk spiller en rolle, men de fem nævnte situationer dækker et bredt spektrum.

Respondenterne kunne svare 'ja, helt sikkert' eller 'måske' eller 'nej'. I det følgende har vi kun analyseret den procentdel, der har svaret 'nej', dvs. er i en dårlig situation. Der er også medtaget et samlet mål for dårligt netværk,

som omfatter dem, der har svaret 'nej' på mindst et af forholdene, bortset fra børnepasning.

Tabel 3.9: Procentdel, der ikke kender nogen, der kan hjælpe i følgende situationer

	Flygtninge på start-hjælp	Flygtninge på kontanthjælp	Flygtninge i arbejde	Dagpen-gemodtagere	Beskæftigede
Få praktisk hjælp	28	24	24	7	4
Tale fortroligt med.....	31	27	26	5	2
Søge råd hos	36	21	24	6	2
Få passet børn af	55	50	45	6	4
Skrive et brev til myndighed o.l.....	16	17	28	4	3
Samlet mål for netværk*	54	37	47	13	9
N – procentbasis.....	95	69	76	140	454

* Personer, der er dårligt stillet på mindst et af forholdene.

Tabellen viser igen, at flygtninge på starthjælp er den dårligst stillede gruppe, når det handler om socialt netværk. 54 % af flygtningene på starthjælp er det, vi kalder dårligt stillet på socialt netværk, mens det kun gælder for 37 % af flygtninge på kontanthjælp og 47 % af flygtningene i arbejde.

I de personlige interview har vi både spurgt til relationer i Danmark og i udlandet.

3.2.1 Starthjælpsmodtagernes sociale relationer og netværk ifølge de personlige interview

Der er ikke nødvendigvis en direkte sammenhæng mellem det sociale liv og de sociale relationer, man har – og lav indkomst. Men lav social indkomst vil for de fleste medføre blokeringer for de sociale muligheder. Flere interviewede tilkendegav, at der i deres liv var denne sammenhæng, som betyder, at det fx kan være vanskeligt at deltage i fællesskabet med landsmænd eller at leve op til kulturelle traditioner omkring højtider, når de er forbundet med udgifter. Det gælder også overskuddet til at danne venskaber.

Et eksempel er denne modtager af langvarig starthjælp, som synes den lange periode med trang økonomi har tæret på det psykiske overskud, som venskaber også kræver, og som samtidig heller ikke synes, hun har de økonomiske midler, der kræves:

”Jeg undgår at danne venskaber, jeg har ikke nogen venner, og det er fordi, jeg ikke har råd til at have venner lige nu. Og interessen ligger slet ikke der, for mit eget betyder ikke så meget. Jeg er alt for optaget af mine børn. Jeg har en søster, og det er hende, jeg ser... Sådan som min situation er, når jeg psykisk ikke har det godt med mig selv og er knust, dårlig, langt nede indvendigt, så kan du godt sige, jeg undgår det... Selvfølgelig, hvis nogen ville tilbyde mig et venskab, eller jeg

kunne se, at de gerne ville se mig mere. Men jeg prøver at undgå det. For når jeg ved, at jeg ikke har overskud til mig selv, og at jeg ikke har ekstra penge til børnene, så har jeg det heller ikke til venner... Jeg har ikke økonomisk råd til venner, fx hvis man skal give en lille gave, eller hvis man skal hjem til dem og tage nogle blomster med eller noget andet. Noget andet er, at jeg heller ikke har psykisk overskud til at have venner, når jeg ikke har det godt med mig selv indvendigt og ikke er glad for mig selv.”

Hvis man ikke har relationer til egne landsmænd, er risikoen for social isolation stor, fordi flygtningene kan have svært ved at opnå relationer til danskere. Noget skyldes økonomi, fordi der ikke er penge til at indgå i fx fritids- og foreningsliv. Men nogen gange kan det også skyldes usikkerhed, fordi man ikke kender de sociale koder og ved, hvordan man skal søge ind i de sociale fællesskaber. I kapitel 7, der handler om sagsbehandlernes vurdering af de sociale konsekvenser af langvarig starthjælp er en af vurderingerne, at sagsbehandlernes mulighed for at yde hjælp til social og kulturel integration er blevet forringet, fordi den lave ydelse tvinger det sociale arbejde til fokus på økonomi. Det følgende citat kunne være formuleret af en flygtning, der er ”ramt” af den tendens. Flygtningen er klar over, at der er arenaer, hvor det er godt at være for at skaffe sig vigtige ressourcer – fx adgang til netværk, som ofte er nødvendige for at få arbejde, men selv efter flere år i Danmark ved hun ikke, hvordan hun skal gøre:

”De fleste af de venner, jeg har, er burmesere. Vi har gået sammen i sprogskole, og bor også her... Jeg kunne godt tænke mig at melde mig ind i en forening eller et eller andet. Men jeg ved ikke, hvordan jeg skal få kontakt med dem. Hvad koster det? Jeg ved at ved at melde mig ind i foreningen, kunne jeg lære nogle danskere at kende. Man kan få netværk eller måske søge arbejde gennem et netværk af danske venner, men problemet er, at jeg ikke ved hvordan. Jeg ved ikke, hvordan man melder sig ind i en forening.”

Konsekvenserne formuleres på følgende måde af en anden:

”Man føler sig fremmed. Jeg lever jo et fremmed liv. Jeg lever, jeg føler, jeg lever for mig selv. At jeg er fremmed.”

Flere flygtninge tilkendegiver, at de føler sig socialt isolerede og hæmmede af den evige kamp omkring økonomien, som dræner alt overskud. Isolationen forværres af sprogproblemer og kulturelle barrierer, som der hverken er midler eller psykisk overskud til at gå i krig med.

Følelsen af isolation og ensomhed forværres af de manglende muligheder for at leve op til de sociale forventninger, der stadig stilles fra hjemlandet. Flygtninge har ofte nære familiemedlemmer i hjemlandet og i andre lande uden for Danmark. Det kan være forældre og egne børn eller andre betydningsfulde relationer, som man fortsat føler en forpligtelse overfor og tilknytning til. Det handler om roller, der er knyttet til hjemlandets kultur:

”Jeg har efterladt min mor og min far og så en bror dernede, som forsørger min mor og far. Og det er i princippet mig, der skal forsørge mine forældre, der bor i Irak. Det har jeg pligt til over for dem. Det er en del af vores kultur, af vores tradition og af vores religion, at man forsørger sine forældre. Problemet er, at jeg ikke kan forsørge eller hjælpe min familie og mine forældre i Irak. Og de kan ikke klare sig.”

Det tærer på flygtningenes selvrespekt og kan give skyldfølelse hverken at kunne leve op til de forventninger, de har til sig selv og familiens liv i Danmark, eller til de forventninger, familien i hjemlandet har. I nogle tilfælde tror forældrene i hjemlandet, at deres barn, som har fået ophold i Danmark, sidder i fængsel, fordi de ikke kan forstå, at de hverken kan få penge eller tilladelse til at besøge dem.

Afstanden og de manglende muligheder for at besøge familien skaber afsavn, som er specielle for flygtningefamilier. Selv hvis en del af familien befinder sig i Jylland eller blot i en anden del af København, er økonomien en hæmsko for at ses.

Det er dog vanskeligere ud over landegrænserne, både økonomisk og udlændingepolitisk, fordi der gælder forskellige regler som følge af den herboende families opholdsgrundlag. Først med dansk statsborgerskab har man som flygtning ubegrænset rejsefrihed, selvom man stadig skal have råd.

Et af kravene til besøg udefra er en opsparing eller en bankgaranti på godt 60.000 kr. (i 2010), som starthjælpsmodtagere ikke kan indfri.

Nogle ringer, nogle bruger Skype, som er gratis, til at ringe. Det er bedre end ingenting, men det er ikke det samme som at være sammen. Der kan gå mange år, hvor familiemedlemmer ikke ses.

Gensyn med nære familiemedlemmer er derfor et stort ønske. Fx for denne mor, som vi spurgte, hvad hun mest savner at købe til sig selv:

”Det er at kunne rejse og se, hvordan min mor har det og min søn, i Afrika. Det kunne jeg godt tænke mig.”

3.2.2 Individuelle livsbetingelsers betydning for et liv på langvarig starthjælp

Det kan være svært nok at klare en lang periode med økonomisk få midler. Men det er den dårlige økonomiske situation, kombineret med vanskelige livsbetingelser og barske tidligere livserfaringer, der bestemmer, om man kan magte livssituationen trods økonomisk fattigdom. Flygtningene fortæller i interviewene om tab og sorg, lange ophold i flygtningelejre og på asylcentre, følelsen af ikke at være en del af det nye samfund og skamfølelse over at modtage hjælp – og uvished om muligheden for fortsat ophold – der tilsammen med økonomiske spekulationer giver søvnløshed, fysiske smerter og få psykiske ressourcer.

Et eksempel er en far, der gennem 8 år har prøvet at finde overskud til et liv for sin familie på en lav starthjælpsydelse. Hans liv har indeholdt mange problemer, herunder forfølgelse i og flugt fra hjemlandet. Han synes hidtil, han har magtet at løse problemerne selv. I Danmark har han mistet sin kone på grund af sygdom, og han står alene med fire børn og prøver desperat at få økonomien til at løbe rundt, men spekulationerne er mange og overskuddet lille:

”Jeg har haft mange problemer, og jeg har selv været nødt til at løse dem, og det er stadigvæk mig, der må kæmpe med mine problemer og løse dem. Kort tid efter vi fik asyl, døde min kone. Så jeg har selv passet 4 børn alene... Jeg sidder hver nat oppe til kl. 4 og spekulerer over min situation. Kun hvis jeg tager sovepiller, kan jeg sove.”

En anden far, der også har mistet sin hustru i Danmark – og derfor også er eneforsørger for sine børn, fortæller, hvordan han forsøger at kompensere børnenes tab af moderen med køb af legetøj og oplevelser, som kan holde børnene beskæftigede og deres opmærksomhed væk fra savnet, men som han godt ved, starthjælpsydelsen ikke rækker til:

”En anden grund til, at jeg har en speciel økonomi i forhold til andre familier, er, at jeg har to børn hjemme, der altid savner deres mor, ikke? Jeg prøver at få dem til at glemme den fortid, som de har haft (ved at) lære dem nye ting. Derfor bliver jeg nødt til at købe forskelligt nyt legetøj til dem eller tage dem med til forskellige aktiviteter. De skal have travlt, og de skal ikke tænke mere på den fortid, som de har haft.”

Kombinationen af stram økonomi uden råderum og et langt opslidende asylforløb er det, der har tæret på denne mors psykiske ressourcer. En ventetid på asylcentre i 5 år og derefter 3 år på starthjælp har slidt hende op. Efter hendes opfattelse har ventetiden og den lave ydelse, som aldrig giver mulighed for brud i den monotone hverdag, slidt hende ned psykisk og frataget hende både livslyst og fremtidshåb. Hun fortæller om de 8 år:

”Jeg kunne godt tænke mig at læse videre, men når jeg bliver deprimeret... så opgiver jeg det hele... De 8 år, det har taget... de har taget mine kvalifikationer og mine kompetencer ... de er fuldstændig vasket ud af min hjerne. Jeg føler, at jeg psykisk er gået meget tilbage. Jeg føler ikke, at jeg har noget i min hjerne mere. Jeg var en meget glad pige før... en meget glad og munter pige ... Men når du er inden i den samme facade dag efter dag efter dag, og år efter år, det gør, at det slider på dig. For mig har det været en meget, meget lang tid. Du bliver jo træt af det samme, den samme rutine år efter år efter år. Når der ikke er luft eller plads til noget andet (i budgettet), så slider det meget på en – meget, både psykisk og fysisk. Men psykisk føler jeg, at jeg er gået meget tilbage, jeg har haft nogle depressioner, hvor jeg ikke har haft det godt med mig selv. Jeg får også antidepressiv medicin.”

Langtidsforsørgelse på starthjælp er også for nogle flygtninge kombineret med lang tids usikkerhed om selve opholdet. Denne flygtning har helt mistet livslysten på grund af angst for sit opholdsgrundlag og på grund af evige spekulationer og beregninger på, hvordan morgendagen økonomisk skal klares for familien:

”Når man ikke har råd til familiens forbrug, så tænker man jo hele tiden... Man bliver ved med at lave et regnestykke: ”Hvad skal vi have i dag, og hvad skal der til, hvor mange penge har vi”. Det tager ens energi og giver problemer. Det giver hovedpine hele tiden at skulle lave et regnestykke for ens økonomi... Men hvis man havde økonomi og penge nok, eller penge nok til at dække alle de udgifter, de ting, man har brug for, så var der ingen problemer at spekulere over. Og så er der selve opholdet i Danmark. Jeg spekulerer lige så meget eller mere på, om jeg (kan) blive boende i Danmark eller ej? Og hvad vil der ske med mig i fremtiden med livet – jeg ved det ikke... Det er bedre at slå et menneske ihjel end at sætte mig i denne her situation. At man ikke ved, hvad der skal blive af en... Jeg vil hellere slås ihjel end at sidde i denne her situation...”

Det tærer også på kræfterne at leve på den lave ydelse – hvis man oplever sig set ned på, føler sig uvelkommen – eller ser sig selv som uretmæssig modtager af ydelsen. Flygtningene, hvoraf mange har en stærk arbejdsidentitet fra før deres flygtningestatus, bliver påvirket på deres identitet og selvforståelse, og nogen føler stor skam ved at modtage ydelsen fra det offentlige.

En kvinde fortæller her, hvordan det påvirkede hende og ægtefællen at være på starthjælp:

”Vi har skammet os. Nej, vi skal arbejde! Det er ikke så godt at få penge fra kommunen, for de andre arbejder og betaler skat. Det er ikke så godt. Man bliver lidt skamfuld, synes jeg. Han (ægtefællen) var meget, meget håbløs og meget, meget opgivende.”

Indirekte viser følgende citat, hvor stor en belastning det kan være for ønsket om at blive integreret og accepteret som ligeværdigt medlem af samfundet at modtage starthjælp, og hvor meget det tærer på kræfter og overskud at skulle leve på den.

Selvom økonomien stadig er trængt, fortæller denne tidligere starthjælpsmodtager, hvordan det føles som en befrielse, en generhvervelse af selvverdet og en ret til at tage del i fællesskabet at slippe for starthjælpsydelsen:

”Man bliver lidt fri i sjælen... Man føler sig lidt selvstændig, selvom man stadig har dårlig økonomi... Man føler sig lidt fredet... når man tjener sine egne penge, og når man arbejder, og man prøver at gå ud og snakke med danskere, så føler man sig, hvordan skal jeg sige det,

man føler ikke, at man har mistet sit selvværd... Vi synes, vi er selvstændige. Vi kan godt kontakte danskerne.”

3.3 Sammenfatning

De kvalitative data viser, at flygtninge på langvarig starthjælp skaffer den daglige mad, men må give køb på kvaliteten. Der er kun råd til de billigste varer, og kostråd om mange grøntsager, fedtfattige produkter og økologi er der ikke plads til i deres økonomi. På samme måde er det svært at give måltidet plads i det sociale fællesskab: der er ikke råd til gæster.

Også påklædningen spares der på. Vi ved, at forældre sparer på udgifter til sig selv og prioriterer ressourcerne til børnene. De voksne har tilsyneladende meget lidt tøj. Men de går i det, de har eller får forærende, og køber som hovedregel kun genbrugstøj. Nogle er heldige og får hjælp til især vintertøj fra kommunen. Den langvarige starthjælp giver ikke mulighed for at spare op, planlægge forbedringer og foretage nyindkøb til hjemmet. Det lever familierne med, men udtrykker dog ønsker om, at især børnene kunne få bedre boligvilkår – eget værelse og bedre udstyr, som kunne måle sig bedre med danske kammeraters.

Udgifter til sygdomsbehandling dækkes ifølge de voksne starthjælpsmodtagere, men ofte ikke tandbehandling. Indtrykket er, at forespørgsler om hjælp til tandbehandling mødes så modvilligt i kommunerne, at modtagere af langvarig starthjælp holder op med at søge, og konsekvensen er, at de ikke modtager tandbehandling.

De manglende økonomiske ressourcer til at klare dagen får mange til at stifte gæld, som så yderligere forringer det månedlige rådighedsbeløb og forværrer fattigdommen – og når den optages hos familie – belaster den også familierelationerne.

Den lave indkomst har også betydning for det sociale liv, der kan leves på langvarig starthjælp: de få økonomiske ressourcer tærer på kræfterne til at indgå i fællesskaber og venskaber, og gør det desuden vanskeligt at fastholde forbindelsen til familie både her og i hjemlandet og at leve op til kulturelt bestemte forpligtelser i hjemlandet (Townsend, 1979).

Flygtninge på langvarig starthjælp fortæller om liv med tab og sorg, barske erfaringer fra livet som flygtninge i flygtningelejre og asylcentre, samt skamfølelse over at modtage hjælp. Derudover har de en følelse af ikke at blive budt ind i det nye fællesskab og en angst for, at opholdsgrundlaget ikke holder. Det er disse oplevelser og erfaringer, der gør livet svært at leve, når det kombineres med en økonomi uden råderum. En lang periode med stram økonomi er i sig selv vanskelig at klare for de fleste familier, men det bliver næsten umuligt og nedbrydende, hvis der i øvrigt ikke er et psykisk overskud til stede.

Selv efter at flygtninge er kommet i arbejde, oplever de at have, om end færre afsavn end flygtninge på langvarig starthjælp, så dog alligevel at have langt flere afsavn end ikke-flygtninge i arbejde og på arbejdsløshedsdagpenge. Flygtninge i arbejde får tilsyneladende ikke deres rådighedsbeløb forbedret tilstrækkeligt til, at de kommer fri af mange afsavn. Derved adskiller den samlede flygtningegruppe sig markant over for ikke-flygtninge i arbejde og på arbejdsløshedsdagpenge.

Tilsvarende er mønsteret, når det gælder, hvorvidt flygtninge oplever, at de har råd til det samme som andre. Alligevel viser tabellerne, at flygtninge i arbejde har fået forbedret deres økonomiske situation inden for det seneste år, og derved adskiller de sig fra både starthjælps- og kontanthjælpsmodtagere, der stort set er lige uenige heri, og for næsten hver andens vedkommende giver udtryk for, at deres økonomiske situation er blevet 'noget' og 'meget dårligere'.

Flygtninge på langvarig starthjælp har i meget større omfang end flygtninge på kontanthjælp eller i arbejde svært ved at få pengene til at slå til.

Også efter lang tids forsørgelse på starthjælp oplever flygtninge, at det er vanskeligt at opnå sociale relationer med danskere. Starthjælpen har betydning, fordi det koster penge at danne venskaber. Godt hver anden har et dårligt eller utilstrækkeligt netværk. Hver femte flygtning på langvarig starthjælp kommer ikke sammen med nogen i deres fritid.

Starthjælpen har betydning for flygtnings relationer til familie og venner af egen nationalitet. Selv inden for Danmarks grænser betyder geografiske afstande, at det kan være for dyrt at besøge hinanden.

Når flygtninge har svært ved at opnå relationer og netværk med danskere, kan det ikke alene forklares med henvisning til starthjælpen. Lang tids forsørgelse på starthjælp ser ikke ud til at gavne flygtnings netværksdannelse med danskere.

4 Forældrenes opfattelse af børnenes liv på langvarig starthjælp

Ved en statistisk sammenligning af starthjælpsmodtagere og modtagere af andre forsørgelsesydelser som kontanthjælp fremgår det tydeligt, at forældre på starthjælp har en markant (eller statistisk signifikant) højere grad af afsavn for deres børns forbrug og sociale aktiviteter. Her er udvalgt 7 afsavn, som forældrene er blevet spurgt til (Forskningsprojektet, 2009-10).

Når det handler om børns forhold, er der forskellig opfattelse af, hvad der er nødvendigt.

Tabel 4.1: Procentdel, der opfatter det som en nødvendighed at købe/gøre forskellige ting og aktiviteter for børn. 7 nødvendigheder

	Flygtninge på start-hjælp	Flygtninge på kontant-hjælp	Flygtninge i arbejde	Dagpenge-modtagere	Beskæftigede
Købe tøj og fodtøj til børnene .	98	98	98	96	97
Børns sport og fritid	91	72	96	89	94
Fejre børns fødselsdag.....	90	88	92	100	99
Børns skoleudflugter.....	86	80	89	91	93
Legetøj (under 10 år).....	81	77	91	83	78
Invitere børns venner hjem.....	71	80	93	85	89
Mobiltelefon (over 10 år).....	58	50	51	48	63

Tabellen viser, at der er almindelig enighed om, at de fleste nævnte ting og aktiviteter har karakter af nødvendigheder, og mere end 80 % anser det for nødvendigheder. Kun når det gælder mobiltelefoner til børn over 10 år, er der delte meninger, hvor kun halvdelen betragter en mobiltelefon som en nødvendighed.

Tabel 4.2: Procentdel, der har lidt børneafsavn det seneste år. 7 afsavn

	Flygtninge på start-hjælp	Flygtninge på kontant-hjælp	Flygtninge i arbejde	Dagpenge-modtagere	Beskæftigede
Mobiltelefon (over 10 år).....	57	26	17	2	3
Legetøj (under 10 år).....	44	41	39	0	4
Børns sport og fritid	38	33	36	0	2
Invitere børns venner hjem.....	36	18	23	2	2
Købe tøj og fodtøj til børnene ...	36	36	39	2	2
Fejre børns fødselsdag.....	31	24	24	2	1
Børns skoleudflugter.....	58	50	51	0	1

De største områder for børneafsavn blandt flygtninge på starthjælp finder man for mobiltelefon, hvor ca. halvdelen har lidt afsavn. 44 % af flygtningene har lidt afsavn omkring legetøj til mindre børn, mens 36 % har undladt

at invitere børnenes venner hjem, eller der har været begrænsninger i børnenes sport og fritidsaktiviteter.

Det er tydeligvis flygtningene, der har oplevet mange afsavn for børnene, mens det stort set ikke er tilfældet, når man betragter sammenligningsgrupperne med dagpengemodtagere og beskæftigede.

4.1 Børnefamilieydelse

”Vi lever af børnepengene hver 3. måned. Så deler jeg dem op, og så er der det til at spise for.”

I flygtningefamilier bidrager (BFY) ikke kun til børnenes forbrug, således som det er hensigten, men til hele familiens forbrug.

Som vi allerede kunne påvise i 2006, lever familierne ofte af BFY, dvs. bruger BFY til de daglige indkøb og fornødenheder, når alle faste udgifter er betalt (Blauenfeldt m.fl.). De kan ikke leve af starthjælpen alene. BFY erstattede oprindeligt et skattefradrag, som skulle tilgodese børnefamilier. BFY var aldrig tænkt som en del af familiens indtægt, fx kan socialforvaltningen ikke inddrage BFY i en vurdering af familiens økonomi, fordi BFY alene skal tilgodese børnene. I fattigdomsundersøgelser er det almindeligt at medtage BFY ved beregninger af familiers indkomst, men det er afgørende at være opmærksom på, at BFY ikke skal brødføde de voksne, men skal understøtte børnenes forbrug og sociale liv (selvom det selvfølgelig ikke altid kan adskilles). Starthjælpen skal brødføde familien, men det kan den ofte ikke, hvorfor størrelsen af BFY tilsammen med størrelsen af boligudgifterne viser sig at være afgørende for familiernes – og børnenes – vilkår.

Børnefamilieydelsen bliver mindre, jo ældre børnene bliver. Den laveste sats er for de 7-17-årige og var i 2010 kr. 2.645,- i kvartalet.

Tabellen ovenfor er fra før forringelsen af Børnefamilieydelsen (BFY) i 2010. Den generelle reduktion af ydelsen med 5 % og loftet på maks. kr. 35.000,- årlig til hver familie uanset antal børn vil få dramatiske konsekvenser for familier med flere end 2-3 børn (afhængig af deres alder) og deres forbrug og sociale muligheder. Men disse konsekvenser er ikke undersøgt.

4.2 Forældres syn på deres børns afsavn

I dette afsnit beskrives det, hvilke konsekvenser et liv på langvarig start-hjælp har for børnene – sådan som forældrene oplever det. De fortæller, hvilke afsavn de mener, børnene lider, hvordan de få økonomiske ressourcer påvirker familierelationerne, og hvilke strategier de selv og børnene benytter for at takle vanskelighederne og endelig, hvilke tanker forældrene

gør sig om de mere langsigtede konsekvenser af børnenes liv på langvarig starthjælp.

Det er selvfølgelig subjektivt, hvad børn savner eller ønsker sig. Men forældrene forholder sig til børnenes savn med udgangspunkt i de materielle goder og aktiviteter, som de opfatter som almindelige i det børneliv, deres børn skal indgå og integreres i. Børn efterstræber materielle goder, fordi de fungerer som tegn på, at de er med, at de hører til i kammeratskabsgruppen. Gennem børnene får forældrene indblik i, hvad der i dag er almindelige vilkår i børnenes kammeratskabsgrupper. Bl.a. fordi de hører børnene sammenligne sig med deres jævnaldrende:

”Når de ser de andre børn har det, de (gerne vil) have, så ... – Det påvirker dem, at de ikke kan få alt, hvad deres kammerater og deres venner har. Hvis nogle af børnene har været inde og kigge på fx et eller andet, så kommer de jo også hen til os, og siger: ”Far, Christian eller Brian har fået noget legetøj, det vil vi også godt have”, og det er jo svært... De har jo noget legetøj, men der kommer jo hele tiden noget nyt.”

Det er svært at få råd til legetøj, der svarer til kammeraternes, men det er helt umuligt for modtagere af langvarig starthjælp at følge med i det tempo, legetøj som fx spillekonsoller og digitaliserede spil udvikles i. Fx er der ikke meget ved at have en Play Station 2, når de andre har Play Station 3 (PS3). Heraf fremgår også den pointe, som de unge i det tidligere kapitel gjorde opmærksom på. Det er ikke nok for et barn at have fx en computer. En pc skal have en stor kapacitet i form af hukommelse, kapacitet og netadgang for, at barnet kan spille sammen med sine kammerater, og en pc skal løbende opgraderes. Nogle former for opgraderinger er gratis, mens andre koster penge.

Materielle afsavn ses også på børnenes værelser. Børnene har taget over hovedet, og nogen har eget værelse, men værelserne er ikke udstyrede som børneværelser flest i dag. De mangler legetøj og udstyr, der er nødvendige for at leve op til de standarder der sættes af kammeratskabsgruppen for at ”være med”. Det er bl.a. den type udstyr, der er nævnt ovenfor:

”Bare hvis du kommer rundt og kigger på deres værelser. Det skulle være nogle ganske almindelige værelser, men det er det ikke. Der er ikke de nødvendige ting, som der skal være. Lad mig sige børne fjernsyn, legetøj: de ting de har brug for, det har de ikke. Hvis jeg havde penge eller økonomisk råd til det, ville jeg kunne lave om på det.”

Mobiler er et materielt gode, som er almindeligt blandt børn og unge i dag. Mobilen er ikke bare et kommunikationsredskab, men fungerer også som adgangsport til sociale fællesskaber. Er man barn i et børnefællesskab uden mobil, er der en risiko for marginalisering eller udgrænsning af fællesskabet. Ikke fordi de andre børn ønsker det, men fordi mobilen er det selvfølge-

lige kit i børns indbyrdes relationer. Mobilen mangler ofte i disse børns lommer:

”Jeg tror, min dreng er den eneste i klassen, som ikke har en mobil.”

Mobilen kan også være et vigtigt redskab for forældrene, når de skal holde kontakt til børnene, og de gensidigt skal kunne meddele sig til hinanden:

”Altså ingen af mine børn har mobiltelefon... Og nogle gange er det et behov. En nødvendighed for at jeg kan have kontakt med dem.”

Når det lykkes forældrene at prioritere at skaffe børnene en mobil, er problemet de udgifter, der følger af at bruge den:

”Min datters veninder har mobiler, og jeg havde også købt en til hende. Jeg prøver jo at følge med og være der på alle punkter, men det var blevet til en stor regning, så jeg fik den lukket. Det kunne jeg ikke klare... Min søn er efter mig. Han vil meget gerne have en, og jeg har sagt til ham, at mine udgifter er for store. Han har også grædt her på det sidste, fordi jeg ikke kan give ham en mobil.”

Også cykler udgør et problem og nævnes af forældrene som et af børnenes afsavn. En cykel har betydning for børns mulighed for at færdes sammen med kammeraterne, når de besøger hinanden eller skal frem og tilbage til forskellige aktiviteter. Nogen kan ved fritidsjob selv spare sammen til en cykel, andre låner af kammeraterne. Det kan være svært for forældrene, at andre skal skaffe deres børn, hvad de har brug for, for at deltage i børnefællesskabet:

”Jeg vil ikke have, at han låner fra andre. Men hans kammerater siger, at det er synd for ham, at han ikke har en cykel. Så de låner ham en.”

Børnene har tøj, men det er ikke tøj som kammeraternes. Og ofte er det ikke nyt tøj, men tøj fra genbrugsbutikker. Genbrugstøj bliver nogle gange et konflikt punkt mellem forældre og børn, fordi det ikke lever op til standard i børnegruppen – og børnene sammenligner sig med kammeraterne og ønsker det samme som dem:

”Børnene siger, at de vil have støvler ligesom de andre børns, og børnene ved ikke, at vi ikke har penge til det. Så vi køber noget genbrug, fx sko. Og de siger så, at de gerne vil have de samme sko som de andre børn.”

Problemet med genbrugstøj er ikke kun, at det ikke er smart som kammeraternes, men også, at det måske bærer tidligere ejers lugt. Det fører til konflikter i familierne, når børnene bebrejder de voksne, at de skal klæde sig i det brugte tøj:

”En af vores landsmænd kommer med en masse tøj – genbrugstøj, som vi kan bruge. Så bliver min dreng sur på mig, fordi det lugter –

det tøj. Så siger min dreng til mig, at det er pga. os han lugter af det der...”

Fælles for børn i familier på langvarig starthjælp er, at de sjældent får lommepege. Enkelte forældre fortalte, at de tidligere kunne give lidt lommepege fx når de modtog børnechecken. Men typisk fortæller de, at det er længe siden det var en mulighed. Lang tid på starthjælp skærper problemerne med at få økonomien til at løbe rundt:

”For lang tid siden fik de lommepenge. Min datter har engang fået 200 kr. om måneden. Men hende har jeg heller ikke kunne give her på det sidste... Og mine sønner fik for lang tid siden... Men det er længe, længe siden. Nu har jeg ikke råd til det. Nu får de lidt slik i weekenden.”

4.2.1 Afsavn i tilknytning til børnenes sociale liv og fritid

De materielle afsavn har som beskrevet ovenfor haft betydning for børnenes muligheder for at indgå i det sociale liv med kammeraterne. For forældrene er det også vanskeligt at erkende, at der sjældent er råd til at lade børnene tage aktivt del i de fritidsaktiviteter, som deres kammerater deltager i. Og at de ikke har råd til at give børnene oplevelser, som andre får. Opfattelsen hos forældrene er, at et liv på langvarig starthjælp ofte begrænser børnenes liv til at gå i skole og ellers være hjemme uden kontakt til kammeraterne, som der heller ikke er råd til at invitere med hjem:

”Det er meget svært at forklare vores børn, at de fx ikke kan komme til fodbold, i svømmehal eller fx i biografen. Telefonen har de ikke penge til at snakke i. De kommer her hjem fra skole. De kommer altid hjem, fordi vi ikke har råd til andet.”

”... Efter skoletid har drengen fx lyst til at gå ud sammen med sine (klassekammerater) og købe en sandwich. Det har han ikke råd til. Han har heller ikke råd til en togbillet eller en busbillet, så der er ikke så meget at gøre. Og med hensyn til datteren... hun har lyst til at invitere nogle piger på besøg. Der siger vi fra, for det har vi heller ikke råd til.”

Når det lykkes at prioritere udgiften til, at børnene kan gå i fritidsklub ligesom kammeraterne – så bliver det et problem, at aktiviteter i klubben er forbundet med udgifter – det kan være udgifter til mad eller til materialer:

”Det er svært, for når de går i klubben, så har de jo også brug for penge der! Det er svært for hende (datteren). Der er jo mange ting, de selv skal købe.”

Økonomien begrænser også familiernes muligheder for at gøre noget sammen. Det er begrænset, hvad man som familie kan foretage sig – både hjemme i boligen og udenfor – uden at det koster penge eller forudsætter tilstedeværelsen af et materielt fundament. Ferier er der ikke råd til, biograf-

ture heller ikke, og hvis familierne har oplevelser sammen, er det typisk fordi, det er oplevelser, der er indbudt til og betalt af andre:

"Vi laver ikke noget specielt sammen med børnene. Lørdag, der gør vi rent og vasker tøj, og søndag tager vi en hviledag og går i kirke, og så kommer vi hjem og laver mad, og det bliver mørkt, og de skal sove... (Men tager I i Zoologisk Have eller Tivoli?) Jo, men så er det ikke familien, der har planlagt det. Vi har været der sammen med Dansk Flygtningehjælp, der arrangerer ture sammen med andre flygtningefamilier. (Tager I også i skoven eller til stranden?) Nej det har vi ikke gjort. Vi har en sø heromkring, der går vi tur engang imellem med børnene. Det er det."

4.2.2 Særlige begivenheder er der ikke råd til

Flygtningefamilier forsøger at integrere sig. Det er børnefødselsdage et eksempel på. I nogle kulturer fejres børns fødselsdage ikke ved børnefødselsdagsselskaber. Men forældrene er opmærksomme på, at det er begivenheder, som har betydning for deres børns muligheder for integration i fællesskabet. Og de er bekymrede for, hvilken betydning det har, når de ikke kan give deres egne børn lov til at holde fødselsdag og dermed gengælde andre børns invitationer:

"Vi har aldrig holdt fødselsdag for børnene herhjemme. Jeg har sagt, at vi ikke kan (finde ud af) at skrive en invitation. De andre drenge plejer at sende en invitation. Og så har vi heller ikke penge. Jeg har sagt til drengene, at når vi får arbejde og tjener penge, så skal vi holde fødselsdag hjemme."

"De vil gerne fejre fødselsdag i hjemmet, fordi de har været til fødselsdag mange gange. Så de vil meget gerne."

Selvom kammeraterne inviterer flygtningebørnene til deres fødselsdage, kan de ikke altid deltage, fordi de skal medbringe en gave:

"Nogle gange har jeg sagt til ham: "Jeg har ingen penge, gå du bare uden gave". Han siger ikke noget. Jeg bliver ked af, at jeg ikke har råd til det... Nogle gange siger han ikke noget og går til fødselsdag alligevel. Men andre gange siger han: "Nej, jeg vil ikke gå til fødselsdag.""

Forældrenes bekymring over deres børns manglende deltagelse i børnefødselsdage handler bl.a. om, at de frygter, det får betydning for deres børns inkludering i børnefællesskaberne:

"Det er selvfølgelig svært, hvis du ikke kan komme til dine kammeraters fødselsdag. Og hvis du ikke selv kan invitere dem til fest eller fødselsdag. Hvordan kan du så finde en ven? (Har din ældste søn danske venner?) Han siger, han har. Men jeg har aldrig set ham invitere eller komme med en."

4.3 Forældrenes strategier

Interviewene med forældrene giver indsigt i, hvilke strategier både de og deres børn benytter, når de skal mestre fattigdommen og dens konsekvenser. De strategier, forældrene fortæller om, handler om at skjule fattigdommen og skærme børnene, om at lyve, om at inddrage børnene i forsørgelsen eller om at foretage benhårde prioriteringer, som sikrer børnene mod i hvert fald en del af fattigdommens konsekvenser. At skærme børnene ved at skjule virkeligheden og fx undlade at italesætte de økonomiske vanskeligheder løbende kan få betydning for relationen mellem forældre og børn, fordi børnene ikke forstår, hvorfor de mødes med afvisning af deres ønsker, eller hvorfor deres forældre reagerer med irritation og surhed:

”Børnene ved ikke, at vi ikke har penge til det (tøj). Børnene ved ikke, at vi ikke har mange penge, for vi fortæller det ikke til børnene. Så vi køber også noget genbrug fx sko, og de siger så, at de gerne vil have de samme sko som andre børn. Men nogle gange bliver jeg sur, og så siger jeg til børnene, at vi ikke har penge.”

Løgner – eller at lade som om de økonomiske problemer er flygtige og snart vil blive løst – er en anden strategi, som også efterlader børnene uden forklaring på, hvad der reelt sker i familien:

”Hvis mine børn får lyst til noget, så siger jeg: ”O.k., næste måned køber jeg det til dig”. Så behøver jeg ikke at købe det nu. Men næste måned har jeg heller ikke råd, så det betyder, at jeg lyver. Så skal jeg forklare dem det: ”Skat jeg lyver ikke. Jeg siger jeg vil købe det til dig, men prøv at se – jeg har ikke nogen penge til at købe det”. Måske tænker han, at min mor lyver, eller at min mor ikke har nogen penge: Det må han selv finde ud af.”

Børn i familier på starthjælp kan tjene penge uden, at indtægten modregnes i familiens indkomst. De penge, børn kan tjene i deres fritid, kan derfor bruges til at afhjælpe de økonomiske vanskeligheder – uden konsekvenser for de voksnes starthjælp. Konsekvensen af denne strategi er, at børnene inddrages i ansvaret for familiens forsørgelse. De penge, de tjener, inddrages i husholdningen, og den langvarige starthjælpsydelse rammer derved meget direkte børnene, der får rollen som medforsørgere.

” (Vores børn) skulle arbejde og tjene penge. Men de fik ikke selv lov til at bruge deres egne penge, fordi vi havde store økonomiske problemer. Vi brugte deres penge, og det prægede dem, synes jeg. Det var ubehageligt for børnene. Og de sagde flere gange til mig: ” Vi arbejder, og du bruger pengene.” Og selvom jeg har forklaret drengene hvorfor, er det svært.. De forstår ikke, hvad det betyder at have økonomiske problemer... Jeg synes, starthjælpen rammer hele familien.”

Endelig er der forældre, der ved en benhård prioritering af de begrænsede midler, prøver at leve op til nogle af de krav, som de mener, er vigtige at honorere for, at deres børn kan få et godt liv. Det handler i alle eksemplerne

om prioriteringer, der gøres for at understøtte børns integration i fællesskaber i skole- og fritidslivet. Fx de forældre, der for enhver pris vil sikre, at deres børn deltager der, hvor de danske børn deltager, så det ikke giver børnene anledning til at føle sig forskellige:

”Hvis de danske børn skal nogen steder, så skal mine også. Jeg mener: på den måde skal de ikke føle sig forskellige.”

Det kan også handle om at prioritere udgifter til børnenes deltagelse i typisk dansk børnekultur som fx børnefødselsdage. Forældrene har tydeligvis forstået, at fejring af børnefødselsdage har stor betydning i børnenes liv i Danmark og vælger derfor at følge traditionen:

”Vi fejrer fødselsdage, og vi inviterer børnehaven hjem... Det er man da nødt til, sådan noget det skal bare kunne lade sig gøre! Børn ved, at de har fødselsdag, og de spørger hele tiden: ”Hvornår bliver det min fødselsdag?”...Om man vil eller ej – man bliver nødt til at gå med på legen. For over i børnehaven fortæller de jo også min datter: ”Du har snart fødselsdag. Hvad skal der ske på din fødselsdag?” Og i skolen ved de alle sammen, hvem der har fødselsdag og hvornår.”

Der er også forældre, der vælger at prioritere udgiften til bil for at sikre, at børnene altid kommer i skole og desuden kan deltage i fritids- og foreningsliv sammen med deres kammerater. Samtidig ønsker forældrene dermed at yde deres bidrag til de voksnes sociale forpligtelser, der knyttes til børnenes sociale liv:

”Jeg købte den også for at kunne hente og bringe dem (4 børn) til skole... Grunden, til at jeg kører dem, er, at jeg vil have, at de møder op hver eneste dag. Og jeg bringer og henter de ældste til fest og den yngste til fodbold. Til fodbold skiftes vi til at køre.”

4.4 Børnenes strategier

Børnene har også strategier, der hjælper dem med at mestre de uønskede livsbetingelser. Fra forældrenes fortællinger kan der udledes to sæt af strategier: Den første handler om, at børnene i det stille begrænser deres behov. De ved, at økonomien er stram og tilpasser sig. De tager ansvar for situationen og ”lærer” eller affinder sig med situationen. Fx ved at undgå at plage:

”Han forstår, at vi ikke har mange penge. Den store dreng forstår det, når vi siger til ham, at vi ikke har mange penge. Vi skal – vi har ikke ekstra penge – derfor plager de ikke. De siger ikke noget til det.”

Forældrene ved, at den stramme økonomi påvirker børnene, selvom de affinder sig med situationen og ikke brokker sig. Med denne strategi tilside sætter børnene deres egne behov, og de viser familien loyalitet og ansvarfølelse. Det løser ikke børnenes problemer med afsavn, men kan mindske forældrenes følelse af, at børnene lider afsavn. Forældrene er dog godt klar over, at børnene påvirkes af situationen:

”De bliver påvirket psykisk. Når det bliver ferie, når de inviteres til fest, når de skal købe tøj: Så har de ikke råd. Det har faktisk påvirket dem utrolig meget. Men de forstår godt hvorfor.”

Børnenes anden strategi er at prøve at løse afsavnsproblemerne selv. Det handler både om egne afsavn og hele familiens afsavn, som forældrene oplever, at børnene også tager ansvar for. Børnene tager arbejde for at hjælpe med til forsørgelsen, og det kan få betydning for deres skolegang:

”Sidste år sagde min store dreng: ”Mor jeg skal hjælpe dig, jeg tager arbejde”. Han var 15 år, så han kunne godt arbejde lidt. Men han kunne ikke klare både arbejde og skole... Det var på en fabrik og det var rigtig hårdt for ham. 2-3 gange om ugen kom han hjem ved midnat. Og om morgenen skulle han i skole. Så som mor sagde jeg stop...”

Børn, der vælger denne strategi, bruger de penge, de tjener ved at arbejde i fritiden, til selv at sørge for tøj, cykler, lommepenge mv. De sparer op til større ønsker, men hjælper også med at få familiens dagligdag til at fungere, når starthjælpen ikke slår til:

”Så siger børnene: ”Mor vi lægger ikke noget i sparegrisen. Du kan godt få”. Og så bruger jeg de penge. Når børnepengene kommer hver 3. måned så betaler jeg dem tilbage.”

4.5 Frygt for konsekvenserne og forventninger til fremtiden

Det er gennemgående, at forældrene i interviewene har meget få forventninger til deres egen fremtid, men gerne accepterer det, hvis blot børnene får et godt liv. Forældrene ønsker brændende, at deres børn skal blive integrerede og få en uddannelse. Men de fortæller også om usikkerhed på og frygt for, hvad den lange tid på starthjælp og deraf følgende afsavn og vanskeligheder med børnenes deltagelse i kammeratskabsgruppen betyder for børnene. Bekymringerne går i forskellig retning: En handler om frygten for, at børnene skal blive kriminelle, at de skal begynde at stjæle, fordi afsavne bliver for store. En anden frygt er, at børnenes marginalisering i forhold til børnefællesskabet, skal få dem til at søge ”det forkerte selskab” og føre dem ud i religiøs radikaliserings.

”Der er måske mange af dem, der bliver radikaliserede ud fra min forståelse... De har ingen penge og kan selvfølgelig lave tyverier... Måske kommer de i kontakt med folk, der fører dem på afveje... (Mener du politisk?) Ja selvfølgelig, det er helt klart. (Mener du islamisme?) Ja, det er det jeg mener.”

En tredje frygt handler om, at børnenes bekymringer for familiens situation fører til:

”... at børnene får stress eller psykiske sygdomme. For (situationen) stresser også dem. Det er meget hårdt.”

Familiernes frygt og bekymringer kan sammenfattes i følgende citat fra en far, som frygter, hvordan børnene på sigt vil reagere på en opvækst på langvarig starthjælp. Han frygter, hvilken betydning det vil få på dem, at de vokser op i et rigt land med en masse goder og muligheder, som de selv – uden skyld – holdes ude fra i deres barndom og ungdom. Og han nages af usikkerhed, om børnene vil komme igennem vanskelighederne, så de kan gøre brug af de muligheder, som Danmark kan tilbyde:

”Men det, jeg mest frygter, og det jeg bruger meget energi på at tænke på, er, at det ikke er børnenes skyld, at vi har så dårlig en økonomi og den her levestandard. Vores børn vokser op med en meget høj standard omkring sig, i hele Danmark... Danmark er et rigt land, og de fleste folk har jo en rimelig høj standard, så når børnene hele tiden ser andre, hvor godt de har det, ser hvor mange andre der kan få og købe og rejse og kan have det og det, så er det hele tiden mine børn, der er i klemme. Og dér føler jeg, at jeg er i klemme, for det er bare ikke børnenes skyld, at de er i en form for desperation. Jeg behøver ikke være bange. Jeg elsker det land her, det er et dejligt sted at vokse op. Her er det mulighedernes land, her er der en masse døre åbne, her tænker jeg, at børnene bliver voksne, her tager de uddannelse, her udvikler de sig, her kan du blive alt det, du vil. Men problemerne er, indtil man kommer dertil.”

4.6 Sammenfatning

Forældre på langvarig starthjælp kan ikke give deres børn de materielle goder, der i dag er afgørende for børns adgang til det sociale liv med kammerater. Børnene mangler bl.a. legetøj, opgraderede computere og de mobiltelefoner, der i dag er et kit i børns indbyrdes samvær og relationer. Børnene mangler også tidssvarende tøj, lomme penge, cykler, penge til fritidsklub og til deltagelse i børnefødselsdage og til oplevelser med familien. Forældrene ser deres børn holdt ude af fællesskaberne, eller de ser dem selv trække sig, fordi deltagelse i fællesskabet direkte eller indirekte koster penge, som de ved, de ikke kan få.

Forældrenes strategier for at mestre denne virkelighed strækker sig fra at forsøge at skærme børnene fra fattigdommen ved at lyve om den, til at inddrage deres løn fra fritidsjob i familiens forsørgelse. Der er desuden forældre, der ved behård prioritering af økonomien prøver at klare udgifter til børnenes deltagelse i sociale fællesskaber.

Børnene selv har også udviklet strategier over for familiernes fattigdom. Forældrene fortæller primært om to strategier: børnene begrænser i det stille

deres behov, affinder sig med situationen og 'bliver hjemme'. Eller børnene prøver at løse både egne afsavnsproblemer og familiens økonomiske vanskeligheder ved selv at tage arbejde – med mulige konsekvenser for skolearbejdet.

Forældrene er meget bevidst om, hvor hårdt deres økonomiske situation belaster børnene – der samtidig er helt uden skyld i situationen. Forældrene frygter de langsigtede konsekvenser af et børneliv med afsavn, på kanten af eller uden for fællesskaberne. Konkret handler frygten om, hvorvidt børnene kommer helskindet igennem vanskelighederne og vil skabe sig gode liv med uddannelse, eller om de vil søge selskab hos andre børn og unge uden for fællesskaberne i fx kriminalitet eller religiøs radikalisme.

5 Incitamentsvirkningen af langvarig starthjælp og barrierer for beskæftigelse

Incitamentet til øget arbejdssøgning har været den mest omtalte forklaring på starthjælpen som særlig lav forsørgelsesydelse. I forskningsprojektet (2009-10) indgår data om flygtningenes egen opfattelse af mulighederne for at få et fast job, når de er langvarigt forsørget på starthjælp.

Tabel 5.1: Hvordan oplever du mulighederne for, at du kan opnå et fast job?

	Flygtninge på starthjælp	Flygtninge på kontanthjælp	Øvrige**
Virkelig gode.....	1	3	4
Gode.....	10	8	9
Nogenlunde	15	6	11
Dårlig	19	24	20
Meget dårlig.....	55	59	55
I alt.....	100	100	99
<hr/>			
N – procentbasis*	84	63	289

* Kun personer, der ikke har et fast og ustøttet job.

** Omfatter især modtagere af kontanthjælp, men ekskl. dagpengemodtagere.

Flygtningenes egne vurderinger af deres muligheder for at opnå et fast job er generelt meget negative. 65 % af flygtningene på starthjælp mener mulighederne er 'meget dårlige', og 19 % mener, de blot er 'dårlige', og kun 11 % mener, de er 'gode' eller 'virkelig gode'.

Bag tallene kan der gemme sig flere forklaringer, både strukturelle såsom efterspørgslen på arbejdskraft, og individuelle såsom arbejdsvilje og resourcer.

5.1 Arbejdsvilje

Når man spørger flygtningene selv, om de mener, de kan klare et erhvervsarbejde uden problemer, svarer mange af dem 'nej'. 40 % af flygtningene på starthjælp mener, at de 'under ingen omstændigheder' kan klare et erhvervsarbejde. Der er dog 24 %, som mener, de kan klare et arbejde med 'særlige hensyn', og 11 % kan klare et arbejde 'med besvær'. Kun 25 % af flygtningene på starthjælp mener, at de kan klare et erhvervsarbejde uden problemer.

Tabel 5.2: Kan du klare et almindeligt erhvervsarbejde uden problemer?

	Flygtninge på starthjælp	Flygtninge på kontant-hjælp	Flygtninge i arbejde	Dagpenge-modtagere	Beskæftigede
Ja, uden problemer.....	25	28	87	81	88
Kun med besvær	11	6	3	4	3
Kun med særlige hensyn	24	17	5	11	9
Nej, under ingen omstændigheder.....	40	48	5	4	0
I alt.....	100	99	100	100	100
N – procentbasis.....	89	64	62	27	33

* Kun personer, der har haft problemer med at klare sig uden hjælp fra det offentlige i de sidste 3 år.

Hvis man sammenligner flygtninge på starthjælp med flygtninge på kontanthjælp, er billedet ret ens, og kun 28 % af flygtningene på kontanthjælp kan klare et arbejde uden problemer, mens 48 % under ingen omstændigheder kan klare et almindeligt arbejde.

Hvis man sammenligner med flygtninge i arbejde, dagpengemodtagere og beskæftigede, der har haft problemer med at klare sig selv, så er der meget store forskelle, fordi næsten alle disse kan klare et arbejde uden problemer (Forskningsprojektet, 2009-10).

Vi har i de personlige interview i denne undersøgelse spurgt flygtningene om deres arbejdsvilje. Vi har ikke kunnet spore det mindste tegn på manglende arbejdsvilje. Tværtimod er vi flere gange i forbindelse med vores interview blevet spurgt, om vi personligt kunne skaffe dem et job.

En far til 4 børn fortæller, hvor vigtigt det er for hans selvværd at få arbejde:

”Jeg gerne have et arbejde. Selvfølgelig vil jeg også gerne have lidt flere penge fra kommunen, men jeg vil hellere arbejde i stedet for at modtage en ydelse. Hvis jeg ikke arbejder og bare skal have en ydelse fra kommunen, er jeg et nul. Jeg betyder ikke noget. Jeg vil hellere arbejde og tjene penge, klare mig selv.”

For ham er arbejdet lig med identitet, for uden føler han sig som ingenting.

En mor til tre børn siger tilsvarende:

”Jeg er ikke utilfreds. Jeg vil gerne have flere penge, men ikke fra kommunen. Jeg vil arbejde.”

Hun har udeboende sønner, som hjælper hende økonomisk, men det har ikke svækket arbejdsviljen.

Arbejdsidentiteten kommer også til udtryk, når flygtninge reflekterer over udbyttet af at være i praktik, som for de fleste er deres første erfaring med det danske arbejdsmarked. En far, som har været på starthjælp i 4 år, ser optimistisk på udbyttet af sin praktik:

”Når man er startet i praktik, så risikerer man ikke at få ingenting. Man har kun chance for at få en gevinst. Hvis de har et job, så har jeg stor tillid til dem. Jeg tror, de kan give mig et job. De er utrolig venlige, og de har taget imod mig med åbne arme... Jeg kan se, hvordan man arbejder i Danmark, og jeg kan kommunikere med danskerne. Det er også en stor, stor oplevelse for mig. Og hvis det ikke kan lade sig gøre at få et job dér, så har jeg haft en praktikplads, som har givet mig mange idéer og mange muligheder: Hvad kan jeg komme videre med? Hvordan kan jeg komme videre? Og der findes også det andet, det værste, som er... Men det giver selvfølgelig noget ro og noget godt, at man duer til noget, at man bliver ved at være i praktik, at man har noget løn. Det betyder, at så standser man sig selv i at blive ved med at være bistandsklient. Det er dræbende. (Det forstod jeg ikke helt?) At man risikerer at være i praktik i lang tid uden at få job. Men det giver noget at være en del af arbejdspladsen... Jeg håber nogen vil ha’ mig, for det her, det er ikke et liv.”

Han kan kun finde positive ting at sige om sin praktik, selvom han også frygter, at den trækker ud uden at føre til et job. Men også i den situation ser han en fordel i de erfaringer, han opnår, og i praktiktillægget. At være bistandsklient, dvs. starthjælpsmodtager, uden nogen form for arbejde er uønsket. Det giver ingen mening.

Andre er mere skeptiske og utilfredse med deres praktikerfaringer. De oplever, at de bliver udnyttet som billig arbejdskraft, og at de bliver sendt fra praktik til praktik uden nærmere overvejelse af, om praktikken har et sigte, der fører til fast arbejde eller svarer til deres ønsker til beskæftigelse.

En mor, der nu er selvforsørgende, giver udtryk for, at løntillægget for praktik er for lille:

”Det er meget vigtigt for mig at sige til dig, at praktiktillægget skal være meget større, så man oplever en belønning for at være i praktik. Det skal være 50 kr. i timen, det er alt for lidt nu.”

Praktik kan åbne for udviklingen af den enkeltes arbejdsidentitet, men ikke altid. I interviewene med flygtningene fremgik det, at praktik udløser et lille tillæg, der virker som incitament.

5.2 Langvarig starthjælp som incitament til at arbejde

Langvarig starthjælp har en incitamentsvirkning. En mor, der nu er i arbejde, ser tilbage på starthjælpens betydning for, at hun kom i arbejde:

”Jo, selvfølgelig. Måske 50 % dårlig økonomi og 50 % vores egen holdning om, at vi skal arbejde, og at vi skal leve af det. Det er rigtigt, det er de to ting. Vores lange uddannelser, det var en motivation, og så dårlig økonomi. Det er rigtigt.”

Selve ydelsen er kun halvdelen af forklaringen. Arbejdsidentitet, holdning og uddannelse er lige så vigtige motivationsfaktorer.

En far, som har været på starthjælp i 8 år, siger at incitamentet virker:

”Ja, det synes vi. Altså, vi prøver at gøre alt, hvad vi kan for at komme ud af starthjælp og komme ud på arbejdsmarkedet. Så den har haft en effekt. (Men hvad så, hvis I havde fået kontanthjælp?) Nej, det ville jo stadigvæk være det samme, for kontanthjælp er jo kontanthjælp, og du har ikke mulighed for at rejse, du har ikke mulighed for at gøre de ting, du vil. Du har ikke den samme frihed som en almindelig medarbejder, der arbejder på en almindelig virksomhed... Der er altid nogen, der bestemmer over dig, for du er jo under kommunens system eller love. At komme op på kontanthjælpsniveau er jo en stor ting for os. Det prøver vi at kæmpe for. Det betyder faktisk meget, og det gør en stor forskel.”

Starthjælpen har virket efter hensigten, dvs. som incitament til at søge arbejde, men sådan vil kontanthjælp også virke. For denne far er det friheden ved at komme fri af offentlig forsørgelse, der er drivkraften. Han vil ikke bestemmes over og have adgang til at rejse. Alligevel vil han gerne op på kontanthjælpsniveau, fordi det er en stor indkomststigning, hvis han fortsat skal være arbejdsløs.

Selv en far, der efter at have været på langvarig starthjælp, har ikke helt opgivet sin arbejdsidentitet, selvom han nu er på førtidspension:

”Lige pt. tænker jeg ikke på det, men måske i fremtiden, hvis det hele går bedre.”

I den kvantitative undersøgelse af de laveste sociale ydelser blev de modtagere, der havde oplevet at få nedsat deres ydelse, spurgt om, hvordan de var blevet påvirket af dette (Forskningsprojektet, 2009-10). De blev spurgt eksplicit, om de blev:

- mere tilskyndet til at søge et job?
- mere modløse og opgivende?

Da det handler om en relativ lille gruppe i undersøgelsen, har vi valgt at slå nogle af flygtningekategorierne sammen. Til gengæld har vi medtaget en

kategori af personer, som på interviewtidspunktet var selvforsørgende, men som tidligere havde modtaget starthjælp.

Flygtninge oplever fx en nedsættelse af deres forsørgerydelse, hvis de har været på kontanthjælp før juli 2002 og bliver familiesammenført efter, fordi begge ægtefællers ydelse så maks. kan udgøre 2 x starthjælp til en voksen. Flygtninge på starthjælp kan desuden blive udsat for sanktioner i form af ydelsesnedsættelser ved udeblivelse fra sprogskole og aktivering, men flygtninge på starthjælp kan hverken rammes af kontanthjælpsloftet eller 450-timers reglen.

Tabel 5.3: Blev du mere jobsøgende og/eller mere modløs, da du fik nedsat den sociale ydelse?

	Flygtninge på starthjælp	Flygtninge på kontanthjælp	Flygtninge i arbejde	Øvrige
Mere modløse, men ikke mere jobsøgende.....	70	30	27	53
Mere modløse, men også mere jobsøgende.....	10	39	27	19
Mere jobsøgende, men ikke mere modløse.....	0	0	13	5
Hverken mere jobsøgende eller mere modløse.....	20	31	33	23
I alt.....	100	100	100	100
N – procentbasis.....	20	23	30	125

Kun personer der har fået nedsat en social ydelse.

Tabellen viser først og fremmest, at mange bliver mere modløse, når de får nedsat en social ydelse. Men der er også nogle, som bliver mere jobsøgende.

Tabellen viser også, at flygtninge på starthjælp skiller sig klart ud, fordi 70 % af dem blev mere modløse, men ikke mere jobsøgende, da de fik nedsat deres sociale ydelse. Kun 10 % blev mere jobsøgende. Det er betydeligt anderledes end inden for de øvrige grupper, hvor betydeligt flere blev jobsøgende.

Det tegner klart et billede af, at flygtninge på starthjælp er i en ret fastlåst situation, hvor de næsten ikke reagerer på økonomiske incitament i form af nedsatte ydelser. De reagerer i stedet med at blive mere modløse.

I gruppen af flygtninge, som nu er selvforsørgende, er der derimod et lidt andet mønster, hvor de blev mere jobsøgende af nedsættelse af deres forsørgesyndelse. Samlet set var det 40 % af de nu selvforsørgende flygtninge, som blev mere jobsøgende, da deres forsørgerydelse blev sat ned. De laveste ydelser har altså en incitamentsvirkning, men kun for et mindretal.

Det samme fund har Rockwool Fonden gjort. Rockwool Fonden (2009) viser, at hvis 9 flygtninge ud af 100 kom i arbejde fra kontanthjælp i året før starthjælpens indførelse, kom 14 flygtninge ud af 100 i arbejde, når de var på starthjælp i året efter juli 2002. Der er altså 5 flere pr. 100, der er kommet i arbejde, vel og mærke med relativ kortsigtet virkning (inden for 16 mdr.). Incitamentsvirkningen er der, men kun for et fåtalligt mindretal. Samtidig har Rockwool Fonden beregnet, at beskæftigelseseffekten af start-hjælp falder i sammenligning med flygtninge på kontanthjælp, når sammenligningsperioden forlænges, dvs. når ydelsen bliver langvarig.

Der er ifølge Rockwool Fonden (ibid.) samtidig 70 eller flere, der er blevet fattigere for hver 100, fordi de i stedet for kontanthjælp modtager start-hjælp. Der er nemlig ud over de 70, som forbliver på starthjælp, en gruppe på såkaldt anden selvforsørgelse, hvor væksten er større end for beskæftigelseseffekten: 5 ud af 100 flygtninge på kontanthjælp havde anden selvforsørgelse, hvor 16 ud af 100, efter et år på starthjælp, havde anden selvforsørgelse. Anden forsørgelse dækker over, at en større del af starthjælpsmodtagerne bliver forsørget af deres ægtefælle (Rockwool Fonden, 2009). Vi belyser et eksempel på ægtefælleforsørgelse nedenfor i afsnittet 'I arbejde og stadig fattig'. Når flertallet af flygtningene ikke reagerer som forventet, skyldes det, at de ikke i stand til at reagere hensigtsmæssigt på incitamentsvirkningen (DØR, 2006).

5.3 Barrierer for at blive selvforsørgende/komme i fast arbejde

I Forskningsprojektet (2009-10) blev respondenterne i et spørgeskema bedt om at angive, hvilke barrierer de oplevede for at blive selvforsørgende.

Tabel 5.4: Hvilke barrierer oplever du for at blive selvforsørgende? Flere svar tilladt

	Flygtninge på start-hjælp	Flygtninge på kontant-hjælp	Flygtninge i arbejde	Dagpenge-modtagere
Sprogproblemer	67	45	38	1
Helbredsproblemer	61	60	25	2
Mangler uddannelse/kvalifikationer....	47	40	29	2
Arbejdsløshed.....	19	23	16	11
Mangler netværk.....	10	6	6	2
Diskrimineret af arbejdsgivere	7	6	6	1
Mangler selvtilid	7	5	5	1
Familieproblemer	3	2	8	0
Kan ikke betale sig.....	0	0	2	0
Andre grunde	4	8	6	7
N – procentbasis.....	90	65	63	140

Tabellen viser, at det er helbreds- og sprogproblemer, der er de oftest nævnte barrierer for at blive selvforsørgende, efterfulgt af manglende uddannelse/kvalifikationer og arbejdsløshedssituationen samt manglende netværk.

Blandt flygtninge på langvarig starthjælp nævner 67 % sprogproblemer, 61 % nævner helbredsproblemer, og 47 % nævner manglende uddannelse/kvalifikationer.

Blandt flygtninge på kontanthjælp nævner 60 % helbredsproblemer, 45 % sprogproblemer, og 40 % nævner manglende uddannelse/kvalifikationer.

Hvis man sammenligner med flygtninge, der har fået arbejde, så er det især helbredsproblemerne, der adskiller flygtningegrupperne, idet kun 25 % af flygtninge i arbejde nævner helbredsproblemer som en barriere.

Hvis man sammenligner med gruppen af dagpengemodtagere, så er der meget store forskelle. Her er den største barriere arbejdsløshedssituationen, og den nævnes kun af 11 % (svarene er fra vinteren 2009). De øvrige barrierer nævnes meget sjældent af dagpengemodtagerne.

På baggrund af tabellen er det meget tydeligt, at barriererne for flygtningene er helbred, sprog og uddannelse/kvalifikationer. Det er i hvert fald flygtningenes egen forklaring. Der er også en mindre gruppe, der nævner manglende netværk, diskrimination, manglende selvtillid og familieproblemer som barrierer.

5.4 Helbred

I Forskningsprojektet (2009-10) blev der spurgt ind til respondenternes fysiske og psykiske helbredstilstand. Respondenterne skulle vurdere deres egen situation, dvs. svare ud fra deres subjektive opfattelse og uden lægevurdering. Der er mange undersøgelser, som viser, at personers egen vurdering af helbred er i god overensstemmelse med objektive og lægelige vurderinger. I øvrigt er den subjektive vurdering af helbredet i sig selv et vigtigt forhold.

Der blev både stillet spørgsmål til den almindelige og den psykiske helbredstilstand, som det fremgår.

Tabel 5.5: Hvordan vil du vurdere din helbredstilstand i almindelighed?

	Flygtninge på starthjælp	Flygtninge på kontanthjælp	Flygtninge i arbejde	Dagpenge-modtagere	Beskæftigede
Virkelig godt.....	13	10	43	27	38
Godt.....	18	17	28	48	47
Nogenlunde	17	17	16	18	13
Dårligt	28	23	9	4	2
Meget dårligt.....	24	33	4	3	0
I alt.....	100	100	100	100	100
N – procentbasis....	96	70	77	140	454

24 % af flygtningene på starthjælp vurderer deres eget helbred som 'meget dårligt', mens 28 % vurderer det som 'dårligt', kun 13 % vurderer det som 'virkelig godt', og 18 % vurderer det som 'godt'. Den samme vurdering af eget helbred har flygtninge på kontanthjælp, som endda er lidt dårligere. Der er et stort spring til sammenligningsgrupperne med flygtninge i arbejde, dagpengemodtagere og beskæftigede, som har meget bedre helbred i almindelighed.

Tabel 5.6: Hvordan vil du vurdere dit psykiske velbefindende?

	Flygtninge på starthjælp	Flygtninge på kontanthjælp	Flygtninge i arbejde	Dagpenge-modtagere	Beskæftigede
Virkelig godt.....	13	9	35	29	45
Godt.....	30	27	35	49	47
Nogenlunde	8	26	21	18	7
Dårligt	27	30	4	4	1
Meget dårligt.....	22	9	5	0	0
I alt.....	100	100	100	100	100
N – procentbasis....	96	70	77	140	454

22 % af flygtningene på starthjælp vurderer deres psykiske velbefindende som 'meget dårligt', mens 27 % vurderer det som 'dårligt', kun 13 % vurderer det som 'virkelig godt', og 30 % vurderer det som 'godt'. Flygtninge på kontanthjælp vurderer også deres psykiske velbefindende som ret dårligt, men dog mindre dårligt end flygtninge på starthjælp. Der er et stort spring til sammenligningsgrupperne med flygtninge i arbejde, dagpengemodtagere og beskæftigede, som har meget bedre psykisk velbefindende.

Flygtninge har i sammenligning med danskere både fysiske og psykiske sygdomme som følge af bl.a. tortur og traumatisering, som ikke nødvendigvis udelukker beskæftigelse, men som er en betydelig del af forklaringen på, hvorfor det selvoplevede helbred for en del af dem er så forskelligt fra danskeres. Flygtninge er på langvarig starthjælp, især fordi de ikke har helbredet til at arbejde. Det er den vigtigste grund til, at incitamentsformålet rammer forbi målgruppen.

Det er også kommet til udtryk i de personlige interview.

En enlig mor fortæller, hvordan hendes helbred ikke slog til, da hun prøvede at arbejde:

”For 4 år siden begyndte jeg at arbejde som hjemmehjælper på et plejehjem. Det var godt, der kunne vi godt klare os. Efter 10-11 måneder kunne jeg ikke klare at arbejde mere. Jeg havde det ikke så godt med mine børn. Jeg har en depression, og jeg har ondt i min ryg og nakke... For 2 år siden prøvede jeg at arbejde igen, jeg prøvede, og jeg arbejdede 5-6 måneder. Men det kunne jeg ikke klare på grund af min ryg. Jeg stoppede igen. Og så havde jeg ingen løn...”

Hun har erfaret, at det gør forskel at få løn i stedet for starthjælp, men hendes fysiske og psykiske helbred slår ikke til.

En far, der har været på starthjælp i 8 år, fortæller tilsvarende:

”Siden vi fik asyl har jeg været i praktik i 14 måneder. Da var mine børn stadig små... Efter min kone døde, flyttede vi hertil, hvor jeg gik til kommunen og sagde, at jeg gerne ville have et arbejde. Og så fik jeg et arbejde på en byggeplads. Der arbejdede jeg i 3 måneder og fik løn... Det var selvfølgelig ikke noget at juble over, for så stoppede de min starthjælp, og så stoppede de min boligsikring og andre ting, men jeg tænkte, 'på lang sigt skal det nok blive bedre'... Jeg fik en skade i det ene knæ, men trods det vil jeg gerne arbejde. Det har bare ikke kunnet lade sig gøre.”

Selvom han ikke oplevede en betydelig forbedring af sit rådighedsbeløb, da han en kort overgang fik løn, var han ikke i tvivl om, at hans økonomiske situation kun kunne blive bedre over tid. Hans fysiske helbred slår imidlertid ikke til.

5.5 Sprogvanskeligheder

Ifølge Forskningsprojektet (2009-10) svarede 67 %, at deres manglende danskundskaber var en barriere for at få et job. Det viste sig også i de personlige interview.

I en familie, der er på starthjælp på 4. år, undrer moderen sig over, at hun ikke kan komme til at lære dansk:

”Vi har jo ikke noget med danskere at gøre, men Danmark tager sig af os og behandler os, så det er okay. Jeg kan bare ikke forstå, at når jeg gerne vil gå i sprogskole, så siger de nej, 'du har gået på sprogskole i 3 år, så nu er det slut'. Jeg har ikke noget job. Jeg går bare i praktik og spilder min tid, så i stedet ville jeg hellere gå i skole...”

I sin hverdag omgås hun ikke danskere, selv ikke når hun er i praktik. Praktikken foregår på almindelige arbejdspladser, hvor der ikke er garanti for, at

man som udlænding får kontakt med danskere (Ejrnæs, 2006). For hende ville det give større mening at gå på sprogskole. Men når man har modtaget starthjælp de første 3 år (introduktionsydelse), ophører retten til at gå på sprogskole.

Hun ønsker sig at lære dansk frem for at være i praktik, hvor hun endda modtager et lille tillæg. Hun er ikke så opsat på at få tillægget som andre flygtninge, vi har interviewet.

Flygtninge, der følger incitamentstankegangen og går i praktik eller måske endda i arbejde og opnår større indkomst, risikerer at forskertse muligheden for at lære dansk.

En anden familie på langvarig starthjælp illustrerer dilemmaet imellem sprog og arbejde således:

”Kommunen siger, at den bedste måde at lære sprog på er at komme ud i samfundet, ud i praktik... Og arbejdsgiveren siger, at du ikke kan dansk og skal på sprogskole. Så det bliver man stresset af.”

Det krydspres illustrerer tydeligt en udbredt opfattelse i jobcentrene og modsat en udbredt opfattelse blandt arbejdsgiverne. Starthjælpen opmuntrer eller rettere presser flygtninge til at søge arbejde, og nogle socialforvaltninger påstår frimodigt, at arbejde fører til danskkundskaber. Men det kommer både an på arbejdets organisering og på den enkelte flygtning. Arbejdsgivere ønsker derimod flere danskkundskaber formidlet af kommunen. Flygtningen overlades til selv at finde en vej, og det opleves selvfølgelig som en stressfaktor.

Arbejdsgivernes krav til flygtninges sprogkundskaber vil sandsynligvis vokse, når der er flere ledige at vælge imellem. Ledige flygtninge kan være heldige at opholde sig i en kommune, der aktiverer dem på sprogskolen efter de 3 år, men det gør alle kommuner ikke.

5.6 Uddannelse

Der er en stor del af flygtningene, der har en uddannelse. Det viser følgende tabel om erhvervsuddannelse, som bygger på data fra Forskningsprojektet (2009-10).

Tabel 5.7: Har du en erhvervsuddannelse (inkl. uddannelse i udlandet)?

	Flygtninge på starthjælp	Flygtninge på kontanthjælp	Flygtninge i arbejde
Har en erhvervsuddannelse.....	40	38	47
Har ikke en uddannelse.....	60	62	53
I alt.....	100	100	100
N – procentbasis.....	90	64	62

40 % af flygtningene på starthjælp har en erhvervsuddannelse. Det samme niveau er flygtninge på kontanthjælp på, mens flygtninge, der er kommet i arbejde, har et lidt bedre uddannelsesniveau.

I Forskningsprojektet (ibid.) er særlig de flygtninge, der ikke har en erhvervsuddannelse, blevet spurgt om, hvordan de vurderer mulighederne for at få en sådan.

Tabel 5.8: Hvordan oplever du mulighederne for, at du kan få en erhvervsuddannelse?

	Flygtninge på starthjælp	Flygtninge på kontanthjælp	Flygtninge i arbejde
Virkelig gode.....	6	0	14
Gode.....	15	5	24
Nogenlunde.....	13	3	14
Dårlig.....	22	22	38
Meget dårlig.....	44	70	10
I alt.....	100	100	100
N – procentbasis*.....	54	40	29

* Kun personer, som ikke har en erhvervsuddannelse.

Tabellen viser, at de fleste vurderer mulighederne for at få en erhvervsuddannelse som dårlige. 44 % af flygtninge på starthjælp har svaret 'meget dårlig', og 22 % har svaret 'dårlig'. Men det er bemærkelsesværdigt, at 70 % af flygtninge på kontanthjælp har svaret, at deres muligheder for at få en erhvervsuddannelse er 'meget dårlig'.

I de personlige interview fremgår det bl.a., at danskkundskaber og uddannelse er tæt forbundet. En siger:

"Jeg tænker mest på at få et arbejde. Fordi det er et rigtigt svært sprog, er det rigtigt svært at få arbejde. Det tænker jeg meget på. Så for at jeg får et arbejde, skal det være med et eller andet kursus, eller ved, at jeg får en uddannelse. Dengang vi var i Indonesien – også selvom der er kulturforskelle, og jeg ikke kunne sproget - fik jeg alligevel et arbejde. Men her i Danmark, hvis ikke du kan sproget, hvis ikke du har en uddannelse, eller hvis du ikke har kursusbevis, så er det meget svært at få et arbejde. Så jeg tænker, jeg tænker meget på, hvordan jeg skal gøre det – få et arbejde her i landet. Hver dag... Jeg

kunne godt tænke mig at blive elektriker. (Er det så om 5 år, eller er det om 10 år?) Om 5 år, tror jeg."

Uddannelse er en forudsætning for at få arbejde, og sprog er nødvendigt for at uddanne sig eller bare få et kursusbevis.

En anden familie har en tilsvarende erfaring:

"Vi vil meget gerne arbejde. Vi har bedt kommunen om at finde arbejde, men det er rigtigt svært at få et arbejde. Vi sender også selv ansøgninger. De siger, vi mangler bevis og erfaring... Jeg søger om rengøring, men de siger, at jeg skal have et bevis, et kursusbevis. Men vi har ikke været på kursus. (Men tror I så, at I får arbejde?) Jeg ved det ikke rigtigt. Hver gang vi søger arbejde, siger de, vi skal have et bevis eller kørekort... Vi har heller ikke kørekort, så det er rigtigt svært, tror jeg, at få et arbejde."

Heraf fremgår det, at kørekort også kan være en barriere for at få arbejde. Selv til et rengøringsjob kræves der nogle gange kørekort. Samme far fortæller, at der er rift om for få pladser på AMU-centret:

"Sidste år henvendte vi os på AMU-centret for at gå på kursus og få et bevis, men de sagde nej. Kommunen vil kun betale for 5 personer på rengøringskurset, og dem er vi ikke iblandt... Så vi er langt fra arbejdsmarkedet. Det er svært at få et arbejde... Når vi får lidt mere i indkomst, vil vi gerne selv betale for det kursus. Så vi kan få et arbejde hurtigt."

På starthjælp har forældrene ikke råd til selv at betale for at opnå et adgangsbrev til arbejdsmarkedet. De håber på en bedre indkomst, men hvor skal den komme fra, hvis de ikke får et job?

Selvom hver anden flygtning har en erhvervsuddannelse, går deres adgang til arbejdsmarkedet typisk over ufaglærte job. Flygtninge erfarer endda, at selvom deres uddannelse som fx ingeniør er godkendt i Danmark, får de ikke job svarende til deres kvalifikationer. Nogle gange skyldes det diskrimination på arbejdsmarkedet, siger en far:

"Grunden er, at vi er udlændinge, og mange, mange ting. Fx det du læser og hører om udlændinge. Det er diskrimination, 100 %. Det er pga. navn, pga. hår og pga. din baggrund, at vi har det."

En anden far, der nu er på førtidspension og har en længere videregående uddannelse, ser tilbage på sin forudgående forsørgelse på starthjælp i 7 år:

"Til jobsamtaler var de heller ikke så glade for, at en fremmed kom og skulle arbejde hos dem... Nej, de gav os ikke en chance."

Det er ikke altid nok at have en god og anerkendt uddannelse, når du ikke er en hvid dansker. Alligevel er der nogle få, der får arbejde.

5.7 I arbejde og stadig fattig

Arbejde er ikke nogen garanti for økonomisk at slippe fri af starthjælpsniveauet. De udbredte helbredsproblemer betyder ofte, at den ene ægtefælle i flygtningefamilier er for dårlig til at arbejde. De har også svært ved at opnå en førtidspension (FØP) pga. de almindelige stramninger i adgangen til FØP. Er de ikke konventionsflygtninge, men familiesammenførte og flygtninge på humanitært ophold, kan de først søge pension efter 10 års ophold, og de opnår ikke nogen væsentlig indkomstforbedring som konventionsflygtningene gør, da deres pension omregnes til starthjælpsniveau.

En sådan syg ægtefælle bliver en af dem, der tilhører kategorien 'anden selvforsørgelse', når den raske ægtefælle får arbejde (Rockwool Fonden, 2009).

En far, der er gift med en syg hustru, fortæller, at han er lige vidt, selvom han er kommet i arbejde:

"Jeg får ca. 18.000,- før skat, efter skat er det lige så få penge, som da vi fik starthjælp... Nogle gange får jeg mindre end starthjælp. Min kone får ingen penge... Starthjælpen påvirker os begge to, hvis den ene arbejder, fx boligsikring og daginstitutioner."

Hans arbejder på 3. år som ufaglært og får løn efter overenskomsten. Familien er selvforsørgende, selvom rådighedsbeløbet ligger på linje med rådighedsbeløbet på starthjælp. Mekanikken er velkendt. Da familien indtil selvforsørgelsen har været forsørget af starthjælp, kan kommunen ikke supplere husstandsindkomsten.

Tværtimod forlanger kommunen, at han spænder ben for både sit job og sit privatliv, hvis han vil gøre sig håb om at få hjælp fra kommunen:

"Da jeg søgte jobbet, var det en betingelse, at jeg skulle have en bil... Jeg søgte kommunen om hjælp til tandlæge, fordi min kone havde problemer med tænderne og fik det svar, at 'hvis du vil behandle dine tænder, skal du sælge din bil'... Kommunen har også sagt, jeg skulle lukke min telefon, hvis de skulle hjælpe mig med tandlæge til min kone... Hun har epilepsi og kan ikke få hjælp til medicin."

Ser vi et øjeblik bort fra bilen, kan kommunen supplere husstandsindkomsten op til et beløb, der svarer til 2 x starthjælp til forsørgere, hvilket er tæt på 2/3 af mandens bruttoløn (ca. 12.000). Ved selvforsørgelse ændres desuden beregningsgrundlaget for boligsikring, særlig boligstøtte og for friplads/reduceret betaling for daginstitutioner. Det gælder også enkeltydelser til fx medicin.

Krav om salg af bilen fremstår destruktivt, da den er en betingelse for jobbet. Den er i øvrigt hans forudsætning for at komme hurtigt hjem til famili-

en, hvis hustruen får et anfald af epilepsi. Kravet om at lukke telefonen er på grænsen til det ulovlige.

Faderen fortæller videre om familiens faktiske vilkår som selvforsørgende:

”Kort sagt, vi betaler for lejligheden, og vi spiser selvfølgelig, men jeg og min kone og børnene – du kan selv spørge – vi har aldrig spist ude. Vi spiser kun her, fordi det er billigere... Der er ingen overskud i familiens økonomi, selvom jeg arbejder... Vi spiser ikke som fx en dansker spiser. Vi køber billigere mad, i Aldi og i indvandrerbutikker... Netop i dag, som vi sidder her, bliver min yngste dreng 3 år, men vi kan ikke holde en fest.”

Der er 4 børn, og der er kun råd til, at de 2 yngste kommer i institution. Den næstældste på 11 år kommer ikke i fritidshjem af økonomiske grunde. Selv efter 3 års arbejde er familiens økonomi bundet til starthjælpsniveauet og til relativ fattigdom. Det havde ikke været tilfældet, hvis familien før selvforsørgelsen havde modtaget kontanthjælp. 2 x kontanthjælp for forsørgere udgør knap ¼ mere end mandens bruttoløn (ca. 24.000).

Som vi så ovenfor i afsnittet ’Starthjælpsydelsen som incitament til at arbejde’ var væksten i antal ægtefælleforsørgede større end beskæftigelseseffekten, når man sammenligner med kontanthjælp.

Bag tallene om effekten af incitamentet ved starthjælpsydelsen kan der i overensstemmelse med ovennævnte eksempel gemme sig den realitet, at familier, der er selvforsørgende, alligevel er fattige.

Det er en direkte effekt af starthjælpen, som nok skulle øge flygtninges arbejdssøgning, men som samtidig bliver bestemmende for familiens rådighedsbeløb, når kun den ene tjener en almindelig løn. (Langvarig) starthjælp fortsætter over i familiens ændrede status som selvforsørgende, fordi deres levestandard ikke kan blive forbedret, så længe kun den ene ægtefælle er selvforsørgende med en indkomst under 24.000 kr., og så længe den anden ægtefælle er selvforsørgende uden indkomst.

5.8 Frigørelse fra fattigdom, hvis...

En anden mor var allerede i 2006 (da vi interviewede hende dengang (Blauenfeldt m.fl., 2006)) klar over, at hendes økonomiske situation kun kunne forbedres, hvis både hun og ægtefællen kom i arbejde:

”Fordi hvis jeg får arbejde, og han ikke får, så bliver det det samme økonomisk.”

Hendes mand var dengang traumatiseret og er fortsat på starthjælp. Men hendes historie blev en solstrålehistorie, fordi hun blev skilt for 3 år siden og derefter tog en uddannelse til sosu-assistent.

Hendes økonomiske situation som fraskilt og selvforsørgende er meget bedre nu:

”Første gang jeg fik det bedre økonomisk, var da jeg startede på arbejde. Da jeg fik job (for et år siden)... Jeg var på starthjælp siden 2004.”

Hun kom ikke fri af fattigdommen, fordi hun fik arbejde. Hun kom fri, fordi hun både blev skilt og fik arbejde.

I en tredje familie, hvor forældrene havde været henholdsvis 2½ og 3½ år på starthjælp, var begge forældre kommet i arbejde, den ene som ufaglært og den anden som akademiker. Det rykker:

”Vi er blevet fri i de sidste tre år fra starthjælp, fordi min mand begyndte at arbejde, og jeg startede for to år siden... Det er først og fremmest en økonomisk ændring... Vores økonomiske forhold og vores økonomiske problemer og vores hverdag på starthjælp, det ramte psykisk. Men vi er rigtig glade nu, for vi er kommet godt i gang med at arbejde.”

Begge skal i arbejde for, at familien kommer fri af et rådighedsbeløb på starthjælpsniveau, medmindre selvfølgelig, den ene forælder opnår en særdeles god løn (over 24.000 kr. brutto).

5.9 Fri af starthjælp på andre overførselsindkomster

Ud over lønarbejde forlader nogle langtidsmodtagere af starthjælp ydelsen til fordel for at uddanne sig og dermed blive berettigede til Statens Uddannelsesstøtte. Andre bliver visiteret til førtidspension (FØP).

En af respondenterne fra undersøgelsen i 2006 (CASA) er således blevet pensionist. Det har han været i 2 år, og han har fået en bedre økonomi. Han har bl.a. nedbragt sin gæld fra kr. 80.000,- i 2006 til kr. 30.000,- og afdrager stadig på gælden, så hans rådighedsbeløb efter husleje er på ca. kr. 2.000,- om måneden. Hans eksempel viser, at selvom forsørgelsesydelsen forbedres mærkbart, tager det lang tid at afvikle gæld, som var en konsekvens af langtidsforsørgelse på starthjælp.

Han blev skilt efter 2006 og fortæller, at ekshustruens og de 3 børns økonomi på starthjælp fortsat er kritisk. Børnene dør med de samme afsavn som i 2006, hvad angår tøj, mobiltelefon og udflugter, som der ikke er råd til.

Satsen for førtidspension svarer til satsen for arbejdsløshedsdagpenge (ADP). Det er kun flygtninge, der får ophold som konventionsflygtninge, der modtager en FØP på niveau med ADP.

Familiesammenførte og flygtninge med humanitært ophold kan også modtage FØP, men ydelsen omregnes til niveauet for starthjælp. ADP og FØP er højere bruttoindtægter end starthjælp, men afhængig af familiens sammensætning og boligudgiften bliver rådighedsbeløbet ikke nødvendigvis højere. ADP udbetales i maks. 2 år, hvorefter flygtninge igen er henvist til starthjælp eller kontanthjælp afhængig af, hvor længe de har været i Danmark, og hvor længe de har arbejdet.

En anden af respondenterne fra undersøgelsen i 2006 (CASA) er på ADP. Man bliver berettiget til ADP, når man har haft arbejde i 1 år og har været medlem af en a-kasse i 1 år. Selvom han har været i arbejde i 2½ år, før han blev arbejdsløs og kom på dagpenge, trækker den forudgående langvarige starthjælp lange spor.

Han fortæller, at to af børnene sover på gulvet og meget gerne vil have en seng. Desuden fortæller han, at der ikke er råd til, at hans 3 børn går i sportsklub eller i fritidsklub, og det selvom alle 3 børn har et fritidsjob.

Hans rådighedsbeløb er stort set uændret. Hans hustru arbejder som afløser 1-2 gange om måneden, og hans ældste datter bidrager til familiens økonomi med indtægten fra sit fritidsjob:

”Jeg modtager selv 11.000,- kr. i dagpenge, min hustru modtager 1.000,- kr. som afløser, 1.000,- kr. hjælper min ældste datter med, min mor hjælper mig med 2.000,- kr. min ældste søn med 800,- kr. som avisbud og min yngste datter modtager 600,- kr. som avisbud. Det, de tjener, er til deres eget forbrug.” (Mail april 10)

De to sidstnævnte beholder deres indtægt selv, mens mor, hustru og ældste datter bidrager til familiens indtægter, som så udgør 15.000 kr. netto. Hans faste udgifter løber op i 11.500 kr. Dvs. der er ca. kr. 3.500,- tilbage til dagligvarer, tøj osv. til en familie på 5 (eller 6 hvis moderen bor i samme husstand), hvoraf de yngste dog nok sørger for deres eget tøj.

Han skriver, at hans økonomiske situation er blevet bedre, end da han modtog starthjælp, men vi bemærker, at en stor del af hans rådighedsbeløb stammer fra hans mor (vi ved dog ikke, om hun også bor i husstanden). Han har bil og familieforsikring, og han betaler af på gæld til kommunen. Det sidste synes at være i strid med regler for inddrivelse af gæld til det offentlige (BEK 1365).

5.10 Sammenfatning

Flygtninge på langvarig starthjælp mangler ikke arbejdsvilje. De mangler især de helbredsmæssige forudsætninger for at kunne arbejde. Kun hver fjerde af flygtningene på langvarig starthjælp mener, at de kan klare et erhvervsarbejde uden problemer. Hvis der ellers er et job. Vores kvantitative og kvalitative data berører kun flygtningenes subjektive opfattelser af deres

arbejdsmuligheder og arbejds erfaringer. Strukturelle forhold som efterspørgsel efter arbejdskraft og efter hvilken type arbejdskraft, herunder arbejdsmarkedets krav til sprogkunderskaber og uddannelse, er ikke belyst her. Flygtninge på langvarig starthjælp og kontanthjælp adskiller sig signifikant fra flygtninge i arbejde ved at henvise til deres helbred som den væsentligste forskel på deres opfattelse af, hvad der forhindrer dem i at få et job.

Vi ønsker at fremhæve, at dårligt helbred for flygtninge ofte dækker over nogle andre sygdomme og lidelser, end vi som danskere typisk forbinder med dårligt helbred. Samt at dårligt helbred for flygtninge på langvarig starthjælp bliver en ekstra belastning i en i forvejen vanskelig livssituation og derfor kan have langt alvorligere konsekvenser end for familier med materielle og sociale ressourcer.

Flygtninge på langvarig starthjælp giver udtryk for, at sprogkunderskaber er den største barriere for at få arbejde. Af de personlige interview fremgår det, at starthjælpen ofte udløser en dynamik, hvor forhastet selvforsørgelse reelt betyder, at mulighederne for at lære dansk forskertses. Andres undersøgelser viser, at beskæftigelse meget vel kan foregå på et segregeret arbejdsfelt, hvor der ikke tales dansk. Så længe jobbet varer, aner ingen uråd, men hvis det ophører, opdager flygtningene måske, at de er afskåret fra at søge andre job, bl.a. fordi andre arbejdsgivere stiller krav til danskunderskaber. Og så er den enkelte flygtning måske låst fast af, at retten til danskundervisning kun gælder inden for de første 3 års integrationsperiode.

Flygtningene er relativt veluddannede, men af de, som ikke har en erhvervsuddannelse, vurderer 2 ud af 3 langvarige starthjælpsmodtagere, at deres muligheder for at få en uddannelse er enten 'dårlige eller 'meget dårlige'. Af de personlige interview fremgår det desuden, at de uddannede har svært ved at finde beskæftigelse, der matcher deres uddannelse.

Af de personlige interview fremgår det, at livet på offentlig forsørgelse, uanset starthjælp eller kontanthjælp er uønsket og ønskes udskiftet med selvforsørgelse. Også for flygtninge er arbejde afgørende for deres identitet. Når flygtninge i de personlige interview reflekterer over, hvorfor de har fået eller ønsker at få et job, henviser de derfor også til en indstilling eller holdning, som er uafhængig af starthjælpens incitamentsvirkning.

Starthjælp er tænkt som et incitament til beskæftigelse, og det formål er i ringe grad blevet indfriet.

Arbejde kan være en vej til integration, alene fordi den status som selvforsørgende, man derved opnår, er frigørende, bl.a. fra jobcentrets kontrol og fra den skam, som kan være forbundet med at modtage starthjælp og være fattig. Selvforsørgelse er politisk gjort til kriteriet for integration, men hvis

selvforsørgelse ikke frigør familier fra fattigdomsfælden, er det så som så med jobbets bidrag til integration.

Vi har vist, at arbejde, der ellers i Danmark anses for en sikker vej ud af fattigdom, i tilfælde, hvor den beskæftigede har en fortid som forsørget af starthjælp, ikke frigør familien fra fattigdom. Det skyldes pligten til ægtefælleforsørgelse og flygtningefamiliernes særlige situation, hvor den ene ægtefælle ofte er for syg til at arbejde. Kombinationen af ægtefællens dårlige helbred og familiens forsørgelse af starthjælp betyder, at rådighedsbeløbet i en selvforsørgende familie, hvor kun den ene ægtefælle beskæftiges til en almindelig løn, er stort set uændret og fastholder forældre og børn i fattigdom.

Bliver flygtninge berettigede til førtidspension eller arbejdsløshedsdagpenge, viser personlige interview, at langvarig forsørgelse på starthjælp sætter tydelige spor. Det forudsætter lang tids forsørgelse af løn og højere overførselsindkomster at overkomme afsavn og gæld fra tiden på starthjælp.

6 Flygtningestatus og integration

Vi har spurgt flygtningene, hvad langvarig starthjælp betyder for deres opfattelse af deres status i samfundet og for deres integration.

En mor sammenligner sig med danskere og med sine landsmænd:

”Selvfølgelig, hvis du sammenligner danskere med mig, så føler jeg mig fattig. Men hvis man bare kigger på udlændinge som mig, er det okay. De er jo ligesom mig... Jeg har aldrig skammet mig... Vi har et stærkt sammenhold i vores egen gruppe (af landsmænd).”

Hun lægger vægt på, at sammenholdet i gruppen af landsmænd betyder, at hun ikke føler skam ved at være fattig. Integration i egen gruppe kan modvirke skamfølelsen ved at være fattig, men det sammenhold er kun et frirum i forhold til danskerne. Sammenlignet med danskerne føler hun sig fattig. En vellykket integration i egen gruppe af landsmænd kan være en værdifuld forudsætning for integration i majoritetssamfundet, men det kan også virke modsat. Den fattigdom, langvarig starthjælp skaber, kan forstærke den sociale afstand imellem flygtninge og danskere.

Modsat børn i flygtningefamilier, der sammenligner sig med danske børn, sammenligner flygtningeforældre sig i højere grad med andre flygtninge.

En højtuddannet far siger om starthjælpsydelsen, at den deler flygtningene i flere grupper:

”Den hjælper ikke til god integration... Den deler udlændinge i to grupper, de der kom tidligere, og de der kom senere... Nogle kommer måske i arbejde, men nogle gange kan en person ikke arbejde. Mange af de kvinder, som kommer fra 3. verden, er analfabeter, og har altid været i deres hjem. Det tager lang tid, fx 6-7 år, før de kommer til at leve som en dansker... I lang tid skal hun være under pres på grund af, at hun kommer her.”

Han lægger vægt på, at integrationen hæmmes af, at der gøres forskel på flygtninge, som fik ophold før juli 2002 og fik/får kontanthjælp, og de som kom efter og får starthjælp. Desuden er der store forskelle ud fra, om det lykkes den enkelte at finde arbejde eller ej. Men han er også optaget af, at flygtninge, som ikke har ressourcerne til at reagere på starthjælpen som incitament, sættes under pres af en lav ydelse. Her er han på linje med de økonomiske vismænd (DØR, 2006).

En mor taler også for, at der skal lægges vægt på hver flygtnings individuelle integrationsvilje:

”Jeg følte mig uretfærdigt behandlet, for jeg mente, at de skulle give os en chance... Jeg synes stadigvæk, at vi, som vil integrere os i Danmark, får en meget uretfærdig behandling. Der er nogen, der har ødelagt det for os, og jeg føler nogen gange, at jeg bliver vurderet, bliver sammenlignet eller generaliseret... Hvorfor vurderer de os ikke som en enkeltsag – jeg mener individuelt?”

Hun tænker ikke på Folketingsflertallet bag starthjælpen, når hun taler om nogen, der har ødelagt det for flygtninge. Hun tænker på andre flygtninge, der af forskellige årsager ikke vil arbejde med ældre eller fx have med svinekød at gøre og alligevel modtager kontanthjælp.

Samme mor uddyber sin holdning om, at flygtninge skal behandles individuelt, og at de, der er så syge, at de ikke kan arbejde, skal have almindelig kontanthjælp:

”Jeg synes også, at han (eksmanden) skulle have den almindelige kontanthjælp, ligesom de andre, fordi han ikke kan arbejde. Han har bevist, at han ikke kan arbejde, også de der er traumatiserede eller noget, og som bliver påvirket af starthjælpen... Det mener jeg. Ligesom nogle af de partier, der kritiserer den nye aftale for, at de, der er traumatiserede, ikke kan få de point, der skal til for at få ophold. Det er de svageste, som bliver ramt.”

Hun påpeger, at langvarig starthjælp i sig selv gør traumatiserede flygtninge mere syge. Hun henviser ikke til det nyeste pointsystem, der netop er indgået forlig om i tilknytning til finanslovsforhandlingerne 2010, men til det pointsystem, der giver adgang til tidsubegrænset ophold.

6.1 Både taknemlige og ilde stedt

Flygtningene er på en gang taknemlige over, at de har fået ophold og forsøgelse i Danmark, og samtidig utilfredse med, at langvarig starthjælp giver dem vanskeligheder. En far fortæller hvordan:

”Jeg ved ikke, hvordan jeg skal forklare det, det er rigtig, rigtig hårdt det her. Mine børn har ikke den samme forståelse, de samme sanser og de samme følelser. Hvis man for eksempel skal være realistisk og se på vores situation, altså som du spurgte mig, om det er bedre nu, end det har været – altså selvfølgelig, vi har da luksus nu, i forhold til hvordan vi har haft det. Så kommer der bare et ’men’: Det er svært alligevel.”

Citatet viser, at nogle familier opnår en levestandard på starthjælp, de ikke kunne forestille sig som arbejdsløse i deres eget land. Citatet understreger samtidig det relative aspekt, nemlig at levestandard og status selvfølgelig også sættes i relation til det samfund, flygtningene er blevet en del af, fordi de har fået tildelt asyl. Børnene kan ikke forstå sammenhængen.

En mor fortæller om samme ambivalens:

”Børnene kan godt lide at være her, alle 3... Der er jo fred her i Europa og i Danmark. Ved du hvad, børnene går i skole og kommer hjem igen. Jeg er ikke bange, når børnene går i skole, for i vores land skal man tænke, ’kommer de hjem, eller kommer de ikke hjem?’. Falder der bomber, så bliver de slået ihjel. Her er der rigtig godt, stille og roligt. Men mine økonomiske problemer ødelægger mit liv, de har ødelagt mit liv.”

Betydningen af at finde beskyttelse for krig kan selvfølgelig ikke undervurderes, men denne mor tænker alligevel, at langvarig starthjælp har ødelagt hendes liv.

Når starthjælp får lov til at ødelægge liv, er det måske, fordi den har et helt andet formål end forsørgelse og integration. Denne far har forstået formålet med starthjælp på en måde, der knap nok har været drøftet efter starthjælpens indførelse:

”Starthjælpen er måske indført for at ændre på, at folk kommer her... For at forhindre folk i at komme til Danmark, måske... De kan ændre adgangen til opholdstilladelse, men de, der bor her, kommer under pres. Jeg tænker ikke, det er rimeligt.”

Han behøver ikke sige, ’måske’, for læser man referatet af Folketingsdebatten fra slutningen af 2001 og frem til vedtagelsen af lov om starthjælp i foråret 2002, fremgår det klart, at daværende statsminister Anders Fogh-Rasmussen, og de politiske ordførere for henholdsvis Venstre, Flemming Oppfeldt, og for Det Konservative Folkeparti, Lars Barfoed, alle fremførte, at starthjælpen skulle afskrække flygtninge fra at søge asyl i Danmark (AI, 2007).

Denne far påpeger, hvad starthjælpen også går ud på. Derved sættes effektmålinger af beskæftigelsesvirkning og overvejelser om integration i relief. Starthjælpens formål er også at frastøde flygtninge fra Danmark, og det sætter selvfølgelig spor i de tanker, flygtninge gør sig om deres status i samfundet.

6.2 Integration

Som Amnesty International dokumenterer mistænkeliggøres flygtninge for ikke at ville leve op til de normer, der gælder i Danmark, ’der (tegnes) et billede af Danmark som et slaraffenland, hvor guldet ligger i gaderne til dem, der gider bøje sig efter det’, som Venstres ordfører Flemming Oppfeldt udtalte ved første behandlingen af lovforslaget om indførelse af starthjælp (AI, 2007).

Flygtninge oplever modsat, at starthjælpen krænker dem, fordi de mistros for ikke at være forfulgt, for ikke at ville arbejde, og fordi starthjælpen er

afhængig af en række forpligtelser, som truer familien på brødet. En far siger:

”Man bliver trådt over tæerne, kan man sige, ikke af befolkningen, men af regeringen og af reglerne. Gør man ikke det, får man ikke det. Gør man ikke det, får man ikke mad, kan man sige. Vi irakere er ikke kommet her til landet pga. pengene. I ved jo godt, at Irak er et rigt land. Vi kommer her for at arbejde, og også fordi der er krig og problemer i vores land. Vi er her for at opnå beskyttelse og for at beskytte vores børn... Men fx fik vi ikke arbejde, og vi fik heller ikke hjælp til at finde et arbejde... Vi fik kun 7.000 kr. og en meget lille lejlighed, med små børn... Hele situationen, vores start her i landet, var ikke en god start.”

Citatet viser, at denne flygtning savner at blive anerkendt som flygtning og for sin arbejdsidentitet.

En mor, som har været i Danmark i 8 år og heraf 3 år på starthjælp, fortæller, hvordan langvarig starthjælp har været en ekstra byrde oveni alle de andre vanskeligheder, en flygtning har at slås med:

”Det er meget hårdt at være flygtning... Det er meget hårdt. Hvis jeg havde vidst, at jeg skulle gå det her igennem, inden jeg kom så langt (hun har udsigt til et job som ufaglært), så havde jeg valgt at blive dér, hvor jeg var, og så måske bare dø i det jeg var i. For dér dør du spontant på én gang, og så er det overstået. Men her dør du lidt ad gangen, hele tiden. Kan du forstå, hvad jeg mener? At lidt af mig dør, næsten hver dag, noget i mig dør. Men når man dør i en krig eller et eller andet, det er sådan her og nu og så færdigt. Så hvis jeg havde vidst, at det ville være så hårdt, var jeg aldrig kommet. Hvis nogen spurgte mig, så ville jeg aldrig råde dem til at komme hertil... på den her baggrund i hvert fald... Som flygtning kommer man her selvfølgelig for noget bedre. Man er måske i et helvede. Det brænder måske alle vegne omkring én, og man har brug for at komme ud af det. Sådan på kort sigt er det meget godt. Man kan komme her og få husly, og det er et sted, hvor det ikke brænder omkring én. Men så, når man så begynder at integrere sig i landet, så er det hårdt, så dør man lidt efter lidt hver dag... Og det ved man jo ikke på forhånd, man ved jo ikke, hvordan det næste bliver... Jeg røg i hvert fald ud i flere slags problemer... Starthjælpen er meget lille. Det er for lidt, man kan ikke klare sig... Den har stor betydning... I skal se det over en otteårs periode, hvor du har børn. Der kommer sygdom, børnene bliver ældre, deres behov bliver anderledes, udgifterne ændrer sig... (Men hvis starthjælpen kun var i kort tid?) Så ville det være anderledes, så kunne det godt være, man kunne sige, ’Godt, det er noget, man kan klare’, men denne her starthjælp har jo ikke nogen ende. Det er otte år, jeg har været igennem det her.”

Langvarig forsørgelse på starthjælp er ikke værd at flygte til. Starthjælpen står ikke alene, men den har stor betydning for, at hun oplever sit asyl som

en langsom død. Det er et voldsomt billede, men det modsvarer intentionen med starthjælp: fravælg Danmark, medmindre du kan (finde et) arbejde.

Denne far til 4 børn, som har været på starthjælp i 8 år, fortæller, hvordan langvarig starthjælp og hans status modvirker hans integration:

”Jeg føler mig ikke som noget. Starthjælpen har ikke levet op til mine forventninger, men jeg kan ikke forlange noget som flygtning. Tidligere kunne man få penge til at sende hjem til sine pårørende. Jeg havde forventet hjælp, da min kone døde, men jeg har stået alene med 4 børn. Her i Danmark får man kun nogle få penge, så man kan overleve, og så må man i øvrigt klare sig selv. I Norge og Sverige får man en hurtigere afklaring, men selv efter jeg har været i Danmark i 9 år, er jeg stadig uafklaret med, hvor jeg hører hjemme. Det er en menneskeret at få asyl, vi skal behandles lige. Alligevel er der forskelsbehandling af flygtninge, og man kan ikke bare rejse videre, børnene vænner sig til at være i Danmark. Vi har ingen økonomiske muligheder, helt almindelige mennesker tager skade. Hvis det var ligestilling, så skulle man ligestilles som menneske, andet kan man ikke byde et menneske.”

Hans identitet er krænket, fordi han ikke kan sende penge til hjemlandet. Samtidig føler han sig svigtet af det danske samfund, da hans kone døde. Hans manglende økonomiske råderum og hans usikre asylstatus modvirker hans integration. Han kritiserer Danmark for ikke at leve op til menneskerettighederne ved at ligestille flygtninge med landets andre borgere. Her sammenligner han sin situation med Norge og Sveriges hurtigere afklaring af flygtnings opholdsstatus. Skulle han tænke på at rejse videre, fordi han ikke oplever sig inkluderet, er han begrænset af børnenes tilhørsforhold til Danmark. Men selvom børnene er knyttet til Danmark, har langvarig forsørgelse af starthjælp skadet ham. Han føler sig ikke som noget – ud fra sin særlige sociale situation og i sammenligning med danskere.

6.3 Statsborgerskab

Flygtnings opnåelse af statsborgerskab kan være afgørende for deres identitet og integration. Danmark stiller en række betingelser for at søge statsborgerskab, som ikke alle flygtninge kan opfylde.

En mor siger om de andre flygtninge, hun har lært at kende:

”Meningen med starthjælp var faktisk politisk. Det var, at vi skulle integrere os så hurtigt som muligt, og få et job og få en uddannelse, men jeg kan se nu, at det ikke er alle, som kan opnå det. Det er ikke alle, for jeg har været i klassen på sprogskolen med folk fra Afghanistan, fra Iran og forskellige folk. Og jeg kunne se, at det ikke var alle, som kunne bestå den danskprøve 3, som man skal have for at opnå statsborgerskab...”

Ikke alle vil kunne bestå danskprøven. Det gælder fx flygtninge med en baggrund som analfabeter, og også traumatiserede flygtninge, der uanset uddannelsesniveau typisk ikke vil kunne lære dansk på det krævede niveau. Nogle flygtninge er således kategoriserede som mindreværdige til at opnå statsborgerskab med de rettigheder, det indebærer, fx ikke at kunne udvises.

Der stilles også krav om selvforsørgelse som betingelse for at søge statsborgerskab. Den samme mor fortæller:

"Jeg har alle de andre krav opfyldt til dansk statsborgerskab, men jeg skal vente et eller to år mere, indtil jeg har arbejdet, så det betyder, at jeg har forsørget mig selv i de sidste 4 år, før jeg kan søge om dansk statsborgerskab."

De flygtninge, der ikke får arbejde eller bliver forsørget af deres ægtefælle, er således afskåret fra at søge om dansk statsborgerskab. De må ikke inden for de seneste 4½ ud af 5 år have modtaget ydelser efter integrations- og aktivloven, ikke engang hjælp i særlige tilfælde. Det er således en konsekvens af langvarig starthjælp, at man ikke kan søge om statsborgerskab:

"Ja, jeg føler mig som en del af Danmark. Men med de nye regler, skal jeg have 5 års arbejde og kunne sproget, og jeg magter ingen af delene... Ja, jeg har fået stemmekort og vil stemme på tirsdag (til kommunalvalget 2009)."

Det er ikke tilstrækkelig at opleve sig selv som tilhørende Danmark og stemme til kommunalvalget. Uden selvforsørgelse må flygtninge nøjes med at have politisk indflydelse på deres lokalområde.

Men for de flygtninge, der opnår statsborgerskab, betyder det meget. En far, der har fået dansk statsborgerskab, siger det gør livet nemmere:

"Jeg føler, jeg er en del af samfundet nu, og at jeg har de samme rettigheder som andre. Det betyder meget."

Selvfølger. Men statsborgerskab betyder ikke kun naturalisering i Danmark, det betyder også en fritstilling, der gør det muligt at rejse frit og søge arbejde der, hvor det er muligt at få arbejde.

Denne far, der har boet i Danmark i 16 år, fortæller, hvordan Danmarks udlændingepolitik og det danske arbejdsmarked kan få flygtninge til at forlade Danmark, når de har opnået den rejsefrihed, som statsborgerskabet giver adgang til:

"Jeg synes, Danmark var et godt land for nogle år siden. Men tingene er jo blevet ændret nu, alt er blevet strammet op, så det er jo ikke ligesom i gamle dage... Familiesammenføring er blevet meget strammere, og hvis du går hen og bliver gift, er det meget, meget svært at få din kone herop. Og når vedkommende kommer, så får han jo et chok, for så får han jo ikke nogen penge. Så der er sket meget. Men jeg kan hu-

ske, da jeg kom til Danmark, var Danmark et godt sted at være som flygtning. Vi syntes i hvert fald, vi blev behandlet godt, og vi blev taget godt i hånden osv. (Og i dag?) Nej sådan er det jo ikke i dag... De fleste gør det, at de rejser videre, fordi situationen er meget... (Fra asylcentrene eller efter de har fået ophold?) Altså, de fleste jeg har snakket med, det er nogen, som er kommet med familiesammenføring... og de har også haft det meget hårdt... Fx i asylcentrene, dengang fik man lommepenge og kunne købe sin egen mad. I dag får man jo ikke nogen penge, du har ikke mulighed for at vælge, hvad du vil spise... Man kan ikke engang tage til byen, hvis man vil til byen, for man har jo ikke råd til det. Man får ikke nogen penge. (Kender I nogen, der har fået ophold og alligevel er rejst videre?) Der er rigtigt mange, specielt når de har fået dansk statsborgerskab, så er der rigtigt mange, der rejser videre... De fleste rejser til Storbritannien. (Hvorfor?) Jeg forestiller mig, at det er pga. arbejde. Det er meget nemmere at få et arbejde i Storbritannien, end det er her. Og det er jo også meget nemmere for dem, for så længe de har et arbejde, så kan de jo blive boende i Storbritannien. Der er jo ikke så mange krav der. Og hvis du har et pas..."

Statsborgerskabet er en sikkerhed, men binder ikke flygtninge til Danmark. Især ikke hvis der ikke er noget arbejde at få i Danmark, og det er lettere i andre lande.

Statsborgerskab er ikke alt. Denne far, der har dansk statsborgerskab efter tidligere regler, men er på starthjælp på 9. år, lægger større vægt på den sociale stagnation, langvarig forsørgelse af starthjælp har betydet for ham og hans familie:

"Altså, der var mange ting, vi kunne have nået, hvis vi ikke havde været på starthjælp... Vi føler os..., vi er meget bagud... At hænge på og have et ganske almindeligt familieliv, og have en bil, rejse en gang imellem og opleve verden osv. Men det er jo det, vi knokler for nu, for at kunne nå det, og der er jo lang vej endnu... Jeg synes ikke, der er sket meget, det er jo næsten det samme, som den dag jeg kom til Danmark. Der er ikke sket den store forskel... Nu er børnene blevet voksne, så nu er det jo mit liv, jeg skal gå videre med. Men jeg vil sige, jeg står stadigvæk i den samme situation, som jeg gjorde dengang, jeg kom til Danmark."

Han er både opmærksom på alt det, han ikke har nået, og på, at hensynet til børnene har vejet så tungt, at hans egen situation ikke har forandret sig. Man undrer sig over, hvad socialforvaltningen har gjort. I hans tilfælde er det en langtidsvirkning af starthjælp at gå i stå, bl.a. som arbejdskraft.

6.4 Sammenfatning

Flygtninge er dybt taknemlige over, at de har fået asyl. De er samtidig meget utilfredse og i nogle tilfælde dybt fortvivlede over den tilværelse, det danske samfund har budt dem på langvarig starthjælp. Modsat børnene, der

ikke kan undgå at sammenligne sig med danske børn, sammenligner de voksne flygtninge sig i højere grad med andre flygtninge i Danmark, især dem der får kontanthjælp, og med flygtninge i Norden. I forhold til Norge og Sverige er det Danmarks længere frister for, hvornår man får afklaret sit opholdsgrundlag og har adgang til at søge statsborgerskab, der findes urimelige.

Langvarig starthjælp modvirker integration. Nogle flygtninge tænker, at starthjælpens formål er et ønske om, at de hellere skulle være blevet væk. Andre har erfaret, at langvarig starthjælp har slidt dem op og fået dem til at ønske, at de aldrig havde søgt asyl i Danmark.

Kriterierne for at kunne søge statsborgerskab ændres ustandseligt, og selve den uvished og uforudsigelighed, som flygtninge derfor må udholde, opleves som urimelig. Adgangskravene til statsborgerskab udelukker en stor gruppe flygtninge, som af forskellige grunde aldrig vil kunne indfri kravene. Fx vil de aldrig kunne blive selvforsørgende. De er dømt uværdige til den frihed og beskyttelse, som statsborgerskabet indebærer.

7 Sagsbehandlerne vurderinger af starthjælpens langtidsvirkninger for flygtningene

Sagsbehandlerne oplysninger om og vurdering af starthjælpens langtidsvirkninger er baseret på dels en spørgeskemaundersøgelse, dels en række dialogmøder.

Spørgeskemaundersøgelse

Formålet med spørgeskemaundersøgelsen har været at kortlægge, hvor mange der har modtaget starthjælp i mere end 2½ år. Det skal give et indtryk af erfaringsgrundlaget for undersøgelsen. Vi kontaktede 30 kommuner, nemlig de kommuner der havde modtaget flere end 15 flygtningefamilier i 2007 og derfor måtte forventes at have familier med mere end 2½ års forsørgelse af starthjælp. Af de 30 kommuner sagde 25 'ja' til at medvirke. Efter at have modtaget skemaet trak 3 kommuner sig, og kun 17 kommuner sendte skemaet retur til os.

Spørgeskemaerne er sendt ud til besvarelse på kommunernes ydelseskontorer, der så efter behov og ressourcer har indhentet oplysninger fra andre relevante kontorer. Vi er ikke bekendte med, i hvilket omfang der er indhentet oplysninger fra andre kontorer. Det kan påvirke besvarelserne på de enkelte spørgsmål, hvorvidt de er besvaret af ydelseskontoret eller af fx jobcentret, når spørgsmålene fx handler om barrierer for at komme i beskæftigelse.

Der er 52 sagsbehandlere fra 17 kommuner, som har rapporteret om langvarige sager på starthjælpsniveau. Sagsbehandlerne har rapporteret om 402 sager/personer på starthjælpsniveau i mere end 2½ år.

Dialogmøder

Der er afholdt dialogmøder i fem regioner med et udsnit af kommuner i de enkelte regioner. Kommunerne har forskellig organisationsstruktur og arbejdsdeling, og opgaverne vedrørende jobskabelse, integration, økonomi mv. for starthjælpsmodtagere er typisk opdelt i adskilte kontorer: jobcenter, integrationskontor, modtagelseskontor, ydelseskontor mv. Det er medarbejdere fra disse forskellige kontorer, der alle på hvert sit område er involverede i starthjælpsmodtagernes daglige liv omkring jobplan, integration, sprogskole, sociale ydelser mv., der er blevet indbudt til dialogmøder, hvor de har udvekslet og videreformidlet erfaringer om langtidsvirkninger for starthjælpsmodtagere.

Sagsbehandlerne er ved dialogmøderne blevet forelagt 3 temaer til drøftelse:

- Hvordan fungerer langvarig starthjælp som effektivt redskab i forhold til at gøre starthjælpsfamilierne selvforsørgende?
- Hvilken betydning har det for familierne, at de er længe på starthjælp?
- Hvilken betydning har det for det sociale arbejde, når starthjælpsmodtagerne har modtaget starthjælp gennem lang tid?

Kapitlet er struktureret efter disse tre temaer, og sagsbehandlerne erfaringer fra dialogmøderne vil blive suppleret og diskuteret med oplysningerne fra spørgeskemaundersøgelsen.

7.1 Starthjælp som effektivt redskab i forhold til at gøre starthjælpsmodtagere selvforsørgende

Starthjælpsmodtagere vil gerne arbejde

Starthjælpen er bl.a. indført med henblik på at øge incitamentet hos flygtninge og indvandrere til at søge arbejde. Sagsbehandlerne er i dialogmøder blevet spurgt til deres erfaringer med starthjælps betydning for, at flygtninge og indvandrere motiveres til – og skaffer sig job, når de allerede har været lang tid på starthjælpsydelsen, uden det er lykkedes at blive selvforsørgende.

Sagsbehandlerne erfaringer er, at starthjælpsmodtagerne er meget motiverede for at få arbejde:

” ... De vil jo gerne arbejde, de vil gerne være en del af det her samfund. De vil gerne være derude, hvor andre taler dansk, og de vil jo gerne vide, hvordan tingene fungerer, for de har jo ikke lyst til at sidde derhjemme isoleret i en lejlighed.”

”... De borgere, jeg møder, har overhovedet ikke nogen intentioner om at blive forsørget af det offentlige system og har heller ikke noget ønske om det. Deres største ønske er bare at være friske og raske og kunne klare sig selv og kunne begå sig i det danske samfund på lige vilkår med alle andre. Men der er bare så mange faktorer, der gør, at de ikke kan formå det – heller ikke med vores hjælp.”

En del flygtninge har, ifølge sagsbehandlerne, sat sig i gæld hos menneskesmuglere eller familie for at kunne flygte med familien til en ny tilværelse. Presset for at betale gælden tilbage udgør en stor motivation for at komme i arbejde. Men det lykkes sjældent, og det er sagsbehandlerne erfaring, at de voksne og især de voksne, der kommer med uddannelse – og måske en høj uddannelse og derfor også fra en vis status i det land, de er flygtet fra – har svært ved at acceptere rollen som starthjælpsmodtagere og arbejdsløse. De er kommet med positive intentioner og forhåbninger til en ny tilværelse, som ikke indfries. En sagsbehandler fortæller om de reaktioner, hun oplever hos veluddannede starthjælpsmodtagere:

”De tilfælde, jeg har oplevet, har der været en flovhed og en skamfuldhed. Og de føler, at de ikke er slået til (...) Og så sidder de der efter 6-7 år og det højeste, de har opnået, er kontanthjælp. Det er sådan ydmyghed, skamfuldhed og ... ikke slåen til.”

Følelserne gælder også over for børnene. Forældrene fortæller, at de føler, at de er fejlet som forældre, når børnene fortæller dem, at de skammer sig over at fortælle i skolen, at forældrene ikke arbejder. Og det er ganske få, der kommer i arbejde.

7 % har været i arbejde

Sagsbehandlerne er i spørgeskemaundersøgelsen blevet spurgt, hvor mange personer med langvarig starthjælp, der har haft almindeligt arbejde med overenskomstmæssig løn.

Der er 27 personer, der har haft et almindeligt arbejde. Det svarer til 7 % af alle de personer, der modtager langvarig starthjælp. De har også angivet, hvilke slags job der var tale om. Det er stort set i alle eksempler fysisk krævende arbejde uden reelle karrieremuligheder.

- Fabrik.
- Rengøring
- Slagter.
- Ufaglært i plejesektoren.
- Bud i restaurant.
- Maler
- Pizzeria.
- Fabriksarbejder.
- Butik.
- Landbrug.
- Røgeri.

En havde desuden været i fleksjob, og en havde været i uddannelsesforløb med SU-støtte.

Barrierer for arbejde og selvforsørgelse

I dialogmøderne er erfaringen da også, at mange flygtninge og indvandrere har vanskeligt ved at finde arbejde. Sagsbehandlerne angiver både strukturelle barrierer og personlige barrierer som årsager.

Det handler for det første om, at der er en samfundsmæssig virkelighed, som uanset ydelsens størrelse virker hæmmende på flygtninge og indvandreres mulighed for at komme i arbejde: Der er ikke arbejde at få. Intentionen med ydelsen og vilkårene på arbejdsmarkedet hænger ifølge sagsbehandlerne ikke sammen. Loven har mange redskaber, der kan støtte en jobplacering – herunder løntilskud, men der mangler arbejde:

”Vi har muligheder i forhold til integrationsloven, vi kan gå ind og hjælpe med løntilskud og alle de redskaber, der findes. Men hvis du ikke har en arbejdsgiver, så kan du altså ikke gøre noget.”

I nogle regioner med store virksomheder og behov for meget ufaglært eller tillært arbejdskraft var det ifølge sagsbehandlerne tidligere muligt at skaffe arbejde til starthjælpsmodtagere, også selvom de havde relativt ringe uddannelsesniveauer og dansk kundskaber. De kunne og blev med virksomhedernes aktive støtte hurtigt lært op til de funktioner, de kunne varetage. I dag lukker disse virksomheder, det ufaglærte arbejde forsvinder, og der er ikke arbejde at få. De ufaglærte job, som ydelsesmodtagerne måske kunne kvalificeres til, findes ikke mere. I spørgeskemaundersøgelsen er sagsbehandlerne blevet spurgt om, hvilke barrierer de ser for starthjælpsmodtagernes mulighed for at komme i beskæftigelse. Her bliver den aktuelle beskæftigelsessituation – som fylder meget i erfaringerne på dialogmøderne – kun nævnt en enkelt gang. En del af forklaringen kan være, at spørgeskemaet er udfyldt på ydelseskontoret, mens beskæftigelseskontorer og jobcentre var bedre repræsenterede på dialogmøderne end ydelseskontorerne.

Til gengæld fremhæves sprogvanskeligheder i spørgeskemaerne – og det var et tema, som også blev set som barriere på dialogmøderne: Arbejdsgiverne stiller større krav til sprogkundskaberne, når udbuddet af arbejdskraft er stort.

Sagsbehandlerne fortæller, at mange arbejdsgivere ikke vil ansætte flygtninge og indvandrere pga. mangelfulde sprogkundskaber. Begrundelsen er typisk (90 % af sagerne, siger en sagsbehandler), at de flygtninge og indvandrere, der skal i job, i forhold til arbejdsgivernes forventninger ikke taler godt nok dansk:

”I dag har arbejdsgiveren en mulighed for at sortere. Der er masser af arbejdskraft. Og helt ærligt: Arbejdsgiveren vælger danskeren, når der kommer en dansker og en flygtning, der ikke kan dansk.”

Opfattelsen er, at arbejdsgiverne har urealistiske høje forventninger til flygtningenes dansk kundskaber. I spørgeskemaerne vurderes manglende sprogkundskaber af 30 % af sagsbehandlerne som den største barriere for at komme i beskæftigelse.

Sagsbehandlerernes erfaring er, at netop starthjælps lave niveauer i begyndelsen får mange starthjælpsmodtagere til at svigte sprogundervisningen. De vil i arbejde eller i praktik for enhver pris for at få et bedre forsørgelsesgrundlag. Konsekvensen er ringere beskæftigelsesmuligheder på sigt, fordi de ikke får lært godt nok dansk.

En tredje begrundelse for, at arbejdsgiverne ikke tager flygtninge og indvandrere ind, er, at de mangler kvalifikationer i forhold til kravene på det

danske arbejdsmarked og derfor har svært ved at levere et stykke arbejde til den værdi eller løn, de skal have. Der er selvfølgelig forskel på, hvilke flygtninge og indvandrergupper der er tale om, men problemstillingen er ifølge sagsbehandlerne almen: Nogen er analfabeter, når de kommer, en del har ingen (brugbar)uddannelse eller mangler arbejdserfaringer eller arbejdsidentitet (det gælder fx kvinderne)– og en del har ikke kvalifikationer, der kan bruges eller fungere attraktivt på et arbejdsmarked, der i forvejen er i overskud med arbejdskraft:

”Og du skal jo som borger have ca. 100 kr. i timen for, at en arbejdsgiver (kan) ansætte dig. Og det har vi tit snakket om: Mange af de flygtninge... er ikke de 100 kr. værd i timen for en arbejdsgiver. Derfor er det jo enormt svært... Der er jo masser af arbejdskraft i dag, så de bliver sorteret fra.”

I spørgeskemaundersøgelsen vurderer kun 8 % af sagsbehandlerne, at manglende uddannelse og erhvervserfaring udgør en barriere for at blive selvforsørgende.

En fjerde forklaring er, at mange starthjælpsmodtagere eller deres nærmeste er for syge til at komme i arbejde. Sagsbehandlerne taler om traumatiserede flygtninge, der har boet i asylcentre i en lang årrække uden relevant behandling, og som nu har fysiske og psykiske problemer, der er blevet kroniske og reelt forhindrer en placering på arbejdsmarkedet, også fordi helbredsproblemerne ifølge sagsbehandlerne gør det svært for disse starthjælpsmodtagere at lære sproget. Dertil kommer en nedslidning som følge af livet på starthjælpsydelsen. En sagsbehandler fortæller om en af sine familier:

”Der sker jo en nedslidning af at leve under så stramme økonomiske vilkår. Nu denne familie de lever to voksne og tre børn for omkring 40 kr. om dagen... deres samlede situation er, at far er psykotisk, og mor kan ikke gå ud ad døren klokken syv om morgenen og efterlade 3 børn i hjemmet... og mor har jo også nogle begrænsninger. Det er jo ikke sådan, at det er let for hende. Hun har haft depressioner i svær grad, er i bedring, men er i medicinsk behandling. Og hun har fysiske problemer i bevægeapparatet.”

Sagsbehandleren skønner, at denne mor måske på sigt kan komme i arbejde 25 timer om ugen.

For andre er vurderingen mere pessimistisk, fx når det gælder flygtninge med humanitær opholdstilladelse, der har levet mange år i asylcentre:

”Jeg vil sige, at de familier, vi har, de bliver ikke så friske. De er så ødelagte rent psykisk, så de kan ikke komme ud.”

Den tidligere undersøgelse af flygtninge på starthjælp (Blauenfeldt m.fl., 2006) viste, at en betydelig del af starthjælpsmodtagerne havde fysiske og psykiske helbredsproblemer. Derfor blev sagsbehandlerne i spørgeskema-

undersøgelsen bedt om at vurdere omfanget af helbredsproblemer blandt modtagerne. Tallene i tabellen angiver, hvor mange procent af sagsbehandlerne der angiver, at starthjælpsmodtagerne har helbredsproblemer. I forhold til den tidligere undersøgelse har vi i denne ”strammet” kravene, idet der skal være tale om dokumenterede problemer, fx i form af lægelige diagnoser.

Tabel 7.1: Har personerne dokumenterede helbredsproblemer?

	Fysiske helbredsproblemer	Psykiske helbredsproblemer
Ja, alle	19	14
Ja, de fleste	16	17
Ja, nogle	29	33
Nej	17	17
Uoplyst.....	19	19
I alt.....	100	100
Antal sagsbehandlere	52	52

Tabellen viser, at der ifølge sagsbehandlerne er tale om en del helbredsproblemer. 19 % af sagsbehandlerne mener, at ’alle’ har fysiske problemer, 16 % har svaret ’de fleste’, og 29 % har svaret ’nogle’.

Tilsvarende mener 14 %, at ’alle’ har psykiske problemer, 17 % har svaret ’de fleste’, og 33 % har svaret ’nogle’. Tabellen viser også, at 19 % af sagsbehandlerne ikke har svaret på spørgsmålet.

Konklusionen i spørgeskemaundersøgelsen er, at fysiske og psykiske helbredsproblemer spiller en vis rolle blandt modtagerne af langvarig kontanthjælp, men det er langt fra alle, der har disse problemer. I spørgeskemaundersøgelsens spørgsmål om, hvilke barrierer sagsbehandlerne ser for start-hjælpsmodtagernes muligheder for beskæftigelse, peger kun 6 % på helbredsproblemer. De noget forskellige vurderinger fra henholdsvis de sagsbehandlerne, der har udfyldt spørgeskemaer, og de, der har deltaget i dialogmøder, kan være begrundede i, at svarerne kommer fra sagsbehandlerne i forskellige jobplaceringer, der giver meget varierede indblik i starthjælpsmodtagernes helbredsmæssige situation

Sagsbehandlerne vurderinger af starthjælpsmodtagernes helbredsproblemer fra både spørgeskemaer og dialogmøder kunne give anledning til overvejelser omkring revalidering. Men spørgsmålet om revalideringstilbud til starthjælpsmodtagere blev ikke eksplicit stillet i spørgeskemaundersøgelsen, og ingen af sagsbehandlerne i dialogmøderne nævnte ordet revalidering. Det indikerer, at der sjældent ydes hjælp til en revalidering, der kan opdatere og nyttiggøre en uddannelse, som flygtningene tidligere har erhvervet eller sætte dem i gang med en uddannelse, der kan udnytte de ressourcer, som nogen af flygtningene har med sig og dermed øge deres muligheder for at blive selvforsørgende. Data fra Forskningsprojektet (2009-10) viser, at 30,8 % af de starthjælpsmodtagere, der kom før 2003, havde en

videregående uddannelse, mens 21,2 % havde en faglig uddannelse. Relativt mange starthjælpsmodtagere har således en uddannelsesmæssig og dermed en ressourcefyldt baggrund, som kunne gøre revalideringsydelsen relevant.

Endelig spiller også kulturforklaringer og 'vilje og indstilling' en rolle i sagsbehandlerne vurdering af, hvorfor nogle grupper tilsyneladende lettere kommer i arbejde end andre. I spørgeskemaundersøgelsen angiver 12 % kulturelle problemer som en barriere for selvforsørgelse, og det konkretiseres i skemabesvarelsene til religion, påklædning og kvindernes position. Erfaringen trækkes også frem på dialogmøderne. I en region fortæller man, at vietnameserne tilsyneladende er hurtige til selv at skaffe sig job. I en anden region er det afghanerne, der trods store arbejdsløshedsproblemer i regionen både 'skaffer job og køber huse'. Men sagsbehandlerne har ingen faglige forklaringer på, hvordan det lader sig gøre. Når det gælder flygtningene fra Bhutan, som i en region tilsyneladende også klarer sig, gives følgende forklaring:

"Der er også mange, der går til det med et smil. For eksempel oplever vi en markant forskel med bhutaneserne. Men de har måske heller ikke været udsat for tortur. De har levet i flygtningelejre, men deres situation er anderledes. Men de er nysgerrige og vil gerne..."

Og forklaringen på, at flygtninge fra Congo i samme region ikke klarer sig særlig godt er:

"Men de er jo også rundet af det man kalder dovenkulturen – uden at det skal misforstås. Det siger etnograferne, når man læser om deres kultur. Det er hængekøjen, og manden går ud og finder føde(...) Og man tænker kun på næste måltid..."

Når sagsbehandlerne skal forklare flygtningenes forskellige resultater med at komme i beskæftigelse, henviser de ikke til, at variation i individuelle egenskaber, kulturel baggrund, flygtningebaggrund, beskæftigelseserfaringer osv. giver forskellige betingelser for at blive selvforsørgende. Det kan hænge sammen med, at deres egen mulighed for at tilbyde en varieret indsats, der bygger på disse forskelligheder, også er begrænset. Dermed kommer erfaringerne til at fremstå som lidt nedgørende fortællinger om nogle flygtninges manglende evner og udviklingsniveau: *"De tror banken stjæler deres penge og forstår efter 3 år stadig ikke, hvad en budgetkonto er"* – i stedet for en erkendelse af, at den opgave, de som sagsbehandlere er sat til at løse, er alt for omfattende og forskelligartet til de sociale indsatser, de har at arbejde med.

7.2 Hvad skal der ifølge sagsbehandlerne til for at starthjælpsmodtagerne kan blive selvforsørgende?

I spørgeskemaundersøgelsen er sagsbehandlerne blevet spurgt, hvilke faktorer der har betydning for, at familierne kan blive selvforsørgende. Altså den konstruktive vinkel på problemerne. Sagsbehandlerne blev bedt om at pege på mindst tre faktorer, der kan have betydning for at blive selvforsørgende.

Tabel 7.2: Hvilke faktorer har betydning for, at familierne kan blive selvforsørgende? Antal sagsbehandlere

	Vigtigste	Næst vigtigste	Andre
Vilje/indstilling	5	2	1
Kultur	1	3	5
Familie		3	2
Helbred	2	1	2
Uddannelse/erhvervs erfaring	1	1	2
Sociale kompetencer		2	1
Integration		2	
Love, regler		1	2
Jobmuligheder	1		
Social integration	1		
Holdning i befolkningen/arbejdsplads		1	1
Sprog	1	1	1
Økonomi	1		1
Kendskab til samfundet	1		1
Alder			1

Tabellen viser for det første, at der langt fra er enighed mellem sagsbehandlerne om, hvad der skal til for, at familierne kan blive selvforsørgende. Der er meget forskellige meninger.

Interessant nok er 'vilje og indstilling' tilsyneladende en vigtig faktor, selv om den slet ikke blev nævnt som en barriere i spørgeskemaet – men dog blev diskuteret på dialogmøderne.

Til gengæld nævnes sprog ikke særlig meget som konstruktiv faktor, selv om det var den vigtigste barriere.

Det skal også nævnes, at familien kan spille en rolle for at blive selvforsørgende, og her tænkes bl.a. på, at kvindernes position er meget knyttet til familien.

Endelig er der enkelte, som peger på, at der er uheldige love og regler, som hæmmer selvforsørgelse, ligesom det nævnes, at arbejdspladser og befolkning har negative eller diskriminerende holdninger.

7.3 Sammenfatning

Det er sagsbehandlerne opfattelse at starthjælpens lave niveau kan motivere ressourcestærke modtagere af starthjælp til at komme i arbejde hurtigt. Andre starthjælpsmodtagere er oppe mod – dels strukturelle barrierer, dels personlige barrierer: der er ikke arbejde at få, og med rigeligt arbejdskraftudbud er arbejdsgivernes sprog og kvalifikationskrav svære at opfylde for mange flygtninge og indvandrere. Dertil kommer de personlige barrierer som fx sygdom og traumer, kultur og 'vilje'. Det er disse strukturelle og personlige barrierer, der helt overvejende bestemmer, hvorvidt starthjælpsmodtagerne kommer i arbejde og bliver selvforsørgende og ikke, at starthjælpsydelsen har et særligt lavt niveau.

Ifølge spørgeskemaundersøgelsen er der således også kun 7 % af starthjælpsmodtagerne, der har været i arbejde. I stort set alle eksempler drejer det sig om hårdt fysisk arbejde uden særlige karrieremuligheder eller perspektiver for blivende arbejde.

Sagsbehandlerne oplysninger giver anledning til at overveje, om den sociale indsats, der ydes starthjælpsmodtagerne, i sig selv udgør en barriere for deres mulighed for at blive selvforsørgende: Selvom ganske mange i gruppen af starthjælpsmodtagere tilsyneladende er uddannede og derfor burde have et uddannelsesmæssigt udgangspunkt, der kan bygges videre på, så tilbydes revalidering tilsyneladende sjældent. Derudover er der meget stor variation og forskellighed i starthjælpsmodtagernes beskæftigelseserfaringer, uddannelsesniveau, sygdomsproblemer, kulturelle baggrund mv., som sagsbehandlerne skal takle i deres arbejde, men de fortæller ikke om variation i indsats og tilbud. Det forekommer omfattende at skulle tilbyde hjælp til integration og arbejdsplacering på fagligt højt niveau til flygtningegrupper, der ifølge sagsbehandlerne beretninger – både rummer flygtninge med høj uddannelse fra samfund, der er fortrolige med moderne samfunds teknologi og institutioner, og med flygtninge uden uddannelse, nogle analfabeter fra små landsbyer i udviklingslande, hvor man ikke kender til moderne teknologi, arbejdssedler, lønsedler, skattevæsen og tillid til bankvæsen. Sagsbehandlerne skal arbejde med flygtninge, der har en arbejdsidentitet, og andre, der ikke har. Med mennesker, der er syge eller svært traumatiserede og med mennesker, der kommer fra så forskellige steder som Congo, Bhutan, Afghanistan, Iran, Irak, Somalia osv. Umiddelbart giver dialogmøderne indtryk af, at den sociale indsats kunne være mere fokuseret i forhold til de enkelte gruppers vanskeligheder og ressourcer, hvis arbejdsfeltet – at skaffe starthjælpsmodtagerne i beskæftigelse med henblik på selvforsørgelse – skal opfattes som prioriteret.

7.4 Hvilke konsekvenser har det for familierne, at de lever på langvarig starthjælp?

Starthjælp betyder et liv under eksistensminimum

Sagsbehandlernes erfaringer er, at flygtninge og indvandrere, der har levet på starthjælp i lang tid, har en meget stram økonomi, som gør dagliglivet svært og integrationsbestrebelse vanskelige. I en enkelt region er det opfattelsen, at starthjælpsmodtagerne i realiteten får det samme som kontanthjælpsmodtagere, fordi man via enkelttydelser er nødt til at supplere starthjælpsmodtagerne op. Forskellen er så, at starthjælpsmodtagerne (og sagsbehandlere) må bruge en masse kræfter på at søge, begrunde og bevilge disse ekstraydelser. Men under alle omstændigheder er erfaringen, at livet på starthjælp er hårdt og nedbrydende:

”For borgere på starthjælp – og som har været det i rigtig mange år, kan man næsten se, hvordan det dræner dem. Hvordan de lever og må vende femøren endnu engang for at se, om de kan få det hele til at hænge sammen. De drænes for energi. Og du skal have energi både til din familie – på det personlige plan, men også hvis du skal sælge dig selv til en arbejdsgiver... Og det har du ikke, når du tænker på, hvordan du skal få mad på bordet i næste uge... Økonomien fylder helt utrolig meget, og det overskygger ligesom alle de andre ting.”

Der tales om en generel nedslidning: *”De er blevet nedslidt af at være på starthjælp. Deres psyke er nedslidt. Deres familierelationer bliver nedslidt. Deres selvværd bliver nedslidt. Og hjemmet bliver nedslidt”.*

Selvom starthjælpsmodtagerne på forhånd har fået defineret deres problem til at handle om manglende beskæftigelse – så er deres helt primære problem tilsyneladende daglig overlevelse.

Erfaringerne er, at familierne efter de faste udgifter er betalt og en del af børnefamilieydelsen overført til budgetkontoen sidder med meget lave rådighedsbeløb: 3-5.000 kr. om måneden til en familie med 3-4 børn. At leve lang tid på starthjælpsniveau betyder at leve på et niveau så lavt, at sagsbehandlere taler om det som ”under eksistensminimum”:

”Du lever nede på det, jeg vil kalde eksistensminimum... ja faktisk under. For hvis man udregner eksistensminimum, så skulle de have mere pr. måned.”

Det er et beløb så lavt, at det er vanskeligt at købe en sund kost, som er vigtig, hvis man skal kunne koncentrere sig om indlæring, mener sagsbehandlere. Også selvom man kun handler i discountbutikker:

”Der er jo ingen hylder, hvor der står starthjælpsmodtagere på, hvor varerne kun koster halvdelen. Noget af det vi kan se – vi har specielt en familie, som er begyndt at reagere og har nogle symptomer, fordi de lever rigtig rigtig dårligt. De har simpelthen ikke råd til at gå ud og købe ordentlig mad, og så lever de af ris og yoghurt, og så bliver

*man fejlernæret... og så går det ud over hjernen, og man kan ikke til-
egne sig ny viden.”*

Det giver problemer, og det bliver det problem, de voksne starthjælpsmodtagere bruger deres energi på frem for fx sprogindlæring:

”De skal spise, de skal have tøj, de skal være i aktiviteter. Der er altså ikke penge. Jeg synes, vi gør dem til klienter frem for at få dem ind på arbejdsmarkedet. De er nødt til at finde en vej, hvor de kan overleve deres dagligdag – hvordan de næste dag kan få mad på bordet – og noget tøj. Det er det de tænker meget på (frem for på sprogindlæring og uddannelse).”

Alle kræfter skal bruges på daglig overlevelse

Det er sagsbehandlerens opfattelse, at nogle flygtninge og indvandrere på langvarig starthjælp er så fattige i deres fremtoning (tøj og sundhedstilstand) og har deres fremtoning imod sig, når de fx skal søge job, at de reelt isoleres frem for at blive integrerede. Men det største problem er, at flygtninge og starthjælpsmodtagere må bruge al deres energi til overlevelse i hverdagen:

”Jeg har en enlig mor med fire hjemmeboende børn, som har sagt til mig: ”Hvordan vil du have jeg skal være i Danmark. Nu har jeg været her i snart tre år, og I bliver ved med at sige, at I vil hjælpe mig. Men I hjælper mig ikke: Mit hus er dårligt, jeg kan ikke købe mad og tøj til mine børn, for det har jeg ikke penge til. Og når jeg ikke kan passe ordentligt på mine børn og mig selv, så kan jeg heller ikke koncentrere mig om min danskundervisning. Hvordan vil du have jeg skal være i Danmark?” – og jeg tænker: det er faktisk et rigtig godt spørgsmål.”

Ressourcefyldte boligområder er ikke en mulighed på starthjælp

En af de helt tunge udgifter på budgettet er ofte boligudgiften. Spørgeskemaundersøgelsen viser, at 101 personer svarende til 25 % af alle de starthjælpsmodtagere, der indgår i undersøgelsen, modtager boligstøtte efter § 23 stk. 4 i lov om individuel boligstøtte (det er, efter vores opfattelse, et bemærkelsesværdigt resultat, da det drejer sig om en snæver undtagelsesbestemmelse, og vi tænker, at respondenterne kan have forvekslet denne paragraf med § 34 om særlig boligstøtte, som ofte bringes i anvendelse). Sagsbehandlerne skriver i deres begrundelse for støtte, at den bevilges efter reglerne og kan skyldes både høj boligudgift og en lav indkomst.

Trods boligstøtten er boligplacering et problem. For selvom flygtninge og indvandrere er bevidste om, at boligplacering uden for belastede boligområder kan have betydning for integrationsmuligheder og adgang til ressourcefyldte netværk, som også kan hjælpe til selvforsørgelse – er det ofte ikke muligt at undgå disse boligområder, når udsigten er længerevarende starthjælpsydelse. Sagsbehandlerne må placere flygtninge og indvandrere i de belastede boligområder, selvom deres faglige viden og lokalpolitikere og målet om integration og selvforsørgelse tilsiger dem noget andet:

"Hvordan får man job? Det gør man via sit netværk. Det viser alle undersøgelser i Danmark. (Men) vi holder dem ude af foreningslivet, og vi er gud hjælpe mig også nødt til at holde dem ude af boligområderne. Vi er nødt til... at tage hensyn til den her starthjælp. Så vi er nødt til at placere dem udelukkende de steder, hvor huslejen er billig... det er særligt socialt belastede boligområder, som vi har ude hos os. Og der er bare ikke nogen diskussion. Før i tiden havde vi en aftale med politikerne om, at vi prøvede at placere flygtningene uden for disse belastede boligområder."

"Vi har familier, som har ønsket at bo centralt i xx- kommune, hvor jeg har meddelt dem, at det er jeg sørme ked af, men der er jo ikke penge til det. Men nogle af de gode integrationshistorier, vi har, er faktisk dem, hvor familierne har haft lyst til at bo et andet sted end oppe i ghettoen, men hvor de rent faktisk kan komme med ned i den lokale fodboldklub eller komme med forældreforeningen i børnehaven... men der kan vi ikke placere dem, som vi har kunnet før."

Muligheden for at bruge de mere ressourcefyldte lokalsamfund i integrationsarbejdet vanskeliggøres altså af den lave starthjælp.

Også sygehusbehandling for sygdom, kronisk eller akut kan blive et økonomisk problem for starthjælpsmodtagere, fordi udgiften til transport til kontrolbesøg ikke dækkes som uforudset enkeltudgift, hvis det drejer sig om kronisk sygdom (fx aids eller malaria). Udgiften til transport i forbindelse med akut sygdom dækkes typisk heller ikke medmindre, der er tale om udrykning. Problemet er, at starthjælpsmodtagerne ikke har penge til transporten. En sagsbehandler, der har erfaring med problemet, fortæller:

"Alle vore borgere bor i en radius af 50 km fra xx sygehus, og hvis de bliver alvorligt syge, så skal de selv betale transporten, også selvom det er taxi, og det kan blive en udgift på 1.300 kr. Vi kan ikke gå ind og bevilge til dem, og vi har stået i situationer, hvor folk har sagt: "Fint, så tager jeg ikke på sygehuset", og den er altså gal."

Træk i starthjælpen

Sagsbehandlerne omtalte også i dialogmøderne det, de opfatter som meget skrappe sanktioner for at trække starthjælpsmodtagerne i deres ydelse, hvis regler og aftaler ikke overholdes. Dermed bliver økonomien endnu dårligere. Et eksempel er en starthjælpsmodtager, der blev trukket et par dage i hjælpen, fordi sprogproblemer og misforståelser førte til starthjælpsmodtagerens utilsigtede brud på reglerne (henvendte sig på et forkert kontor). Andre eksempler er mindre brud på reglerne, og sagsbehandlerne trækker efter reglerne i ydelsen, men synes det er svært, især når der er tale om små brud på reglerne:

"Har du været væk en time ubegrundet, så er det en hel dags ydelse, der ryger... jeg synes, det er urimeligt. Det vil jeg gerne indrømme."

Sagsbehandlerne blev i spørgeskemaundersøgelsen spurgt: *”Er modtagere af langvarige ydelser på starthjælpsniveau blevet trukket i deres ydelse?”* Sagsbehandlerne har oplyst, at 49 modtagere af starthjælp har fået trukket i deres ydelse – svarende til 12 % af alle de modtagere, der indgår i undersøgelsen. I spørgeskemaundersøgelsen angiver sagsbehandlerne udeblivelse fra aktiveringstilbud, praktik, undervisning mv. uden afbud som årsager. Og i nogle tilfælde manglende lægeerklæring i forbindelse med udeblivelse. Tallet er ikke umiddelbart stort, men dialogmødernes drøftelse af problemet viser, at de træk, sagsbehandlerne foretager i ydelsen, fylder meget for dem – måske fordi ydelsen i forvejen er meget lav, og fordi reglerne kan forekomme urimelige.

Budgetrådgivning og overlevelsestrategier

Sagsbehandlerne taler i dialogmøderne om, at meget af deres tid går med samtale med starthjælpsmodtagerne om økonomi. Sagsbehandlerne er i spørgeskemaundersøgelsen blevet spurgt om, i hvilket omfang de tilbyder budgetrådgivning.

Tabel 7.3: Modtager starthjælpsmodtagere oftere budgetrådgivning end almindelige kontanthjælpsmodtagere?

	Procent af sagsbehandlere	Antal sagsbehandlere
Ja, altid	12 %	6
Ja, nogle gange	36 %	19
Nej	46 %	24
Uoplyst	6 %	3
I alt	100 %	52

Tabellen viser, at næsten halvdelen (46 %) af sagsbehandlerne har svaret ’nej’, mens 36 % har svaret ’nogle gange’, og 12 % har svaret ’altid’. Der er altså en tendens til, at sagsbehandlerne yder mere budgetrådgivning til modtagere af starthjælp end til almindelige kontanthjælpsmodtagere. En stor del af sagsbehandlerne har uddybet deres svar.

I nogle tilfælde handler det om, at starthjælpsmodtagerne har dårlig økonomi og har svært ved at betale deres regninger:

- *”Grundet deres økonomiske situation. Der er mange regninger, som de har svært ved at betale. Har nogle gange afholdt økonomimøde m. borgerne på starthjælp/introduktionsydelse.”*
- *”Der er mange spørgsmål i forhold til økonomien. Problemer med at overskue, da rådighedsbeløbet er lavt.”*

I andre tilfælde er det fordi starthjælpsmodtagerne ikke forstår det danske system og derfor må have særlig rådgivning:

- *”ofte for at få forklaret begreber som budgetkonto, nemkonto, gennemsnit, skat/skattefradrag og a conto, og mange kommer mange*

gange og skal have forklaret ovenstående igen og igen, da de tror, at kommunen og deres bank stjæler deres penge.”

Når næsten halvdelen af sagsbehandlerne svarer nej til spørgsmålet, om de yder mere budgetrådgivning til starthjælpsmodtagere, handler det måske også om, at starthjælpsmodtagerne har ”tilpasset” sig ydelsesniveauet og fundet deres egne strategier.

Sagsbehandlerne fortæller i dialogmøderne, at starthjælpsmodtagerne har lært, at de må spare på maden, og mange spiser kød højst to gange om ugen og lever ellers af ris og bønner, og de køber altid genbrugstøj. Samtidig betyder den lave ydelse, at der ikke er mulighed for at spare op, hverken til at forbedre den materielle situation: forbrugsgoder, familiesammenkomster, vintertøj, osv., men heller ikke til uforudsete udgifter. Og det er med til at gøre dagliglivet anstrengt. Deres økonomi er uden fleksibilitet, og de har sjældent mulighed for at købe på udsalg eller købe billige tilbud. Økonomien levner ikke råderum.

Enkeltudgifter

En af de strategier, starthjælpsmodtagerne bruger, er at søge hjælp til enkeltudgifter. I spørgeskemaundersøgelsen bliver sagsbehandlerne spurgt, i hvilken udstrækning modtagere af starthjælp søger hjælp til enkeltudgifter. Sagsbehandlerne oplyser, at 173 modtagere af langvarig starthjælp har søgt om betaling af enkeltudgifter. Det svarer til 43 % af alle de personer, der indgår i undersøgelsen. Af sagsbehandlernes svar fremgår det, at de dækkede udgifter typisk er til medicin, tandlæge, briller og forskellige former for sygebehandling, fx fysioterapi og psykolog. Desuden udgifter til boligen: elregning, vand og varme, etablering i ny bolig og flytning.

Sagsbehandlerne er blevet spurgt om ansøgningerne om enkeltudgifter imødekommes: 60 % af sagsbehandlerne svarer ’ja, som regel’, 36 % svarer ’en gang imellem’, og kun 4 % svarer ’nej sjældent’. Den lave afslagsprocent kan hænge sammen med, at sagsbehandlerne er ”målrettede” i deres henvisning af starthjælpsmodtagere til at søge enkeltydelser, fordi de ved, hvilke behov kommunen bevilger enkeltydelser til, og hvilke ikke. I det lys skal man måske også se, at 29 % af sagsbehandlerne svarer nej på et spørgsmål om, hvorvidt de henviser deres klienter til at søge enkeltydelser.

Gæld

En anden af de strategier, starthjælpsmodtagerne bruger, når økonomien ikke kan løbe rundt, eller de ønsker et større forbrugsgode, er ifølge sagsbehandlerne at optage lån. Det kan være til fx en computer, en cykel, en brugt bil eller måske et fjernsyn, der ikke bevilges i mange kommuner, fordi det medfører en løbende udgift til licens. Lånene optages som privatlån hos landsmænd, i bankerne eller hos de firmaer, der sælger forbrugsgodet – og har ofte en endnu værre økonomisk situation som konsekvens:

”Det resulterer i, at når de så ikke kan betale alle de regninger, der kommer væltende ind ad døren hver eneste måned, så bliver de registreret som dårlige betalere. De kommer til at stå i Ribers, og så er der rigtig mange ting, som de ikke kan i deres fremtid.”

Sagsbehandlerne blev i spørgeskemaundersøgelsen spurgt, hvilke negative effekter de mener, starthjælpen har. Et af svarene er, at starthjælpsmodtagerne oparbejder gæld. Her er nogle af svarene fra spørgeskemaundersøgelsen, som også viser, hvad den oparbejdede gæld bruges til:

- *”Gæld oparbejdes for modtageren, der bliver deprimeret over ikke at have råd til det, andre har.”*
- *”Bekymringer over, at deres børn ikke får det samme, som danske børn kan få.”*
- *”Ikke selv råd til sygebehandling overhovedet.”*
- *”Fattigdom, som giver sig udslag i dårlig ernæring, manglende integration i lokalsamfundet, da der ikke er råd til at deltage i foreningslivet overhovedet. Somme tider gældsættes til ublu renter, der kun gør det værre. - Isolation. Gør det svært for mange at bevare motivation og øje for fremtiden.”*

Sort arbejde

En tredje strategi, når økonomien ikke rækker, er at arbejde sort. Men erfaringerne er forskellige. Fra nogle kommuner er erfaringen, at det ikke er muligt at arbejde sort: Enten fordi modtagere af langvarig starthjælp er så dårlige, at end ikke eget netværk kan bruge dem som sort arbejdskraft, eller kommunerne er så små og gennemsigtige, at det ikke er muligt at arbejde sort, fordi risikoen for at blive opdaget er for stor.

Andre har erfaringer med, at der bliver arbejdet sort. Sagsbehandlerne er opmærksomme på, at det ikke kan accepteres, og der bliver sanktioneret, når det opdages. Modellerne omkring sort arbejde er forskellige: Nogle har arbejde på et pizzeria og får 50 kr. i timen eller mad med hjem. Andre arbejder sort på deres praktikplads efter normal arbejdstid. En tredje model er udnyttelse af børnenes frikort: Når et barn i familien kan få frikort tager ”de” alt det arbejde, de kan få – og så arbejder hele familiens voksne og også yngre søskende til frikortet er udnyttet. På den måde medvirker flygtningebørnene til forældrenes forsørgelse.

Nogle sagsbehandlere finder, at starthjælpen indirekte er med til at skubbe starthjælpsmodtagerne ud i det sorte arbejde eller ud i gråzoneområder, fordi de intet alternativ har:

”De rigtige arbejdsgivere giver dem ikke job. Så er de nødt til at finde nogle andre veje for at overleve... pointen er, at det er meget bekymrende, når vi skal rådgive i disse familier. Vi gør vores bedste for, at de skal følge den rette vej. Men forestil dig, at det er dig, der har nogle børn, der skal have mad på bordet. Hvad vil du vælge? Ville du

vælge at køre den rigtige vej, når du ikke får noget ud af det? Nej, man er nødt til at finde en anden vej til overlevelse.”

At blive sat under administration

Endelig er der en sidste strategi, som på en måde både er forvaltningens og starthjælpsmodtagernes: at blive sat under administration: Sagsbehandlerne blev i spørgeskemaundersøgelsen spurgt: *”Hvor mange er sat under administration og med hvilke begrundelser?”*

Ifølge opgørelserne er 49 personer på starthjælp sat under administration, hvilket svarer til 12 % af alle personer i undersøgelsen. (3 sagsbehandlere har ikke angivet, hvor mange der er sat under administration). Begrundelserne er flere, men en meget hyppig begrundelse er, at starthjælpsmodtagerne selv beder om at blive sat under administration, så de er sikre på, at husleje og andre faste udgifter bliver betalt. I andre tilfælde er de enige med sagsbehandleren om, at det nok er bedst, at kommunen betaler de faste udgifter for dem, fordi de har svært ved selv at administrere deres økonomi. Og endelig er der eksempler på ekstraudgifter eller fx en boligudgift – der ikke er betalt til tiden: Når kommunen så har ydet hjælp via enkeltudgifter, er det sket med krav om administration.

Mister troen på fremtiden

Sagsbehandlerne erfarer, at en af konsekvenserne af, at starthjælpsmodtagerne ikke kan komme ind på arbejdsmarkedet og vedbliver på start-hjælp er, at de bliver opgivende og deprimerede, nogen bliver selvdestruktive andre udadreagerende og aggressive. De ser ikke et perspektiv om en bedre tilværelse foran sig, de får ikke plads på arbejdsmarkedet og kan ikke honorere lovgivningens krav.

Efter en første 'honeymoon' fase, og den første tid med tiltro til fremtiden og et håb om at kunne forandre sin og familiens situation begynder starthjælpsmodtagerne at miste denne tiltro:

”Jeg synes, de ændrer sig. Jeg synes, de var mere glade til at starte med. Så begynder de at ændre sig, og de begynder faktisk at blive truende nogle af dem, truende imod systemet... fordi de har så mange frustrationer i deres hoveder, de kan ikke opnå de ting, de skal og lige pludselig er det os, det skal gå ud over.”

”Jeg møder nogen, som begynder at være deprimerede, psykisk dårlige. Så begynder vi at bruge tid på psykiatere, psykologer og alt muligt i stedet for virkelig at tage fat i og hjælpe dem bedre. Selvfølgelig bliver de deprimerede: et barn vil på udflugt, et barn vil måske købe en cykel, et barn vil have noget andet tøj: Altså - det er svært at være far og mor! Du har altså ingen penge... Vi er med til at fratage disse borgere deres selvspekt, fordi de skal komme og tigge og bede.”

Starthjælpsmodtagernes frustration og nogen gange desperation skal ses i sammenhæng med, at de er totalt afhængige af den hjælp, de kan få på de

forskellige kontorer i kommunen. Der er ingen alternative muligheder, når de ikke kan (få) arbejde og ikke har et netværk, der kan hjælpe. Det åbner for stress, for forsøg på at presse situationen, men også for at forsøge at skjule egne ressourcer i kampen for at leve op til kravene om at få hjælp til vintertøj til børnene, betaling af fysioterapi eller en ekstra varmeregning – eller for at undgå træk i starthjælpen.

Forælderrollen er svær på langvarig starthjælp

Roller som forælder kan ifølge sagsbehandler være svær at udfylde som langvarig starthjælpsmodtager. Sagsbehandlerne får henvendelser fra skolerne om, hvordan børnene flere år efter modtagelsen, hvor de fik nødvendigt udstyr – nu mangler nødvendig påklædning, fx tøj til idræt og tøj til dansk vintervej:

”Når man så kommer året efter, to år efter, tre år efter, så render de her børn stadig rundt i sandaler og en sommerjakke. For mor og far har ikke haft råd til at købe det her vintertøj. Der bliver det et problem. Det bliver et problem i idræt for de her børn. De vokser og de skal have nyt tøj årligt. Vi får simpelthen henvendelser fra skolerne om alt.”

Og forældrene indkaldes til samtale med skolerne – og får en klar oplevelse af, at de ikke lever op til de danske forventninger om forælderrollen. De får at vide, at:

”det er deres ansvar, at børnene har det rette tøj til gymnastik, udstyret til at gå i skole, madpakker, en skoletaske og kuglepenne med. Forældrene bryder sammen og siger: ”Vi ved ikke, hvor vi skal få pengene fra, for vi har ikke råd til det.””

Sagsbehandlerne er i spørgeskemaundersøgelsen blevet spurgt, om modtagerne af starthjælp oftere henvender sig for at søge om råd og vejledning end kontanthjælpsmodtagere: 33 % (17 sagsbehandlere) svarer ja, 61 % (32 sagsbehandlere) nej, og 6 % (3 sagsbehandlere) er uoplyst. Igen må svarprocenterne ses i sammenhæng med, at der også er svaret fra afdelinger, som i mindre grad tilbyder råd og vejledning i forhold til familiemæssige problemstillinger. Alligevel svarer næsten en tredjedel af sagsbehandlerne ja.

Mange sagsbehandlere har i spørgeskemaerne uddybet svarene ved at påpege, hvilke områder starthjælpsmodtagerne efterspørger råd og vejledning på. Her viser det sig, at det især er økonomiske problemer og spørgsmål, der er i fokus, men også usikkerhed omkring det danske system og vores institutioner og om hverdagslivet og hverdagsproblemer i Danmark:

- *”Hvordan kan jeg få flere penge?”*
- *”Hvordan de skal få pengene til at slå til.”*

- *"Hvordan/om de kan få hjælp til betaling af regninger (tv-licens, fodboldstøvler eller cykler til børn + helbredsmæssige problemer)."*
- *"De kommer for at få hjælp til at forstå tilsendte breve og beskeder fra børnenes skole/institution. Søger råd om børneopdragelse, ægteskabsproblemer, konflikter."*
- *"Alt lige fra børneopdragelse, prævention, madpakker, brug af el til familiesammenføring - simpelthen alt!"*

Konsekvenser for de unge under 25

Det er generelt sagsbehandlernes erfaring, at de enlige unge under 25 år er ekstra hårdt ramt. De har ikke en børnefamilieydelse at supplere med, og de har ofte store boligudgifter (fordi det er umuligt at skaffe billigere boliger), som efterlader dem med et rådighedsbeløb på 1.000-2.000 kr. om måneden. Det er så lav en underholdsydelse til mad, tøj, transport, mobiltelefon, medicin, tandlæge, fritidsaktiviteter osv., at det ikke kan hænge sammen. Sagsbehandlerne ved godt, at danske unge kan have tilsvarende lave ydelser at leve for, *"men de har trods alt nok en far og mor, man kan gå hjem til en gang imellem og få noget at spise. Og det kan de ikke, for de har ingen forældre."*

Nogen steder har man følt sig tvungne til at placere unge starthjælpsmodtagere – uden kendskab til hinanden – to og to i etværelseslejligheder for at sikre, at der overhovedet var et rådighedsbeløb tilbage, når huslejen var betalt.

Erfaringen er, at den lave underholdsydelse isolerer de unge fra netværk, fra det almindelige ungdomsliv, fra klubber og idrætsaktiviteter:

"Det koster 80 kr. at komme i biografen, og en 50'er koster det i hvert fald at komme i xx svømmehal. Så det er ikke mange gange om måneden, man har mulighed for at tage med de andre."

De unge selv er opmærksomme på fx idræt som en social aktivitet, der kan bidrage til integrationen og tvinge dem til at bruge det danske sprog, men økonomien forhindrer det:

"De har simpelt hen ikke penge til det. Og så er der mange, der siger, at hvis de vil dyrke motion, kan de løbe en tur. Ja, men der får de ikke den sociale del med. De får den sunde del med, men den mentale sundhed den glipper... hvis ikke man kommer ud og interagerer med andre mennesker så bliver man ikke ordentligt integreret."

Der er også eksempler på det, sagsbehandlerne selv kalder:

"Uhensigtsmæssige strategier i forhold til at kunne leve under de økonomiske vilkår: der er jo fx unge under 25, som lever med meget meget dårlig økonomi – det er ikke udtalt, men det ligger mellem linjerne: det er måske kriminalitet, det er måske prostitution, det er må-

ske at bruge sin tid i nogle sammenhænge eller miljøer, som ikke er hensigtsmæssige for at få en uddannelse eller komme i arbejde i Danmark.”

Særligt om børnene

Sagsbehandlerne har erfaringer, at starthjælpen går hårdt ud over børnene og det liv, de kan leve. Det handler om påklædning, mad, fritidsliv, integration. Om at skulle bidrage til familiens forsørgelse allerede som barn, hvor det måske var mere hensigtsmæssigt at koncentrere sig om integration, skolegang og uddannelse. Om et liv så langt fra de jævnaldrendes, at det måske bliver strategien 'at søge udenfor'. – Og det handler om at mangle forældrene, der savner overskud til at være forældre.

Og børnene finder hurtigt ud af, at de ikke er som deres jævnaldrende. Det behøver ikke at være et problem, hvis man i øvrigt er et ressourcefyldt barn. Men det er disse børn sjældent bl.a. efter en årrække på starthjælp:

”De er jo ikke som dem, de går i skole med – det er de ikke. Vi har lige haft et eksempel på børn som er 7, 10 og 12, og som aldrig selv holder fødselsdag, og som aldrig kommer med til fødselsdage, som bliver holdt i skolen, og som ikke deltager i nogen sociale arrangementer i skolen, som er forbundet med, at man skal lægge en 20er i klassekassen – eller man skal have noget med. Hvis det er sådan fra første til niende, så er man isoleret. Så er man udelukket fra fællesskabet.”

Sagsbehandlerne har også erfaringer med unge, der ikke kommer med på afgangsklassernes studieture, fordi der ikke er penge til det. Udgiften betragtes ikke som en uforudset enkeltudgift, og der ydes derfor ikke hjælp.

Med undtagelse af små byområder i en enkelt region er erfaringerne, at børn af starthjælpsmodtagere ofte ikke kan deltage i foreningsliv og sportsklubber, som koster kontingent og kræver udstyr, fordi forældrene ikke kan afholde udgiften af starthjælpen. Erfaringen er, at forældrene gør alt for at prioritere børnene, men løbende kontingent, sportsudstyr, der skal fornys og de udgifter, der følger af det sociale liv i tilknytning til aktiviteterne, bliver for meget.

Børnefamilieydelsen er ikke nogen hjælp her, fordi mange af familierne har et rådighedsbeløb der gør, at *”i hvert fald halvdelen af børnefamilieydelsen må overføres til budgetkontoen for overhovedet at få den til at løbe rundt. Og den resterende halvdel skal bruges til nyt tøj til børnene.”*

Selvom enkelte kommuner tilkendegiver, at de prøver at hjælpe forældrene med ekstraydelser, der kan give børnene mulighed for fritidsaktiviteter – fx ved at får private Lions-klubber eller frivilligforeninger til at give – så kan det være en bjørnetjeneste, som i sidste ende er med til at udstille forældrenes manglende mulighed for at leve op til forælderrollen: De kan ikke del-

tage i kørselsordningen i fodboldklubben. Deres børn bliver afhængige af, at andre forældre altid skal have dem med, de kan ikke deltage i sociale arrangementer, som rummer sammenhænge, der koster penge: udflugter, fælles mad mv. En sagsbehandler forklarer:

”Du mister din status som far og mor hos barnet, og du mister også selv din status: for det er ikke dig mere, der kan handle. Du bliver nødt til at spørge de andre, om de kan tage dit barn med... Og forestil dig en gang – du kan godt overleve en gang, 2 gange, 3 gange, 4 gange, 5 gange: så kommer det hele op. Så eksploderer man.”

Det handler om at miste autonomi. Kontrollen og råderetten over eget liv begrænses.

Nogen gange bevilges hjælp til børnenes fritidsliv via en § 52 (§ 52c efter 1.1.2011.), hvis det skønnes, at børnene har særlige behov (typisk ifølge en § 50 light).

Andre steder er denne vej udelukket, når der ikke er et grundlag for at starte en § 50 undersøgelse:

”Man starter jo ikke en § 50 undersøgelse for at få et barn i fritidsklub. Så skal det jo være, fordi barnet er udsat på andre måder. Og det er altså ikke nok, at man er barn af en flygtning... For at vi kan bevilge, skal det jo være en rimelig begrundet uforudset enkeltudgift. Og at man vil starte til fodbold, er altså ikke en uforudset udgift. Det er jo noget, man selv har valgt, og så er den lukket der.”

I spørgeskemaundersøgelsen er sagsbehandlerne blevet spurgt, hvor mange starthjælpsmodtagere der har fået oprettet børnesager. Sagsbehandlerne har oplyst, at der er oprettet 36 børnesager blandt personer med langvarige starthjælpssager. Der er 8 sagsbehandlere, som ikke har oplyst noget om børnesager.

Tallene bekræfter dialogmødernes erfaringer med, at børnesager – også § 50 light sager – ikke er en almindelig anvendt strategi.

Sportsklubberne har ifølge dialogmøderne tilsyneladende også en mulighed for at søge hjælp til børnenes deltagelse hos DGI, men får det ikke altid gjort:

”Det er klubberne, der skal gøre det for dem, og det er de ikke altid så villige til at hjælpe med. Og det gør nogen gange, at børnene ikke altid får så megen kontakt med de danske børn – udover dem de har i skolen... I en klasse, der spiller stort set alle drengene fodbold, og det kan de så ikke altid være med i.”

Sommerferieoplevelser er heller ikke en del af disse børns liv. I en kommune sørger sagsbehandlerne for, at der afsættes midler til en endags tur for

børnene: ”så de kan komme i Bon Bon land. Så de kan komme i skole til de andre børn og sige: der er sket noget i min sommerferie”. I en anden kommune bliver ferieoplevelsen en endags tur til Fårup Sommerland. Nogle ’oplevelsesparker’ bevilger børnene frikort. Problemet er imidlertid, at udgiften til transport ikke er dækket, og så har børnene reelt ingen mulighed for at udnytte frikortet.

Mange af børnene vælger, så snart det er muligt, at få et fritidsjob, og sagsbehandlernes opfattelse er, at ”de faktisk giver mange af deres fritidsjobpenge til forældrene for, at forældrene kan klare sig”. Samtidig er det erfaringen, at børnene lægger mange kræfter i disse fritidsjob – kræfter som mere hensigtsmæssigt kunne bruges på samvær med kammerater eller på skolearbejde for senere at kunne få en uddannelse:

”Det er nogle unge mennesker, som vi gerne vil have laver deres lektioner. Vi vil også gerne have, at de bliver socialiseret ind i den gruppe, de skal være en del af. Og de har så meget, de skal forholde sig til. Og så skal de altså ud og køre med aviser...”

Sagsbehandlerne er generelt pessimistiske i deres vurdering af, hvilke konsekvenser det har for børnene at vokse op i disse familier med de meget lave ydelser, som på den ene side isolerer og marginaliserer disse børn og unge i forhold til deres jævnaldrende, men også ”fratager” dem deres forældre – bl.a. fordi de tvivler på forældrenes overskud til forælderrollen, når energien bruges til at finde løsninger på dagligdagens økonomiske vanskeligheder:

”Fattigdommen kan måske nogle gange skade forældreevnen, fordi det skaber så mange andre problemer. Fysiske og psykiske. Måske mest psykiske og nedslidning af motivation og engagement osv. Også i forhold til at kunne opdrage børn eller inspirere børnene til en anden levevej.”

Sagsbehandlerne ser en fare for starthjælpsmodtagernes børn, der vokser op med forældre, der mangler overskud til deres børn og med egne livsbetingelser, som måske er med til at placere dem på kanten af samfundet, sammen med de andre børn, der heller ikke kan komme med på studieture, i ungdomsklubben eller i sportsforeningen:

”Hvis du hele tiden har det der med, at du ikke kan det samme som de andre. Hvem er det så du som ung vælger at være sammen med? Det er nogen, som har nogenlunde de samme betingelser som dig selv. De vælger jo dem, som ligner, eller som ikke har så meget...”

Og sagsbehandlerne ser en fare for, at børnene mister deres forældre, fordi forældrene ikke kan støtte børnene – rollefordelingen bliver skæv, og de mister status som forældre.

Problemstillingen omkring at miste status som forældre fremhæves af en sagsbehandler, der beskriver, hvor vanskeligt det kan være at ende som forælder, arbejdsløs og starthjælpsmodtager, når man tidligere var den, der skaffede familiens forsørgelsesgrundlag og traf de vigtige beslutninger omkring familiens liv og børnenes opdragelse. Nu fyldes dagen med problemer over at være arbejdsløs, blive hængt af sprogligt – også af børnene, og over evige økonomiske bekymringer omkring dagen i morgen pga. de knappe ressourcer:

”Forestil dig, at du har nogle forældre, der ikke har økonomi til, at de kan hjælpe dig. Så begynder man at tænke, hvad slags forældre har jeg. Det starter småt og bliver stort. Man mister respekten langsomt og langsomt. Så lige pludselig har de ingen respekt for deres forældre... Og det kan være en far, der i det land, de kom fra, var ham der bestemte, ham der gjorde ting. Ham der skaffede penge. Ham der gjorde alt det, der skal til. ”Men far har ikke tid længere, fordi han har nogle problemer”: Han kan ikke finde arbejde, han kan ikke sprogget. Børnene udvikler sig meget hurtigere sprogmæssigt. Forældrene kan ikke følge med. Og de har heller ikke nogen redskaber, som de kan bruge til at gå i front for børnene og sige: ”Det er det du skal”. Jeg synes ikke, starthjælpen hjælper med at opdrage børn på en fornuftig måde, for forældrene har ikke længere overskud til at stå til rådighed for børnene.”

7.5 Sammenfatning

Sagsbehandlerne er, at modtagere af langvarig starthjælp har store vanskeligheder med at klare dagligdagen. Rådighedsbeløbet er så lavt, at det umuliggør sund og varieret kost, passende påklædning, penge til nødvendige sundhedsydelser og økonomi til integration i både arbejdsliv, fritids- og foreningsliv.

De enlige unge på langvarig starthjælp lever under særdeles vanskelige økonomiske betingelser. De har slet ikke råd til nyt tøj og til at gå ud, i klubber eller i byen, og har derfor ingen materielle ressourcer til at møde andre unge. De har typisk ikke – modsat danske unge - forældre eller andre ressourcestærke voksne at støtte sig til, og er derfor socialt udsatte som gruppe. De er i fare for at blive kriminelle og prostituerede.

For at spare på boligafgiften er starthjælpsmodtagerne ofte placerede i resourcesvage boligmiljøer, hvor der sjældent er den støtte til integration og netværksdannelse, der kunne bidrage til selvforsørgelse.

Flygtningene presses på grund af økonomien, ifølge sagsbehandlerne, ud i gråzoneområder med dyre lån og sort arbejde. Og de bruger en del af egne, men også forvaltningens ressourcer på at søge hjælp og rådgivning og på ansøgninger om dækning af enkeltudgifter. Flygtningene er fastlåste i deres situation, og mange må gå tiggergang om ekstra ydelser og samtidig skjule

ressourcer for at leve op til kravene for at få den ekstra hjælp. Det fører, ifølge sagsbehandlerne, til frustrationer, slukket fremtidshåb og nogle gange truende adfærd.

Økonomien gør det svært for starthjælpsmodtagerne at leve op til forældrerollen: økonomiske spekulationer dræner deres kræfter og gør det vanskeligt at klare udgifterne til børnenes mad og tøj – herunder de ekstraudgifter der er forbundet med børns skole- og fritidsinstitutionsliv – og det sociale liv med kammerater: børnene kan typisk ikke deltage i sociale arrangementer i skole og institutioner, hvis de er forbundet med den mindste udgift – eller deltage i og selv afholde fødselsdage, komme på udflugter, ferier og lignende. Samtidig påvirkes relationen mellem børn og forældre, ifølge sagsbehandlerne, når børnene tidligt skal bidrage med arbejde i den fritid, de burde bruge til uddannelse, lektielæsning og integration – for at undgå, at problemerne videreføres til næste generation. Endelig er sagsbehandlerne usikre på, om børnenes situation vil bringe dem ud på kanten af samfundet, hvor de kan møde andre børn og unge, som af forskellige grunde er marginaliserede og isolerede i forhold til fællesskabet.

Det er tydeligt, at børnene, ifølge sagsbehandlerne, betaler en høj pris for forældrenes placering på langvarig starthjælp.

7.6 Hvilken betydning har det for socialt arbejde, når flygtninge er langvarigt på starthjælp?

Sagsbehandlerne er i dialogmøderne blevet bedt om at fortælle om og diskutere deres erfaringer med, hvilken betydning langvarig starthjælp som forsørgerydelse har for det sociale arbejde og dermed den hjælp og støtte, de skal yde starthjælpsmodtagerne med henblik på, at de – som noget af det højst prioriterede – kan blive integrerede i det danske samfund helst ved at komme i arbejde og blive selvforsørgende. Med andre ord: hvilken betydning har starthjælpsydelsen for, at sagsbehandlerne kan bruge deres faglighed, tid og ressourcer på at hjælpe starthjælpsmodtagerne til rette og ud på arbejdsmarkedet?

Bag beslutningen om et lavt starthjælpsniveau som motivationsfaktor til selvforsørgelse som ydelse til flygtninge og indvandrere ligger værdimæssige og moralske overvejelser, som ikke nødvendigvis er samstemmende med de faglige værdier, som medarbejderne har, men som selvfølgelig skal styre deres faglige adfærd (altså de foreskrevne strategier og praksisser), og som systemet forventer, at sagsbehandlerne indretter sig efter.

Ingen på dialogmøderne stiller i princippet spørgsmålstegn ved dette: ”Vi bliver jo nødt til at holde os til den lovgivning, vi er sat til at forvalte”, men sagsbehandlerne tilkendegiver, at arbejdet med flygtninge og indvandrere

på langvarig starthjælp udfordrer dem på deres faglighed og de værdier, de synes skal præge den:

”Jeg synes, det er rigtig frustrerende at sidde i en funktion som socialrådgiver i den sociale indsats, hvor man har til opgave at integrere folk. Være i interaktion. Give vores borgere nogle redskaber til at kunne klare sig selv – til at skabe forandring for sig selv og sit liv. En forandring i forhold til: hvor kommer de fra, og hvad skal de i gang med – og hvor er det, de gerne vil hen. Og så er det en basal ting som penge – en forsørgerydelse, der tager al tiden. Jeg har ikke tid til at have de der processamtaler med mine borgere, fordi al tid går med frustration og med at få lagt en dæmper på frustrationsniveauet i forhold til: ”Jeg har ikke råd til at købe noget ordentligt mad - jeg har ikke råd til at give mine børn noget ordentligt tøj.””

Sagsbehandlerens frustration handler om, at hun møder familier i en udsat livssituation præget af tidligere vanskelige livsvilkår samt lang tid på en starthjælp, der gør det vanskeligt at få en dagligdag til at fungere.

Sagsbehandlerens erfaring er, at den indsats der skal til for at hjælpe familierne til en forandring af deres livsvilkår og selvforsørgelse ved at finde nye veje, nye handlemuligheder og nye strategier i en fremmed kultur, blokeres af starthjælpens lave ydelsesniveau, fordi den reducerer det sociale arbejde til evige samtaler om økonomi og daglig overlevelse, tager tiden fra relevant arbejde i forhold til selvforsørgelse og integration og sender modtagerne til forskellige kontorer for at få hjælp:

”Vi har begrænset forældrenes mulighed for at udtrykke deres problemer omkring dem selv og børnene og deres liv i fattigdom. De familier, vi arbejder med, har nu fire sagsbehandlere og hver deres fokus... Jeg tror, at hvis familierne fik plads, så kunne de give en meget bedre beskrivelse af, hvorfor de har de problemer, de har. Hvordan det er startet, og hvordan det har udviklet sig, og hvorfor de ikke rigtigt kan styre det. Men de skifter jo hele tiden scene med en ny sagsbehandler.”

Manglen på helhedsorienteret indsats kan ses som et signal om, at forventningerne til og ønsket om at investere i gruppen af starthjælpsmodtagere er begrænset.

Det er sagsbehandlerens erfaring, at økonomi fylder i samtalerne – også selvom arbejdet organisatorisk er tilrettelagt, så fx drøftelser om økonomi og jobplacering er adskilt i sagsbehandlerens arbejde. Det er svært at komme til at tale uddannelse og/eller jobplaner. Erfaringen er, at det var lettere at afvise samtaler om økonomi tidligere, da ydelsen var på et højere niveau. Dengang var der ”mere ro på”, så en samtale om jobplaner var mulig at gennemføre. Sagsbehandlerens erfaring er, at de ikke kan leve op til lovens intention om at hjælpe flygtninge og indvandrere til selvforsørgelse, fordi for megen tid nu bruges til samtale om økonomi.

Sagsbehandler i jobcentret siger:

”Jeg synes starthjælpen er en rigtig stor forhindring i at hjælpe dem videre, Økonomien er simpelthen det, der optager os alle sammen... Næsten 70 % af min tid – hver gang jeg har nogle samtaler, så snakker vi først økonomi. Selvom jeg fortæller dem, at det ikke er mig, der skal tale økonomi med dem. Men de er nødt til det – deres frustration går ud på, at de skal have mad på bordet. For nogle er det virkelig svært. Vi gør vores bedste, men det er lovgivningen, der forhindrer os i at gøre det rigtige.”

Sagsbehandlerne fortæller, hvordan de tidligere kunne bruge mere tid og ressourcer på det, de kalder kulturelt integrationsarbejde, fordi de efter at have hjulpet med budgetlægning og budgetkonto med god samvittighed – og bevaret selvrespekt og autonomi hos flygtningene – kunne afslutte økonomidiskussionen. Herefter kunne de bruge tiden på fx samtaler, om at kræfterne og pengene nu skal bruges til familien her i landet – og ikke familien i hjemlandet, familiens drømme for fremtiden, løbende støtte til familierne i et øget kendskab til det danske samfund og tale med forældrene om børnene og betydningen af at bakke op om, at de får en uddannelse:

”Det er jo svært. Hvordan skal man nå ind til de mennesker med budskaber, når det oppe (i hovedet) handler om penge, penge, penge? Og” hvordan skal vi få råd til ris til i morgen... og hvordan skal vi?? Altså, det bliver penge, penge, penge. Penge de ikke har. Det fylder det hele.”

”Før starthjælpen kom, der brugte vi enormt meget tid på at snakke om alle mulige fornuftige ting. Nu sidder vi og snakker økonomi hele tiden.”

På dialogmøderne fortæller sagsbehandlerne, at konsekvenserne for socialt arbejde er, at for meget tid bruges til at finde muligheder i indsatser og lovgivning, som kan lette det økonomiske pres på dagligdagen for de berørte starthjælpsmodtagere. Sagsbehandlerne ved, at når det er svært at skaffe arbejde og dermed selvforsørgelse, er starthjælpsydelsen en forventet langvarig ydelse. Det gælder derfor om at holde de faste udgifter på et så lavt niveau som muligt. Fra en region fortæller sagsbehandlerne, at de fx bruger megen tid på at sikre en så lav boligydelse som muligt:

”Jeg synes, man bruger ufattelig mange ressourcer på, at den er så lav den ydelse. På at finde nogle udveje. Vi prutter utrolig meget med udlejere om boligpriser – alt hvad den kan trække, for de har så lidt.(...) og jeg synes, man bruger alt for meget energi hver måned på det.”

Som beskrevet tidligere bruger starthjælpsmodtagere og sagsbehandlere meget tid på ansøgninger om enkeltydelser. Der er tilsyneladende forskellig praksis omkring, hvilke enkeltydelser kommunerne bevilger. Nogen giver til fodtøj, vintertøj, tandbehandling, medicin, transport til sygebehandling,

til psykologbehandling osv., andre kommuner gør ikke. Men dialogmøderne bekræfter, at mange kræfter og megen tid bruges på ansøgninger om enkelttydelser: på at skrive ansøgninger og argumentere for bevilling, på at finde ankestyrelsesafgørelser, på at søge opbakning hos samarbejdspartnere og på at nærlæse lovgivningen for at finde løsninger på starthjælpsmodtagernes problemer med økonomien og dagligdagen: varmt tøj, medicin, cykel til de voksne selv eller til børnene, tandbehandling, fritidstilbud eller bare en udflugt til børnene osv. – kræfter der tidligere kunne bruges til integrationsarbejdet:

”I kan jo regne ud med ressourcerne i kommunerne, at den tid vi sidder og bruger på det, den går desværre fra noget, vi kunne gøre, som var bedre. Vi skal bruge ekstra megen tid på at være kreative omkring lovgivningen og følge lovgivningen, som bliver mere og mere kompliceret. Vi skal ind og finde ankestyrelsesafgørelser – og vi skal tage drøftelsen med (starthjælpsmodtagerne), som ikke forstår sagerne – hvilket jeg godt kan forstå, fordi det er så specialiseret efterhånden. Det dræner andre ressourcer, som vi kunne bruge, før starthjælpen kom. Dengang brugte vi enormt megen tid på at snakke om alle mulige ting. Nu sidder vi og snakker økonomi hele tiden.”

Selvom enkelttydelserne, som det fremgår af spørgeskemaundersøgelsen, ofte bevilges, har det faktum, at man er nødt til at formulere ekstra ansøgninger til dækning af udgifter, der ofte hører en helt almindelig livsførelse til – en konsekvens:

”Systemet betyder jo, at man skal komme og bede om nogle enkelttydelser hele tiden... man er på så lav en ydelse, at hver eneste gang, der er en nødvendighed, der melder sig, så skal man komme og ansøge om det på et ansøgningskema. Det er ydmygende for mange af dem, og det er enormt hårdt. Og det er svært at skulle gøre det, for de har også brug for hjælp til det mange gange. Starthjælpsniveauet og integrationsydelsen lærer jo lidt, at man skal komme og bede om penge hver gang... fordi man ikke selv har en tilstrækkelig økonomi til at kunne disponere på en måde, så man kan opfylde basale behov... jeg tænker, at økonomien er en demotivationsfaktor i forhold til hele perspektivet. Og i forhold til vores arbejde. Det bliver det jo.”

Den dårlige økonomi fører til klientgørelse

Sagsbehandlerne er opmærksomme på, at de i deres arbejde og bestræbelser på at skaffe starthjælpsmodtagerne ekstraydelser, ofte er med til at klientgøre og umyndiggøre deres klienter – frem for at selvstændiggøre og ansvarliggøre dem. De må ty til at administrere fx børnefamilieydelsen, så der er penge til vintertøj til børnene, de får fx klienternes egen læge til at ’finde’ behov, som kan begrunde ekstraydelser til fx fodtøj. Og de/systemet ’lærer’ indirekte starthjælpsmodtagerne, at de skal fremstå ressourcetsvage og i realiteten skjule deres ressourcer, hvis de skal få disse ekstraydelser:

”Vi er med til at fratage de her borgere deres selvrespekt, fordi de skal komme og tigge og bede. Så vi er med til det – det handler lige pludselig ikke kun om arbejde – det handler om klientgørelse – det spil der går i gang nede i socialforvaltningen. Det, synes jeg, er stærkt bekymrende... Du ved, du skal komme og være så og så dårlig for at få nogle ydelser hos os. Så du skal ikke få fortalt, at du har det alt for godt, eller at du i øvrigt (tidligere) har klaret hele dit liv. Og det du fortæller, er jo også det, du bliver. Det bliver jo en del af din identitet. Så hver gang du er nede hos os, så spiller du det spil. Som så til sidst ender med: ”Nej jeg kan heller ikke finde ud af at få betalt den regning her – jeg ved ikke, hvordan jeg skal gøre”. Men (han) kunne klare det i Burma!... Men for at jeg kan give dig den bevilling, så søger jeg efter alle de ting, du ikke kan. For det er det, der skal få mig til at give dig bevillingen.”

Også børnene klientgøres. Hjælp til klubkontingent, kontingent i fodboldklubben, deltagelse i lejrskoler og lignende er ikke enkeltydelser, der ”bare” gives, da det i udgangspunktet ikke er uforudsete udgifter (bortset fra måske første ydelse), sådan som sagsbehandlerne forklarer. Ydelsen skal derfor afholdes af forældrene – eller via en børnesag, der skal oprettes i kommunernes børnefamilieforvaltning, hvis det, som en sagsbehandler siger, kan begrundes med, at *”der er nogle særlige forhold, der gør sig gældende”*. Det kan være en henvendelse fra skolen, klubben eller SFO’en, der siger, *”det her barn har behov for at deltage i mere”* – og de henvender sig så til børnefamilieafdelingen, som så iværksætter noget. Det sker så via en § 50 ”light”, som den kaldes – det vil sige en begrænset undersøgelse af barnets vilkår og behov.

Vi ønsker her at indskyde, at ifølge lovbemærkningerne til Lov om Aktiv Socialpolitik § 81 betyder kravet om uforudsigelighed, at ansøgeren ikke har kunnet tage hensyn til den opståede udgift i sine løbende dispositioner. Det er fx muligt, (citater): *”at yde hjælp til rimeligt begrundede enkeltudgifter, som er forudsigelige, hvis ansøgeren ikke har haft økonomisk mulighed for at spare op til udgiften”* (Ankeafgørelse A-30-08).

En anden vinkel på klientgørelse af børnene er, ifølge sagsbehandlerne, usikkerheden på, i hvilken udstrækning langvarig forsørgelse på starthjælp udmatter og dræner forældrenes ressourcer i en grad, så de har vanskeligt ved at varetage forældrefunktionen, og det så – frem for den lave ydelse og de konsekvenser, der følger af den, bliver en af forklaringerne på, at børnene ender i problemer. Men starthjælpsniveau er ikke et tema, der tages med i disse møder om børnenes vanskeligheder – og årsagerne til dem:

”Når vi sidder i samarbejds møder omkring familier, så fokuserer man jo på forældrekompetence og forældreevne. Så kan man jo nogen gange sige: ”Er det forældrene, der forvalter økonomien dårligt, så det er det, der gør børnene mere udsatte? Er det det, der er tale om?” Eller har familien så trange kår, at det er derfor, deres teenagere bliver kriminelle?” Men man kigger jo ikke på – det er jo ikke sådan,

at man siger, det er fordi, de har levet på starthjælp i så lang tid, at så er børnene blevet kriminelle, gået ud af skolen eller har (andre vanskeligheder). Det er ikke den retorik, der er... Men jeg tænker, at fattigdommen måske nogen gange skader forældreoven, fordi det skaber så mange andre problemer: fysiske og psykiske, måske mere psykiske og ja, nedslidning af motivation og engagement osv. Og også i forhold til at kunne opdrage børn eller inspirere børnene til en anden levevej.”

For sagsbehandlerne kan det være svært, når rammerne/lovgivningen omkring det sociale arbejde er så begrænsede, at de, fordi de jo skal holde loven, må høre sig selv klandre starthjælpsmodtagerne for ikke at kunne styre deres økonomi. Eller de yder en rådgivning, som de ikke selv tror på – eller giver nogle vejledninger – fx omkring billige indkøbsmuligheder, som de ved ikke vil løse problemerne – men håber, at starthjælpsmodtagerne vil tro på, selvom de sandsynligvis allerede har været brugt gennem lang tid:

”Det er svært at fortælle en borger, at de må sætte tæring efter næring, når man ved, at en starthjælp er så lav, at selv de mindste huslejer bare for en 2-værelses lejlighed i Danmark koster jo, hvad de får udbetalt. Det er rigtig svært at sidde og sige: ”Jamen så administrerer vi, for du har jo bevist, at du ikke kan – eller har evnen, som det hedder til at betale dine regninger, så nu administrerer vi;. Og så kan man jo godt se, hvad der står på bundlinjen... Man sidder og siger noget, man ikke tror det mindste på. For hvis jeg skal være helt ærlig, så tror jeg nemlig ikke på det. Og jeg synes nogen gange, de kigger på mig og tænker: ”Altså har du selv været derude i virkeligheden. Ved du hvordan det hænger sammen?””

7.7 Sammenfatning

Sagsbehandlerne fortæller, hvordan økonomi hos modtagere af langvarig starthjælp gør det vanskeligt at yde det, de opfatter som den nødvendige socialfaglige indsats – og som tidligere i højere grad også omfattede social og kulturel indføring i det danske samfund. De tidligere højere økonomiske ydelser gav bedre mulighed for at bruge mere ressourcefyldte lokalsamfund, boligområder og foreninger i socialt integrationsarbejde. Tid og ressourcer går nu alt for ofte til ansøgninger om enkeltydelser og samtaler om økonomi og daglig overlevelse uanset, hvilket kontor sagsbehandlerne møder flygtningene på. Og opfattelsen er, at sagsbehandlerne indsats frem for at myndiggøre og selvstændiggøre i stedet virker umyndiggørende og klientgørende, når den får flygtningene til konstant at være hjælpsøgende og desuden indirekte tvinger dem til at skjule ressourcer for at få adgang til hjælpen.

Netop starthjælpsmodtagere med en belastet baggrund og en – i hvert fald økonomisk – belastet nutid kunne efter sagsbehandlerne opfattelse have behov for en samlet helhedsorienteret indsats. I stedet sendes de fra jobcenter til integrationskontor, til ydelseskantor og videre til særskilte kontorer

for ansøgning om enkeltydelser osv. Ofte skal de selv styre processen og forhandle sig frem uden de fornødne personlige ressourcer – og mange ender med at give op. Og ingen af kommunens kontorer har – som nævnt – et samlet overblik over starthjælpsmodtagernes samlede situation: problemer, ressourcer og behov.

8 Metode

Undersøgelsen er gennemført med tre forskellige metoder til dataindsamling:

- *Intensive interview* med 16 udvalgte familier, der har været langvarigt på starthjælp, om deres levekår, og hvordan deres hverdag ser ud. Hvilke perspektiver de ser for deres liv.
- *En sagsbehandlerundersøgelse*, hvor sagsbehandlere via et spørgeskema udspørges om erfaringer og vurderinger af starthjælpen i deres kommune.
- *6 dialogmøder* (fokusgruppeinterview) med en række sagsbehandlere med erfaring fra arbejdet med starthjælpsmodtagere.

Ud over disse tre dataindsamlinger her vi haft mulighed for at benytte et særligt datamateriale fra en undersøgelse af lave ydelser, som Rådet for Socialt Udsatte har fået gennemført af en forskergruppe under ledelse af professor Jørgen Elm Larsen fra Københavns Universitet (Forskningsprojektet, 2009-10). Denne undersøgelse indeholder en relativ stor population af flygtninge på langvarig starthjælp, som er i fokus her. I det følgende redegøres nærmere for disse dataindsamlinger og metoder.

8.1 Intensive interview

Formålet med de intensive interview er at opnå en detaljeret viden om start-hjælpsfamiliernes økonomi og dagligdag. Hvordan får de hverdagen til at hænge sammen rent økonomisk og aktivitetsmæssigt? Hvilke afsavn betyder hvad for dem? Hvilke perspektiver ser børn og forældre for fremtiden?

Der er foretaget personlige interview med 8 unge i alderen 12-24 år og med 16 voksne, der alle enten har været langvarigt forsørget af starthjælp eller fortsat er på starthjælp i mere end 2½ år.

Vi har geninterviewet halvdelen af de 14 informanter, som vi interviewede i 2006 (Blauenfeldt m.fl.), og fået kendskab til i alt 12 nuværende forsørgelsesgrundlag. 6 ud af de 12 er kommet i arbejde, og 3 forsørges af andre ydelser. Det har suppleret vores undersøgelse af langtidsvirkningerne af starthjælp med viden om, hvad der skal til for at komme fri af det leve-niveau, langvarig starthjælp indebærer. De 9 nye informanter er fundet via socialrådgivere, som indgår i et netværk i Dansk Socialrådgiverforening

De intensive interview er foretaget med en interviewguide (se afsnit 5) og optaget på bånd, som efterfølgende er blevet skrevet ud. Nogle af interviewene er foretaget med tolk.

8.2 Sagsbehandlerundersøgelse

Formålet med en sagsbehandlerundersøgelse er at tegne et billede af sagerne og modtagerne. Undersøgelsen er gennemført via sagsbehandlere, som er i direkte kontakt med starthjælpsmodtagerne på ydelsescentret og kender deres vilkår og reaktioner fra deres daglige virke.

Undersøgelsen omfatter de kommuner i Danmark, som har mest erfaring med flygtningefamilier på langvarig starthjælp, dvs. mere end 2½ år. Vi kontaktede de 30 kommuner, der havde modtaget flere end 15 flygtningefamilier i 2007 og derfor måtte forventes at have familier med mere end 2½ års forsørgelse på starthjælp. Af de 30 kommuner sagde 25 'ja' til at medvirke. Efter at have modtaget skemaet trak 3 kommuner sig, og kun 17 kommuner sendte skemaet retur til os.

Der blev udarbejdet et spørgeskema, som på forhånd blev testet på nogle få udvalgte sagsbehandlere (spørgeskemaet er vist i afsnit 9.5). Spørgeskemaet indeholder en stor del åbne spørgsmål, hvor der lægges vægt på, at sagsbehandlerne kan give uddybende beskrivelser af forholdene. Sagsbehandlerne er lovet anonymitet, og deres besvarelser vil ikke kunne genkendes i den færdige rapport.

Spørgeskemaet blev sendt til lederen af ydelsescentrene. Lederen har bedt en eller flere af de sagsbehandlere, der har flest erfaringer med flygtningefamilier på starthjælp, om at udfylde skemaet og returnere det udfyldte spørgeskema til CASA.

Spørgeskemaerne blev sendt ud til besvarelse på kommunernes ydelseskontorer, der så efter behov og ressourcer har indhentet oplysninger fra andre relevante kontorer. Vi er ikke bekendt med, i hvilket omfang der er indhentet oplysninger fra andre kontorer. Det kan påvirke besvarelserne på de enkelte spørgsmål, hvorvidt de er besvaret af ydelseskontoret eller af fx jobcentret, når spørgsmålene fx handler om barrierer for at komme i beskæftigelse.

Der er 52 sagsbehandlere fra 17 kommuner, som har rapporteret om langvarige sager på starthjælpsniveau. Sagsbehandlerne har rapporteret om 402 sager/personer på starthjælpsniveau i mere end 2½ år.

8.3 Dialogmøder

Der er afholdt dialogmøder i fem regioner med et udsnit af kommuner i de enkelte regioner. I Region Hovedstaden blev der både afholdt et dialogmøde i en kommune i Storkøbenhavn og i Bornholm Kommune.

Kommunerne har forskellig organisationsstruktur og arbejdsdeling, og opgaverne vedrørende jobskabelse, integration, økonomi mv. for starthjælps-

modtagere er typisk opdelt i adskilte kontorer: jobcenter, integrationskontor, modtagelseskontor, ydelseskontor mv.

Det er medarbejdere fra disse forskellige kontorer, der alle på hvert deres område er involverede i starthjælpsmodtagernes daglige liv omkring jobplan, integration, sprogskole, sociale ydelser mv., der er blevet indbudt til dialogmøderne, hvor der blev udvekslet og videreformidlet erfaringer om langtidsvirkninger for starthjælpsmodtagere. Der var i gennemsnit 5 deltagere til de 6 dialogmøder, og antallet varierede mellem 4 og 7. Sagsbehandlerne er fundet via netværk i Dansk Socialrådgiverforening og i tilknytning til Integrationsministeriet.

Ved dialogmøderne blev deltagerne forelagt følgende 3 temaer til drøftelse:

- *Hvordan fungerer langvarig starthjælp som effektivt redskab i forhold til at gøre starthjælpsfamilierne selvforsørgende?*
- *Hvilken betydning har det for familierne, at de er længe på starthjælp?*
- *Hvilken betydning har det for det sociale arbejde, når starthjælpsmodtagerne har modtaget starthjælp gennem lang tid?*

Dialogmøderne blev optaget på bånd, som efterfølgende blev skrevet ud.

8.4 En undersøgelse af lave ydelser

I forbindelse med en særskilt interviewundersøgelse af personer på de laveste ydelser, er der mulighed for at foretage nogle særskilte analyser på gruppen af flygtninge på starthjælp (Forskningsprojektet, 2009-10). Undersøgelsen er imidlertid ikke designet til at beskrive flygtninge, men gruppen af flygtninge på langvarig starthjælp er relativt stor i undersøgelsen, fordi mange af modtagerne af de laveste ydelser, fx starthjælp og kontanthjælp er kommet til Danmark som flygtninge.

Vi har fået tilladelse til at udnytte datamaterialet til at foretage analyser af flygtningenes sociale og økonomiske situation.

Vi har mulighed for at opdele gruppen af flygtninge i nogle undergrupper, som kan være interessante i vores sammenhæng:

- *Flygtninge, som modtager starthjælp/introduktionsydelse og kom til Danmark før 2007.*
- *Flygtninge, som modtager kontanthjælp og kom til Danmark før 2007 på nær 1 ud af 71 respondenter.*
- *Flygtninge, som er kommet i arbejde.*
- *Modtagere af dagpenge – en kontrolgruppe af ikke-flygtninge.*
- *Beskæftigede – en kontrolgruppe af ikke-flygtninge.*

De fem grupper omfatter personer i forskellige forsørgelsessituationer og fortæller forskellige historier om deres situation i det danske samfund. Flygtninge på starthjælp/introduktionsydelse er sandsynligvis ikke blevet ”etableret” i det danske samfund på en måde, så de har opnået en anden ydelse eller blevet selvforsørgende, og de har ligesom flygtninge på kontanthjælp sandsynligvis andre sociale problemer end ledighed. Endelig er der en gruppe flygtninge, der har opnået erhvervsarbejde og blevet selvforsørgende. Desuden er der to kontrolgrupper, der omfatter alle, dvs. også danskere og ikke-flygtninge: a) dagpengemodtagere og b) beskæftigede.

Tabel 8.1: Flygtningegrupper opdelt på køn, alder, familietype og uddannelse. Procent

	Flygtninge på start-hjælp	Flygtninge på kontant-hjælp	Flygtninge i arbejde	Dagpenge-modtagere	Beskæf-tigede
Køn:					
Mand.....	67	58	77	45	55
Kvinde.....	33	42	23	55	45
Alder:					
Under 30 år.....	20	17	24	15	12
30-39 år	25	21	27	21	28
40-49 år	27	24	40	24	29
50 år+	28	38	9	40	30
Familietype:					
Enlig uden børn	20	13	17	36	18
Enlig med børn	14	22	10	7	5
Par uden børn.....	7	10	9	26	27
Par med børn.....	54	51	58	28	5
Andet	5	4	8	3	8
N.....	90	71	79	140	454

Tabellen viser, at der er en klar overvægt af mænd i flygtningegrupperne. Der er ikke store forskelle i kønssammensætningen, og i gruppen med flygtninge på starthjælp er der 67 % mænd og 33 % kvinder.

Aldersmæssigt er der en stor spredning. Blandt flygtninge på starthjælp er 28 % på 50 år eller derover og 20 % er under 30 år.

Der er også store forskelle på sammensætningen af familietyper. Der er 54 % par med børn i flygtningegruppen på starthjælp. Der er også relativt mange børnefamilier i flygtningegruppen på kontanthjælp.

Sammenfattende kan man altså konstatere, at der er en klar overvægt af mænd blandt alle flygtningegrupperne. Alderssammensætningen er ret forskellig, men samlet set ret jævn. Der er relativt mange, der lever i børnefamilier, og ret få, der bor i parfamilier uden børn.

Tabel 8.2: Flygtningegrupper opdelt på oprindelsesland og ophold i Danmark. Procent

	Flygtninge på start-hjælp	Flygtninge på kontant-hjælp	Flygtninge i arbejde	Dagpenge-modtagere	Beskæftigede
Oprindelsesland:					
Vestlige lande.....	1	0	0	3	2
Østeuropa.....	25	13	10	2	0
Mellemøsten.....	58	56	56	4	2
Øvrig verden	26	32	32	4	1
Danmark/uoplyst.....	3	0	2	87	95
Kom til Danmark:					
1995 eller før.....	4	46	19		
1996-2002.....	55	32	43		
2003-2006.....	41	21	38		
2007 eller senere.....	0	1	0		
N.....	90	71	79	140	454

Tabellen viser, at godt halvdelen af flygtningegruppen kommer fra et mellemøstligt land, især Irak og Afghanistan. Derimod er der næsten ingen fra et vestligt land. Det skal også nævnes, at der er mange fra 'øvrig verden' blandt modtagere af starthjælp i kort tid.

Tabellen viser også, at flygtningene er kommet til Danmark over en længere periode siden 1980'erne. Som følge af vores afgrænsninger af gruppen af starthjælpsmodtagere kan vi konstatere, at i gruppen med starthjælp er næsten alle kommet til Danmark i perioden 1996-2006, mens gruppen af flygtninge på kontanthjælp i vidt omfang kom før 1996. Flygtninge, der har fået arbejde, er kommet til landet over et langt tidsrum.

Forskningsprojektets datamateriale er sammensat af to dele. Dels en survey blandt modtagere af de laveste ydelser, som er udført af SFI med besøgsinterview, dels en survey blandt modtagere af dagpenge og beskæftigede, som er udført af Danmarks Statistik med telefoniske interview. Til etablering af stikprøven af modtagere af nedsatte ydelser benyttedes en database i Danmarks Statistik over modtagere af forskellige sociale ydelser. Stikprøven var på forhånd kvoteret, fordi det bl.a. var ønskeligt at sætte fokus på børnefamilier. Dette ønske er altså parallelt til fokus for undersøgelsen her.

Svarprocenten i SFI-delen af undersøgelsen kan opgøres ud fra forskellige definitioner. Den ene opgørelse udelader kategorierne: 'flyttet til udlandet', 'død' og 'ikke modtaget relevant ydelse' i procentbasis, og ifølge denne definition er undersøgelsens svarprocent på 51,5 %. Hvis man desuden udelader kategorierne: 'ingen kontakt', 'flyttet til ukendt adresse' og 'bortrejst/hospital' i procentberegningerne, bliver svarprocenten 61,4 %.

I Danmarks Statistik-delen af undersøgelsen blandt beskæftigede og dagpengemodtagere kan svarprocenten beregnes til 58,5 %. Hvis vi trækker de personer fra, som ikke er blevet kontaktet eller ikke var relevante, er svarprocenten oppe på 64,4 %, og hvis vi yderligere ser bort fra de personer, hvis telefonnumre man ikke kunne finde, og dem, der ikke kunne træffes telefonisk, kan vi beregne svarprocenten til 81,2 %.

Ydelseskategorierne var gældende på interviewtidspunktet (men samtidig blev der suppleret med en kategori, der kaldes almindelig kontanthjælp, dvs. kontanthjælp uden varighedsbegrænsning og ”loft”, som ikke er medregnet i denne sammenhæng). Samtidig valgte vi at slå kategorierne starthjælp og introduktionsydelse sammen til en kategori, fordi en del modtagere af introduktionsydelse i perioden skiftede til starthjælp, som økonomisk er den samme ydelse. Her medtages kun data om flygtninge på starthjælp, almindelig kontanthjælp, selvforsørgende flygtninge, og som 2 kontrolgrupper af ikke-flygtninge: dagpengemodtagere og øvrige beskæftigede.

8.5 Spørgeskema

Levevilkår for flygtninge på starthjælp

Flygtninge og familiesammenførte til flygtninge på langvarig starthjælp

Med dette spørgeskema er det hensigten at indhente kommunale sagsbehandlers kendskab til arbejdet med langvarige sager om ydelser på starthjælpsniveau (inklusive introduktionsydelse). Med langvarige sager mener vi nuværende sager i kommunen, som du selv arbejder med og som **har modtaget hjælp i mere end 2½ år**, dvs. evt. tilbage fra juli 2002. Når vi i skemaet skriver 'hvor mange', mener vi antal modtagere af introduktionsydelse og af starthjælp i mere end 2½ år.

Vi beder dig udfylde spørgsmålene omhyggeligt ud fra dine erfaringer med sagsbehandlingen og modtagerne af ydelserne. Spørgsmålene udfyldes i de fleste tilfælde med uddybende tekst. Er der spørgsmål, du ikke umiddelbart kan svare på, må du gerne søge information hos en kollega. Hvis du er i tvivl, kan du ringe til Henning Hansen eller til Adam Johansen på CASA: 33 89 01 72 eller 33 32 05 55.

1. Hvor mange med ydelser på starthjælpsniveau (2½ år og mere) har du?

Antal personer: _____

2. Hvor mange af dem er på integrationskontrakt?

Antal personer: _____

3. Hvor mange er sat under administration og med hvilke begrundelser?

Antal sat under administration: _____

Med hvilke begrundelser?

4. Hvor mange har fået oprettet en børnesag?

Antal børnesager: _____

5. Hvor mange er blevet sat ud af deres bolig og med hvilke konsekvenser?

Antal sat ud af deres bolig: _____

I hvor mange sager skyldes udsættelsen huslejerestance?

Antal sat ud på grund af huslejerestance: _____

Med hvilke konsekvenser, fx fået en ny bolig eller flyttet på krisecenter?

Er boligudgiften i den ny bolig blevet reduceret og evt. hvor meget?

6. Hvor mange har haft almindeligt arbejde med overenskomstmæssig løn?

Antal: _____

Hvilke typer job?: _____

7. Hvor mange er blevet trukket i deres ydelse som sanktion?

Antal: _____

Hvilke årsager har der været til sanktioner?

8. Modtager personerne oftere budgetrådgivning end almindelige kontant-hjælpsmodtagere?

Ja, altid: ____ Ja, nogle gange: _____ Nej: _____

Uddyb gerne svaret:

9. Henvender personerne sig oftere for at søge råd og vejledning, end personer på kontanthjælp?

Ja: _____ Nej: _____

Hvis ja - hvilke former for råd og vejledning?

10. Hvor mange har søgt om enkeltudgifter?

Antal: _____

Hvilke former for udgifter?

Hvis ja - bliver ansøgningerne imødekommet?

Ja, som regel: _____ Ja, en gang imellem: _____ Nej, sjældent: _____

11. Råder du personerne til at søge enkeltudgifter?

Ja, som regel: _____ Ja, en gang imellem: _____ Nej, sjældent: _____

Hvis ja – til hvilke udgifter?

Hvilke udgifter?

12. Har kommunen fastsat et lavere internt rådighedsbeløb for modtagere af starthjælp, når de søger om enkeltudgifter, end for almindelige kontanthjælpsmodtagere?

Ja: _____ Nej: _____

Hvis ja – hvad er rådighedsbeløbet?

Starthjælpsmodtagere: _____ Kontanthjælpsmodtagere: _____

13. Hvor mange modtager boligstøtte efter § 23, stk. 4 i lov om individuel boligstøtte?

Antal med § 23, stk. 4: _____

Med hvilke begrundelser? _____

14. Har personerne gæld til det offentlige? (Sæt et kryds)

- *Ja, alle:* _____
- *Ja, de fleste:* _____
- *Ja, nogle:* _____
- *Nej, ingen:* _____

15. Har personerne dokumenterede fysiske helbredsproblemer? (Sæt et kryds)

- *Ja, alle:* _____
- *Ja, de fleste:* _____
- *Ja, nogle:* _____
- *Nej, ingen:* _____

16. Har personerne dokumenterede psykiske helbredsproblemer? (Sæt et kryds)

- *Ja, alle:* _____
- *Ja, de fleste:* _____
- *Ja, nogle:* _____
- *Nej, ingen:* _____

17. Hvilke barrierer støder personerne på, når de skal forsøge at blive selvforsørgende?

Beskriv: _____

18. Hvilke faktorer har efter din mening betydning for, om personerne bliver selvforsørgende? (Nævn den vigtigste faktor først.)

Vigtigste faktor:

Næst vigtigste faktor:

Andre faktorer: _____

19. Hvilke positive effekter har langvarige ydelser på starthjælpsniveau på modtagerne?

Giv en uddybende besvarelse:

20. Hvilke negative effekter har langvarige ydelser på starthjælpsniveau på modtagerne?

Giv en uddybende besvarelse:

Tak for hjælpen!

8.6 Interviewguider

8.6.1 Interviewguide til voksne (forældre):

- 1) Præsentation
 - Hvor længe har du været på starthjælp?
 - Hvornår kom du/I til Danmark?
 - Har du en ægtefælle, og hvad laver hun/han?
 - Hvor gamle er dine børn?
 - Har du haft arbejde?

HVERDAGSLIV & FAKTISK ADFÆRD

- 2) Fortæl mig om din hverdag?
 - Har du haft arbejde?
 - Hvordan er dit helbred?
 - Er der sket nogen (store) forandringer i familiens liv inden for de sidste 3 år?
 - Er der nogen anskaffelser, du har udskudt, fordi du ikke havde råd, da du kom på starthjælp?
 - Er der nogen ting i boligen, som du gerne ville forny eller reparere?
 - Hvor længe siden er det, du har fået nyt vintertøj?
 - Har du (haft) en familieforsikring?
 - Har du (haft) en opsparing?
 - Har du (haft) abonnement på de tv-kanaler, du ønsker?
 - Går du til tandlæge?
 - Har du en (voksende) gæld (til banker, det offentlige og privat)?
 - Hvilken økonomisk udgift er du mest bekymret over?
- 3) Har du indkomst på andre måder end fra kommunen (fx fra familie, sort arbejde)?
- 4) Hvem laver mad?
 - Går I op i at lave sund mad?
 - Hvor køber I ind?
 - Kan I købe den mad, I gerne vil spise?
 - Hvad siger dine børn til den mad, I spiser?
- 5) Hvad laver du sammen med dine børn?
 - Er der nogen ting, du gerne ville lave med dine børn, men som du ikke har mulighed for?
 - Hvad køber du til dine børn?
 - Hvad ville du gerne købe til dine børn?
 - Er der noget, du længe har ønsket dig at kunne købe til dine børn?
 - Kommer du i situationer, hvor du må sige nej til dine børns ønsker?

- Hvordan er dine børns hverdag?
- Hvad laver de i deres fritid?
- Hvad laver de sammen med deres kammerater?
- Kan de deltage i og lave de samme ting, som deres kammerater?
- Får dine børn lommepege?
- Tjener nogle af dine børn penge?
- Hvis ja, bidrager de til familiens økonomi?

FAMILIENS SOCIALE RELATIONER

- 6) Hvordan vil du beskrive din families sociale situation?
- Hvordan påvirker det dit familieliv, at I længe har været forsørget af starthjælp?
 - Hvordan påvirker jeres økonomi dit forhold (samvær og opdragelse) til børnene?
 - Hvordan påvirker det din families relationer udadtil, at I er forsørget af starthjælp?
 - Hvem ser du ud over din nærmeste familie?
 - Hvordan tænker du din status er i forhold til dem, du omgås?
 - Er der nogen, du gerne ville se eller tale mere med, hvis du kunne?
 - Er din situation anderledes end andres?
 - Ville din families situation være anderledes, hvis I var forsørget af kontanthjælp?

ØNSKER OG HOLDNINGER

- 7) Hvad tænker du om din og familiens fremtid?
- Vil du og/eller din ægtefælle komme i arbejde?
 - Vil du selv finde et job?
 - Hvordan tror du, det vil gå dine børn?
 - Har du dansk statsborgerskab?
 - Hvis ikke, vil du søge om statsborgerskab i Danmark?
- 8) Hvad synes du om at være flygtning i Danmark?
- Hvad synes du om den måde Danmark forholder sig til flygtninge på?
 - Hvad tænker du er årsagen til, at Danmark har indført starthjælp til flygtninge?
- 9) Er der noget, du gerne vil fortælle mig om at være forsørget af start-hjælp, som vi ikke har fået talt om?

8.6.2 Interviewguide til unge (12-25 år)

- 1) Fortæl mig om din hverdag?
 - Hvor længe har du været i Danmark (i asylcenter og i kommunen)?
 - Går du i skole, fritidshjem/-klub, til fritidsaktiviteter?
 - Har du det godt i skolen (hvordan)?
- 2) Tjener du penge og/eller får du lommepenge?
 - Bestemmer du over de penge, du tjener (og bidrager du til familiens økonomi)?
 - Hvad bruger du penge på?
 - Vil du fortælle mig om dine venner?
 - Hvad betyder starthjælpen for dit samvær med venner og kammerater?
 - Hvad laver du ellers i din fritid?
 - Er der noget dine kammerater har eller gør, som du godt kunne tænke dig også at gøre?
 - Er din situation anderledes end for andre unge?
- 3) Hvordan påvirker det dit liv, at din far/mor/forældre er offentligt forsørget?
 - Hvordan synes du, jeres families økonomi er?
 - Bliver du inddraget i økonomiske spørgsmål i familien?
 - Hvad betyder din families økonomi for dig?
 - Er der noget du længe har ønsket dig at få af dine forældre?
 - Er der noget, du har undladt at bede om, fordi du ved, dine forældre ikke har råd?
 - Hvordan påvirker det din families liv, at den er forsørget af starthjælp?
 - Hvordan påvirker det din families relationer udadtil, at I er forsørget af starthjælp? (andre familiemedlemmer, aktiviteter, m.m.)
 - Er der sket nogen (store) forandringer i familiens liv inden for de sidste 3 år?
- 4) Hvordan er dit helbred?
 - Har du prøvet at få medicin?
 - Havde dine forældre råd til det?
- 5) Hvem laver mad derhjemme?
 - Går du op i at spise sund mad?
 - Er du med til at købe ind?
 - Kan I købe den mad, du gerne vil spise?
- 6) Hvad tænker du om din og familiens fremtid?
 - Hvad skal du lave, når du er færdig med at gå i skole?

- Vil din mor og/eller far komme i arbejde?
 - Er dine forældre danske statsborgere?
 - Har du selv tænkt på at søge om statsborgerskab i Danmark?
- 7) Hvad synes du om at være flygtning i Danmark?
- Hvad synes du om den måde Danmark forholder sig til flygtninge på?
 - Hvad tænker du er årsagen til, at Danmark har indført starthjælp til flygtninge?
- 8) Er der noget, du gerne vil fortælle mig om at være ung i en familie, der er forsørget af starthjælp, som vi ikke har fået talt om?

8.6.3 Temaer til fokusgruppeinterview med sagsbehandlere på tværs af afdelinger i 5 regioner (2 i region Hovedstaden)

- 1) Gør det en forskel for familierne, at de er længe på starthjælp?
 - Hvad er konsekvenserne (af langvarig starthjælp) for børnene?
 - Hvilke strategier benytter forældrene sig af for at komme fri af starthjælp?

- 2) Hvad tænker I om vilkårene for jeres sociale arbejde med familierne?
 - Hvilke muligheder ser I for familiernes fremtid?
 - Hvilke strategier 'lægger I' for dem, for at de kan komme fri af starthjælp?
 - Overvejer I om familiesammenførte kan søge om flygtningestatus, fordi det kan forbedre deres økonomiske stilling, fx som førtidspensionister?
 - Hvad er perspektivet for jeres arbejde: holde den værste nød fra døren/udvikling?
 - Hvilke metoder og værktøjer bruger I?
 - Er der særlige dilemmaer i det sociale arbejde med familierne?

- 3) Er starthjælpen et effektivt redskab til at gøre familierne selvforsørgende?
 - Er kommunen enig i lovgivningen for flygtningefamilierne?
 - Er der et vejledende rådighedsbeløb særlig for starthjælpsmodtagere (oplys beløb), sammenlignet med kontanthjælpsmodtagere?
 - Indgår BFY som indtægt?
 - Er det muligt at leve for (hvilke udgifter trækkes fra ved beregningen (fx internet, transport, formue, børneopsparing, familie-forsikring, afdrag på gæld, og?) og hvilke udgifter burde trækkes fra (fx nødvendig medicin, nødvendig bil, leje af vaskemaskine) og)?

Litteraturfortegnelse

Amnesty International (2007). Starthjælp – når staten diskriminerer. København: Amnesty International Dansk Afdeling, november 2007.

BEK 1365, 19.12. 2008. Bekendtgørelse om inddrivelse af gæld til det offentlige. www.skat.dk

Blauenfeldt, Mette, Henning Hansen & Adam Johansen (2006). Flygtninge på starthjælp. København: CASAs forlag, september 2006.

DØR, Det Økonomiske Råd (2006). Dansk Økonomi i efterår 2006. Halvårsrapport for anden halvdel af 2006. København: DØR, kapitel 2, Fattigdom.

Ejrnæs, Anders (2008). Integration eller isolation? Etniske minoriteter på arbejdsmarkedet. København: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.

Forskningsprojektet (2009-10), Sociologisk Institut, Roskilde Universitet, CASA og Aalborg Universitet. Konsekvenser af at have de laveste sociale ydelser som forsørgelsesgrundlag. Forskningsprojektet er afrapporteret i foreløbig 4 delrapporter:

1) Hansen, Finn Kenneth, Henning Hansen & M. Azhar Hussain (2009). Personer og familier med de laveste ydelser som forsørgelsesgrundlag – en registerundersøgelse. Kbh.: CASA, marts 2009;

2) Hansen, Finn Kenneth & M. Azhar Hussain (2009). Konsekvenser af de laveste sociale ydelser – Forsørgelsesgrundlag og afsavn. Kbh.: CASA, august 2009;

3) Müller, Maja, John Andersen, Morten Ejrnæs & Jørgen Elm Larsen (2010). Livet på de laveste sociale ydelser – En kvalitativ undersøgelse om livsbetingelser og copingstrategier. Kbh.: CASA maj 2010;

4) Ejrnæs, Morten, Henning Hansen & Jørgen Elm Larsen (2010). Levekår og coping – Ressourcer, tilpasning og strategi blandt modtagere af de laveste sociale ydelser. Kbh.: CASA, maj 2010.

Halvorsen, Knut (2002). Sosiale problemer. En sosiologisk innføring. Oslo: Fagbokforlaget.

Københavns Kommune (2010). Fattigdom i Københavns Kommune 2010 – en status. Kbh.: Københavns Kommune.

Rockwool Fonden (2009). Starthjælpens betydning for flygtninges levevilkår og beskæftigelse. Af Lars Højsgård Andersen, Hans Hansen, Marie Louise Schultz-Nielsen & Torben Tranæs. København: Rockwool Fondens Forskningsenhed, juni 2009.

Scheff, Thomas J. & Bengt Starrin (2004). Skamfølelse og sociale band – om social underordning og langvarige konflikter. I: Meeuwisse & Hans Swärd (red.). Perspektiver på sociale problemer. København: Hans Reitzels Forlag.

Townsend, Peter (1979). Poverty in the United Kingdom. A Survey of Household Resources and Standards of Living. Middlesex: Penguin Books.